

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék**

FOGLALKOZÁSNEVEK A RÉGI MAGYARBAN

(SZAKDOLGOZAT)

Készítette:

Kovács Adrienn Zsuzsanna

V. magyar

Témavezető: Dr. Tóth Valéria
egyetemi adjunktus

DEBRECEN

2009

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
II. A foglalkozásnevek általános kérdései.....	5
1. Szolgálónépek a régiségben.....	5
1.1. A szolgálónépi rendszer kialakulásának ideje	5
1.2. A szolgálónépi rendszer eredete.....	6
1.3. A régi szolgálónépek rendszere	9
2. A foglalkozásnevek szótörténeti vizsgálatának problémás kérdései	11
3. A foglalkozásnév-képzők	15
4. Foglalkozásnevek személyneveinkben	21
4.1. A személynévadás általános problematikája	21
4.2. A foglalkozásnévi személynevek produktivitása	25
5. Foglalkozásnevek helyneveinkben	27
5.1. A foglalkozásnévi helynevek általános problematikája	28
5.2. A foglalkozásnévi helynevek strukturális realizációi.....	31
1. Puszta foglalkozásnévi helynevek.....	31
2. A képzővel alakult foglalkozásnévi helynevek.....	31
3. Az összetétellel alakult foglalkozásnévi helynevek	33
III. A foglalkozásnevek szótörténeti jellemzése.....	36
<i>Ács</i>	36
<i>Ardó</i>	37
<i>Csatár</i>	41
<i>Csősz</i>	42
<i>Daróc</i>	44
<i>Dusnok</i>	46
<i>Fazekas</i>	47
<i>Fedémes</i>	48
<i>Fegyvernek</i>	49
<i>Fonó</i>	50
<i>Halász</i>	51
<i>Haró</i>	52

<i>Hodász</i>	53
<i>Hőgyész ~ Hőgyes</i>	54
<i>Igric</i>	55
<i>Kovács</i>	56
<i>Lovász ~ Lovas</i>	58
<i>Madarász ~ Madaras</i>	60
<i>Méhész ~ Méhes</i>	61
<i>Mizdó</i>	62
<i>Molnár</i>	63
<i>Ötvös</i>	64
<i>Solymos ~ Solymár</i>	65
<i>Szakács</i>	67
<i>Szántó</i>	68
<i>Szekeres</i>	70
<i>Szőlős</i>	71
<i>Szűcs</i>	73
<i>Takács</i>	75
<i>Tálnok /Asztalnok</i>	76
<i>Tárnok</i>	76
<i>Tímár</i>	78
<i>Udvarnok</i>	80
<i>Vadász</i>	82
<i>Vasas</i>	83
<i>Vértés</i>	84
Felhasznált irodalom	86

I. Bevezetés

E dolgozat célja a szolgáltatónevek megnevezéseinek, foglalkozásneveknek a vizsgálata a régi magyar nyelvben. Az ötletet egy helynevekkel foglalkozó szeminárium adta, de mivel foglalkozásnévi településekkel szakirodalmak tömege foglalkozott már, így magukra a foglalkozásokra és a foglalkozásnevekre terelődött a figyelmem. Az Árpád-kori szolgáltatónevekkel egyébként is viszonylag kevés szakirodalom foglalkozik, és azok is közel negyven évvel ezelőtt íródtak. A két legfőbb munka ebben a témában HECKENAST GUSZTÁV Fejedelmi (királyi) szolgáltatónevek a korai Árpád-korban (1970) című műve, illetve GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori szolgáltatónevek kérdéséhez (1972) című munkája. Tulajdonképpen a foglalkozásnévi helynevekből kiindulva vannak lekövetkeztetéseket a szolgáltatónevekre vonatkozóan. Saját munkámban a kutatások során egyrészt a helyneveket, másrészt a személyneveket veszem alapul, mivel ez a két forrás áll alapvetően a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a régi foglalkozásokról nyelvészeti szempontból további információkat kapjunk.

Munkám jelentőségét abban látom, hogy eddig egyetlen irodalom sem dolgozta fel így összegyűjtve és ilyen részletesen a régi foglalkozásokat. Fontos abból a szempontból is, mivel sok helynevünk, családnevünk őrzi nyelvi emléküket, és ezért érdemesnek tartom kitérni a foglalkozásnevek kapcsán több kérdésre is. Foglalkozom egyaránt a lexémák etimológiai kérdéseivel, idegen vagy belső magyar nyelvi származásukkal. Tisztázni kell továbbá egyes foglalkozásnevek jelentését is, mivel van néhány olyan, melynek ma már kevésbé egyértelmű a jelentése (lásd például *daróc*, *haró*, *hőgyész*). Minden szócikk végén az adott lexéma személy- és helynevekben való előfordulását közlöm, ezek ugyanis sok mindenről árulkodnak: mennyire volt használatban, mi jellemezte az elterjedését, illetve a kronológiai viszonyait.

A dolgozat két nagy egységből épül fel. Az első rész tulajdonképpen szakirodalmi összefoglalás, melyben többek között foglalkozom magával a szolgáltatónevekkel az említett irodalmak alapján, és kísérletet teszek a csoportosításukra is. Kitérek továbbá a foglalkozásnevek elemzésének problematikájára, továbbá a foglalkozásnevekből alakult személy- és helynevekre, és az ezekből levonható tanulságokra, valamint a foglalkozásnevek létrehozásában szerepet játszó képzőkre. A másik nagy egységben szerepeltetem egy-egy szó történetét feldolgozó szócikkeket. A szótörténeti feldolgozás

során az elemzési szempontjaim a következőképpen alakultak: tárgyaltam az adott foglalkozásnév eredetét, jelentését, esetleg hangtani változásait, majd az előfordulásait mutattam be a régi személy-, illetve helynevekben.

Az egyes foglalkozásnevek eredetének, illetve a jelentésének a meghatározásánál főként a TESz. eredményeire támaszkodtam. A személynevekben való előfordulásuk vizsgálatánál FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtára (ÁSz.), valamint KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családnevek szótára (RMCsSz.) volt a segítségemre. A foglalkozásnévi helynevek felkutatásában főként GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (Gy.), a Korai magyar helynévszótár (KMHSz.), illetve KISS LAJOS Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz.) állt a rendelkezésemre.

II. A foglalkozásnevek általános kérdései

1. Szolgálónépek a régiségben

Noha szakdolgozatomban elsősorban nyelvészeti szempontból igyekszem a régi korok foglalkozásait, szolgálónépeit megközelíteni, érdeemesnek látom történelmi nézőpontból is áttekinteni röviden a szolgálónépi rendszer létrejöttét, jellegzetességeit, a magyar társadalom foglalkozásszerkezetét. Különböző szakirodalmakra támaszkodva két kérdést tartok fontosnak mindenképpen tisztázni: 1. mikor történt a különféle szolgálónépek kialakulása, és 2. milyen eredetű a magyar szolgálónépi rendszer. Két munka volt ebben a témában leginkább segítségemre: egyrészt HECKENAST GUSZTÁV Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban (1970) című műve, másrészt GYÖRFFY GYÖRGY Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez (1972) című munkája. Voltaképpen HECKENAST újraértékelése történik GYÖRFFY művében mintegy két évvel később. A fejezet végén pedig különböző források segítségével igyekszem bemutatni a régiségben létezett mesterségeket.

Mindenekelőtt határozzuk meg a szolgálónépek fogalmát. „Szolgálónépeken (latinul: *ministeriales, conditionarii*) azokat a különféle szolgálatra és szolgáltatásra kötelezett udvari népelemeket értjük, amelyek a természeti gazdálkodás viszonyai között egy-egy udvar sokféle szükségletét ellátták.” (GYÖRFFY 1972: 261). Ez a különféle szolgálatra való beosztás ez az Árpád-kori Magyarország társadalmát is jellemezte, mivel az Árpádok udvari, várispánsági, egyházi és nagybirtokain egyaránt megtalálható volt (i. m. 261).

1.1. A szolgálónépi rendszer kialakulásának ideje

Az elsődleges feladatunk annak tisztázása, *mikor* történt meg ez a különféle szolgálatra való beosztás a magyarság körében (GYÖRFFY 1972: 261).

HECKENAST 1970-es munkájában a foglalkozásnévi helynevek tanulmányozásából kiindulva vont le következtetéseket a szolgálónépi rendszerre nézve. Ezen települések tanulmányozása az erdőispánságokban, az ún. István-kori vármegyékben, valamint a királyi (fejedelmi) család magánbirtokain azt mutatja, hogy ez a helynévtípus a

kezdetlegesség, az első benépesülés, az első birtokszervezés, az uralmi és függési viszonyok megjelenésének dokumentuma egy adott területen. További vizsgálatok kimutatták, hogy az uralmi és függési viszonyok kialakításának ezt a módját már a X. század első évtizedeitől, sőt talán már a honfoglalástól kezdve alkalmazták a vezetők (HECKENAST 1970: 50-1).

GYÖRFFY szerint a szolgáltatónépi rendszer a kialakulásának az idejére vonatkozóan az István király által kiadott veszprémvölgyi görög oklevélben (1018-30) kereshetünk valamiféle eligazítást. Ebben ugyanis megfigyelhető, hogy az eladományozott udvari népek már ilyen szervezetben jelennek meg, sőt találhatunk olyan falunevet is, melyet a lakók foglalkozásáról neveztek el (GYÖRFFY 1972: 261), lásd *Szántó* vagy *Gerencsér* (HECKENAST 1970: 32).

Ez a szervezet tehát már István király uralkodása alatt is megvolt, ebből feltételezhetjük, hogy kialakulása István előtt történt – ahogyan HECKENAST is rámutatott –, de továbbfejlesztése sem zárható ki uralkodása után (GYÖRFFY 1972: 262). Efféle továbbfejlesztés majd 1200 körül, az erdőispánságok szervezése kapcsán igazolható (i. m. 262).

1.2. A szolgáltatónépi rendszer eredete

A magyarországi szolgáltatónépi rendszer *eredetének* a tisztázása elsősorban annak a megvilágítását jelenti, hogy a rendszer kiépülésekor volt-e egyáltalán, s ha igen akkor mi volt a követendő minta.

1. Az egyik lehetőség szerint a magyar intézménynek **frank** minta volt az alapja. Ez a magyarországi oklevelekből megismert intézmény ugyanis Nagy Károly frank birodalmában is létezett, és egyesek úgy gondolták, hogy a frankok már a IX. században, Pannóniában meghonosították ezt az intézményt (GYÖRFFY 1972: 262). A magyarok pedig valójában csupán átvették, és a maguk viszonyaihoz alakították ezt a már létező rendszert.

2. Abból a tényből azonban, hogy a foglalkozásnevek falunevekben is jelentkeznek, és ezek között nagy számmal vannak képviselve **szláv** eredetűek, arra lehet következtetni, hogy ennek a magyarországi berendezkedésnek sokkal inkább szláv mintája lehetett (GYÖRFFY 1972: 262). HECKENAST szintén felveti a szláv származtatás lehetőségét, és abból indul ki, hogy a foglalkozást jelentő helynév nem magyar sajátosság, mivel a

különböző foglalkozást jelentő helynevek több szláv nép területén is kimutathatók (HECKENAST 1971: 52).

A szomszédos szláv népek közül főleg a **cseh** és a **lengyel** szolgálónépi intézménnyel mutat hasonlóságot a hazai rendszer, főként abban, hogy ezekben az országokban is megtalálhatóak a szolgálónépi rendszer helynévi nyomai, vagyis a foglalkozásnévi településnevek. Ez olyan jelenségre mutat, miszerint egy adott falu lakóinak nagy része egyféle szolgálattal tartozott, vagyis csak egyféle szolgáltatást teljesített (GYÖRFFY 1972: 263). A cseh és lengyel foglalkozást jelentő helynevek egymás mellé állítása bizonyítja, hogy a két szervezet genetikusan összefüggésben van egymással (HECKENAST 1970: 56). A lengyelországi szervezet azonban minden bizonnyal cseh eredetű, így ez a csehországi szolgálószervezet eredetének kérdésére egyszerűsíthető (HECKENAST 1970: 56). A szolgálónépek rendszere Csehországban a X. század végére készen állt, s hosszas fejlődési folyamat eredményeként jött létre. Ám a magyar fejedelmek ugyanezt a rendszert ugyancsak a X. század folyamán építették ki. Nehéz elképzelni azonban, hogy két egymás szomszédságában, egy időben kialakuló koraközépkori állam egymástól függetlenül szervezte volna meg a neki alávetett dolgozókat egymáshoz nagyon hasonló módon, azonos rend szerint. Ezért ennek a két rendszernek valamilyen módon genetikusan összefüggésben kellett állnia egymással (HECKENAST 1970: 58). Ez az összefüggés logikailag háromféleképpen képzelhető el: vagy a magyarok vették át a csehektől a szolgálónépek rendszerét, vagy a csehek a magyaroktól, vagy pedig mindketten egy közös forrásból merítettek, amely csupán a nagymorva fejedelemség lehetett (HECKENAST 1970: 58-59). És noha a rendszer nagymorva eredete elképzelhető, ezt bizonyítani nem lehet (HECKENAST 1970: 59-60).

A szláv származtatásnak ugyanakkor több tényező is ellentmondani látszik. Feltűnő például, hogy a magyar szolgálónépek megtalálhatóak mind a Dunántúlon, mind a Nyitra-vidéken, mind a keleti részen, tehát országos kiépítése csak az Árpádok uralkodása alatt, a X. században volt lehetséges, korábban nem (GYÖRFFY 1972: 262). A szláv eredet elleni cáfolat lehet az is, miszerint van olyan *daróc* szolgálónép, mely csak az ország keleti felén található, a Dunántúlon pedig egyáltalán nincs nyoma helynevekben (GYÖRFFY 1972: 262). Ráadásul a kutatók a cseh és lengyel rendszer fő jellegzetességét az egy foglalkozást folytató falvak tükröző helynevekben keresik,

márpedig Magyarországon ezt a jelenséget nem tartjuk fő jellemvonásnak (GYÖRFFY 1972: 267).

Világosan látszik ugyanakkor, hogy a magyar, cseh és lengyel szolgálónépi szervezet átmeneti helyet foglal el a barbár keleti és a civilizált nyugati berendezkedés között. Mind a három népnél a X. század második felében következett be GYÖRFFY szerint az átmenet a barbárból az udvari intézménybe (1972: 267). A kérdés ennek kapcsán pedig az lehet, hogy mikor jött létre az ún. „barbár”, és mikor a „civilizáltabb” szolgálónépi berendezkedés?

A barbár berendezkedés előfeltétele a különféle termelőmódot folytató népelemek egy birodalomban való egyesítése, valamint az etnikai munkamegosztás kialakulása volt. A szükséges feltételek a római birodalom bukás után a Kárpát-medence térségében, Attila birodalmában teremtődtek meg. Kiterjedtebb barbár szolgálónépi berendezkedéssel azonban mindenekelőtt a magyar fejedelemség keretében számolhatunk (GYÖRFFY 1972: 269).

Ha tehát a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt fel is tételezhetjük barbár szolgálónépi szervezetek működését, ezek egy-egy uralmi rend bukásakor szétestek, és az új uralmi rend új szervezetet hozott létre. De az Árpádok X. századi barbár szolgálónépi szervezetét is új intézményes berendezés váltotta fel az államszervezéskor, s kérdés, hogy az új szervezetek mennyit vettek át a régiektől (GYÖRFFY 1972: 270). A nyugati berendezkedés ugyanis a barbár viszonyok átrendezését vonta maga után: minden új központ egységes berendezést kapott, így minden várba kovácsok, csatárok, méhészek, szőlősök stb. lettek telepítve (i. m. 271).

3. Felmerült annak a lehetősége is HECKENASTnál, hogy a szolgálónépek rendszerének kialakulásában nem kell idegen hatást keresnünk, és az tisztán **magyar** eredetű. A feltevése azon a megfontoláson alapszik, hogy mivel a X. században a csehek és a magyarok a társadalmi fejlődésnek azonos fokán állottak, így egyforma joggal tulajdonítható a két állam közül bármelyiknek a rendszer kiépítése. Ezen elmélet alátámasztásul az *Udvarnok*, illetve a *Daróc* településneveket hozza fel, amelyek az *udvarnok* és *daróc* lexémák szláv eredete ellenére Cseh- és Lengyelországban teljesen hiányoznak (HECKENAST 1970: 62).

GYÖRFFY szerint a szolgálónépi rendszer kialakulásában – akár külső hatás eredményeként jött létre, akár belső gyökerei vannak – három gazdasági-társadalmi

tényezővel kell számolnunk: az egyik az uralkodó részéről felmerülő igény, a másik az alávetett köznép termelési és szolgálati gyakorlata, végül pedig a szolgáló szervezet életre hívása és folyamatos működtetése. Ez a három tényező három társadalmi réteghez kapcsolódik. Az egyik az uralkodói hatalom, a másik az uralkodóval szemben álló, neki alávetett szolganép, a harmadik pedig a középréteg, ami valójában egyfajta erőszakszervezetet működtet (1972: 265). Ha e három réteg bármelyike is hiányzik, a szolgálónépi szervezet nem jöhet létre, és nem működhet. E szervezet kialakulásának feltétele tehát a társadalom rétegződése. Mindezekből az is következik, hogy a rendszer kialakítását nem lehet valamilyen néphez, nyelvhez vagy fajhoz kapcsolni (GYÖRFFY 1972: 265).

GYÖRFFY hosszas fejtegetés után a mérleget államszervezés javára billenti el, s sejteti, hogy István királynak nagy szerepe volt e rendszer létrejöttében (GYÖRFFY 1972: 289).

1.3. A régi szolgálónépek rendszere

Ebben a fejezetben az Árpád-kori társadalom foglalkozásszerkezetét tekintjük át röviden és mutatjuk be a legfőbb jellemzőit. Több forrásból tudjuk, hogy milyen szolgálónépek léteztek az Árpád-korban. A „Törvények és rendeletek” például szolgáltatónépek egész sorát közli: „Minden udvarbíró szolgálatában tartson jó kézműveseket, azaz kovácsokat, arany és ezüstműveseket, vargákat, esztergályosokat, ácsokat, pajzsgyártókat, halászokat, madarászokat, azaz madárfogókat, szappanfőzőket, italkészítőket, valamint más szolgálónépeket (ministeriales), akiket hosszú lenne felsorolni.” Más helyen szó esik még erdőővők, pincemesterek, vámosok, vadászok, solymárok, méhészek, lovászok, szántók stb. szolgálatáról is (GYÖRFFY 1972: 266).

Ezek az önálló településeket alkotó szolgálónépek rabszolgaként függtek a fejedelemtől, aki letelepíthette, áttelepíthette, eladományozhatta őket, illetve különböző szolgálatokat róhatott rájuk, másrészt azonban önálló földművelők termelőeszközökkel ellátott faluközösségét is alkották. Munkájuk megoszlik az önellátást szolgáló földművelés-állattenyésztés, és a fejedelemnek járó szolgáltatások teljesítése között. A szolgálónépeknek meghatározó eleme az örökös földhöz kötésük volt, amely megélhetést nyújtott nekik, de ez szolgálathoz kötést is jelentett (HECKENAST 1970: 76). A szolgálónépek a rájuk rótt kötelezettségeknek foglalkozásuktól függően

kétféleképpen feleltek meg: vagy bizonyos ideig dolgoztak uruk számára, vagy bizonyos megállapított mennyiségű terméket szolgáltatottak be (HECKENAST 1970: 77).

Ami a foglalkozások *csoportosítását* illeti, kétféle rendszert vázolok fel. Az egyik HECKENAST GUSZTÁV nevéhez fűződik. Aszerint, hogy a szolgálónépek hol éltek, a csoportok a következők:

1. **királyi erdőispánságok:** mint tudjuk, a foglalkozást jelentő helyneveink egy része a királyi erdőispánságokhoz kapcsolódik. Ide tartozik az *ardó*, *daróc*, *halász*, *hodász*, *kovács* (HECKENAST 1970: 15).
2. **királyi vármegyék:** az efféle helynevek másik rétege a várispánsági központokhoz, az ún. Szent István-kori vármegyék székhelyeihez kapcsolódik. Itt említhető meg például a *csatár*, *fonó*, *horó*, *hőgyész*, *lovász*, *mizdó*, *szántó*, *szűcs*, *tárnok*, *udvarnok* stb. (HECKENAST 1970: 17-27).
3. **királyi magánbirtokok:** az itt szolgáló népek a királyi család különböző magánbirtokaihoz, uradalmi központjaihoz kapcsolódnak. Itt szolgáltak a következők: *ács*, *csatár*, *fonó*, *kovács*, *fegyvernek*, *ötvös*, *fazekas*, *mizdó*, *szűcs*, *takács*, *tímár*, *szántó*, *udvarnok*, *tárnok*, *szakács* stb. (HECKENAST 1970: 30-2).

A másik csoportosítás GYÖRFFY GYÖRGY nevéhez fűződik. Hat csoportra osztotta a foglalkozásokat aszerint, hogy milyen típusú szolgálatot láttak el az udvari gazdaságokban (1972: 290-2).

1. **földművelők:** ide tartozik az uradalom ekéjével és ökreivel dolgozó *szántó*; a bortermelő és itallal szolgáló *szőlős*, az udvarházak liszt- és kenyérellátását biztosító *udvarnok*.
2. **állattenyésztők:** édességgel látta el az udvart a *fedémes*, a *mizdó* és a *méhész*, hírvívó és szállító szerepű volt a *lovász*, szekeres szolgálatot végzett a *szekeres*.
3. **halász – vadász – madarászok:** itt említendő meg a halat fogó *halász*, a „nyúzó” *daróc*, az udvar fő foglalkozása a vadászat volt, ebben állt a rendelkezésre a *vadász*, a hóvadász *hodász*, a hölgymenyét-vadász *hőgyész*, a vadászatokon dolgozó *solymár* és *madarász*, végül az erdőóvó *ardó*.
4. **kézművesek:** ebbe a csoportba tartozik a gabona őrlésével foglalkozó *molnár*, a bőröket feldolgozó *szűcs*, a sarunak, övnek, cipőnek való bőröket készítő *tímár*, a drága kelmékről a *fonó* és a *takács* gondoskodott. A király építkezéseiben dolgozott az

ács, a tárolóedényeket csinálta a *fazekas (gerencsér)*, a nyers vascipó előállítója a *vasas*, a vasverő a *kovács*, a pajzsműves a *vértes* és *csatár* volt, az ékszereket pedig az *ötvös* készítette.

5. **belső udvari ellátók**: az ételmezt készítette a *haró* és a *szakács*, az étkezéseket a *tálnok* (~ *asztalnok*) felügyelte, az ital tárolását és felszolgálatát a *bocsár* végezte, az udvarhelyre behordott ételmezt a *tárnok* tárolta, hírvivő szolgálattal teljesített a *csósz*, fegyverhordozó volt a *fegyvernek*, énekmondó az *igric*.

6. országos ellátó szervezethez tartozók

Az udvarhoz tartozott ún. *főtálnok*, később *asztalnok*, aki alá tartoztak a *halászok*, *méhészek*, *szakácsok*, *húshorók*, *gerencserek*, míg a *főbocsár*, utóbb *főpohárnok* alá pedig a *szőlősök* és a *bocsárok*. A különféle vadászattal kapcsolatos szolgálónépek élén pedig a *fővadász* állt, mint a *darócok*, *solymosok*, *madarászok*, *hodászok* stb. (GYÖRFFY 1983: 242).

Az itt említett valamennyi foglalkozásról részletesebben később, a szótörténeti részben szólok.

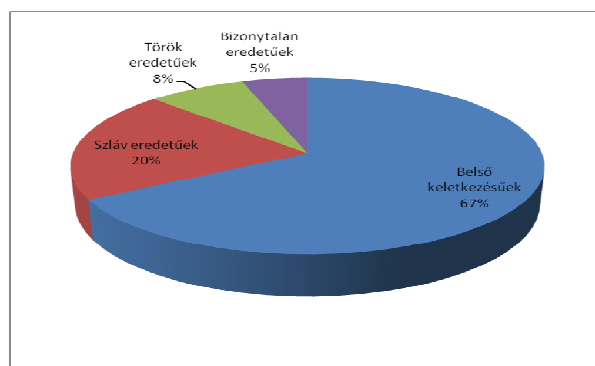
2. A foglalkozásnevek szótörténeti vizsgálatának problémás kérdései

A foglalkozásnevek etimológiai vizsgálatánál a legfontosabb a lexéma **eredetének** megállapítása. Célunk a közvetlen nyelvi előzmény meghatározása, jövevényelemek esetén pedig az átadó nyelv és az átvett nyelvi forma megtalálása. A segítségünkre a szakirodalmi források közül a különböző etimológiai szótárak szolgálnak, mint például a TESz., EtSzt., EWUng.

A közvetlen forrás megállapítása nem könnyű feladat. A meghatározásnál azonban sok minden lehet a segítségünkre. Egyrészt a jelentés megadása, vagyis az hogy az adott lexéma melyik idegen nyelvben fordul elő ugyanolyan jelentésben. A másik fogódzót a hangtan nyújthatja, konkrétan az, hogy hangtanilag melyik idegen nyelvből lehet a magyar formát szabályos hangváltozások révén magyarázni.

A foglalkozásnevek eredetének megállapításánál figyelembe kell venni, hogy etimológiailag két fő csoportba oszlanak a vizsgált szavak. Lehetnek alapnyelvi vagy

ős- és ómagyar kori jövevényszavakból belső keletkezéssel alakultak, mint például az *ardó*, *bocsár*, *harangozó*, *fedémes*, *fegyvernek*, *fazekas*, *fonó*, *halász*, *haró*, *hodász*, *hőgyész*, *lovász*, *madarász*, *méhész*, *mizdó*, *ötvös*, *szántó*, *szekeres*, *szőlős*, *solymász*, *pohárnok*, *vasas*, *vértes*, *tárnok*, *vadász* foglalkozásnevek. Másrészt lehetnek valamely idegen nyelvből átvett szavak is. A szláv nyelvekből való átvétel a *csatár*, *daróc*, *dusnok*, *igric*, *kovács*, *molnár*, *takács*, *udvarnok* szavunk; a török nyelvből került át az *ács*, *csósz*, *szűcs* foglalkozásnevünk. A foglalkozásnevek etimológiai vizsgálatakor kiderül, hogy van, ami egyértelmű egyeztetés, és ez a legegyszerűbb eset. Ám előfordul az is, hogy nincs biztos egyeztetés egy-egy szó esetén, és ez okozza a problémát. Ilyen esetre lásd a *tímár* és *szakács* szavakat. A *tímár* szavunk eredetének kérdése váltotta ki valószínűleg a legtöbb vitát: szóba jött a bizánci-görög (*tomar*, *timar* 'finom, kikészített bőr'), olasz (*tomara*, *tomèr*, *tmera*, *tmara*, olasz *tomaio* 'finom bőr; a cipő felső, kikészített bőre'), de a szláv (*timarъ 'börgyártás, lábbeli készítés') eredet is. Nyelvünkbe valószínűleg az olasz közvetítette, az olasz szó forrása pedig minden bizonnyal a bizánci-görög lehetett. A *szakács* szavunk pedig vándorszó, de a szó végső forrása azonban tisztázatlan. Egyedül a szlávban találtak megfelelő ideillő szót; vö. szláv *sokačъ* 'szakács', de felvetődött egy régi kelet-európai nyelvből való származtatás lehetősége is.

Egy-egy adott foglalkozásnév etimológiai vizsgálatánál a **jelentés** megadása is szükséges.

A jelentés megadásánál azonban több dolog is problémát jelenthet. Az egyik ilyen eset, amikor olyan foglalkozásnévnek kell megadni a jelentését, amelyet ma már egyáltalán nem használunk, ugyanis már régen *elavult*, és csakis történelmi tárgyú munkákban

fordul elő. Ilyen elavult, csak a régiségben használatos foglalkozásra lásd például a *bocsár, daróc, ardó, dusnok, fedémes, fegyvernek, haró, hodász, hőgyész, igric, mizdó, pohárnok, udvarnok, vértés, tárnok* stb. szavakat. A felsorolt foglalkozásnevek közül szinte mindegyikről megállapítható, hogy ma már nem létező foglalkozás, érthető tehát, hogy maga az ezt jelölő szó is kiavult a nyelvünkéből. Ilyen esetekben a jelentés megadásánál egyedül a szakirodalmakra, szótárakra hagyatkozhatunk. A másik problematikus eset egy-egy foglalkozásnév esetleges *jelentésfejlődése*. Mivel vizsgálatunk kizárólag az Árpád-kori foglalkozásnevekre irányul (noha egy-egy szó kapcsán a későbbi hely- és személynévi előfordulásaira is tekintettel voltam), a szavak akkori értelmének a megállapítása az elsődleges feladat számunkra. Mivel van néhány olyan foglalkozásnevünk, amely ma már mást jelent, mint az Árpád-korban, forrásokkal kell igazolnunk a régi jelentését. Ilyen jelentésfejlődésen ment keresztül például az *ács* szavunk. E szó esetében pontosabban jelentésszűkülésről beszélhetünk: ugyanis a nomadizáló magyarok nyelvében azt a mesterembert jelölte, aki mindenféle famunkát végzett, mai jelentésére azonban a középkor folyamán szűkült le (TESz.): az *ács* olyan mesterember, aki építkezésekhez tetőzetet és a szükséges famunkákat készíti (ÉrtSz. 18).

Az Árpád-kori foglalkozásnév-anyagból az is feltűnik, hogy van néhány különböző hangalakú, de azonos szemantikai mezőbe tartozó foglalkozásnevünk. Ezek között általában van egy általánosabb jelentésű szó, a másik pedig inkább valamely speciálisabb jelentésmozzanatot képvisel vö. *szakács* ~ *haró* 'lehúsoló, levakaró szakács', *vadász* ~ *daróc* 'olyan vadász, aki szarvlevétellel, vadbőrnyúzással, szíjhasítással foglalkozik', *méhész* 'méhek terjesztésével foglalkozik' ~ *mizdó* 'mézadó' ~ *fedémes* 'méhész, kaptáros'. Vannak olyan foglalkozásneveink is, melyek azonos jelentésűek, ezek térben, vagy időben váltották egymást, lásd *fazekas* ~ *gerencsér, tálnok* ~ *asztalnok, bocsár* ~ *pohárnok*.

A szócikkekben felsorolt foglalkozásnevek között az is észrevehető, hogy az akkori szavaknak ma körülbelül egyharmadát használjuk élő foglalkozásnévként. Ide tartoznak például az *ács, fazekas, halász, méhészt, molnár, lovász, ötvös, szőlős, vadász, szakács, szántó, kovács* szavak is.

A foglalkozásnevek **hangtani vizsgálata** is fontos a szótörténeti kutatásnál. A magyar hangtörténetnek az ómagyar kor, azon belül a korai ómagyar kor kiemelt időszaka, hiszen ebben az időben igen intenzív hangváltozási folyamatok zajlottak a magyar nyelvben (TÓTH V. 2003: 207). Ebben a pontban azt is vizsgáljuk, hogy hangtanilag egy-egy lexéma melyik javasolt megfelelőjéből lehet a magyar formát magyarázni. A hangtani vizsgálat során az elsődleges feladatunk a helyes alapalak kikövetkeztetése. Általában egy adott lexikális elem egy szépen felvázolható **fejlődési vonallal** leírható, vagyis az egyes fázisok megléte történelmi adatokkal is igazolható, lásd például a *daróc* foglalkozásnevünk esetét. A szláv alak valamiféle *dravec* forma lehetett, mely *dróc* alakban került át a nyelvünkbe, vö. helynévi példákkal: a Borsod vármegyében fekvő 1220/550: *Draucy* (Gy. 1: 769), illetve a Bereg vármegyei 1284: *Drauch* (Gy. 1: 538), majd a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával létrejött a *daróc* alak, lásd a Szabolcs-Szatmár megyei 1181/1288/1366/16.sz.: *Daroch* (FNESz.) településnevet. Hasonlóan kell elképzelnünk a *csatár* szavunkat is: itt az alapalak a szláv *scsitári* szó lehetett, ebből szláv *scs* > m. *cs* változással, hanghelyettesítéssel a magyarban *csitár* alakult, vö. Zala megyéből 1141-61: *Chitary* (FNESz. 310), majd hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre a *csatár* szavunk, lásd a Békés megyei 1295/423: *Chatar* (Gy. 1: 504) településnév esetét.

Az előbb felvázolt fejlődési vonal azonban csak kevés esetben érvényesül, ugyanis legtöbbször a különböző változások egyidejűleg következnek be. Természetes, hogy egy-egy szó, név esetében egyes fázisok kimaradnak, mivel fejlődésük olykor átugrik egy-egy hangtörténeti mozzanatot (TÓTH V. 2003: 209). Ilyen **ugrásszerű** változásra lásd például az *ardó* szavunk példáját, amely egy *erdőóvó* > *erdő-ó* > *erdó* > *ordó* > *ardó* fejlődési sorral írható le, ám ebben a feltételezett változásban az egyes hangfejlődési stádiumok adatokkal nem igazolhatók. Ebbe a típusba tartozik a *molnár* foglalkozásnév is: **mulunár* > **mulnár* > *molnár*.

A hangtani változásoknál meg kell említenünk még egy fontos dolgot: ez az **analógia**. Az analógia azt jelenti, hogy ha a változásra van analóg példa a magyarban, az valószínűsíti a változás lehetőségét. Ilyen analóg változásra lásd a *tálnok* szavunkat, amely minden bizonnyal az azonos jelentéskörbe tartozó *asztalnok* analógiájára alakult (TESz.).

3. A foglalkozásnév-képzők

A képzők tárgyalása előtt említést kell tennünk arról, hogy a magyar nyelv igen régi elemei azok a foglalkozásnevek, melyek nem összetételek, és nem is magyar alapszókból való képzések, hanem honfoglalás előtt vagy a honfoglalást közvetlenül követő egy-két évszázadban a szomszédos népektől való átvételek. Erre példaként felhozhatók többek között az olyan török szavak, mint például a *szűcs*, *ács*; szláv elemek, mint a *takács*, *kovács*, *gerencsér* és esetleg a *molnár*. Bizonyos foglalkozásnevek alapnyelvi gyökerekre mennek vissza, mint például a *varga*, mely az ősi finnugor *varr igével függhet össze; és az *ötvös*, mely a finnugor eredetű *önt igére vezethető vissza (FÁBIÁN 1949: 179).

A következőkben azokat a képzőket nézzük meg alaposabban, melyek a régi magyar nyelvben a foglalkozásnevek létrehozásában szerepet játszottak.

3.1. A rendszeres tevékenység kifejezésére az egész nyelvtörténet folyamán a széles körben produktív *-ó/-ő* igenévképző a legelterjedtebb eszköz (lásd például *fonó*). Ez azonban csak deverbális képzésre alkalmas, s mivel az állandó tevékenység megnevezésének alapjául gyakran a munkaeszköz, szerszám, illetve állatok neve szolgált, denominális formánsokra is igény mutatkozott. Ősi képzőink közül az *-s* jelenik meg elsősorban ebben a funkcióban, vö. 1067 k.: *Zekeres* (TNyt. I. 248).

Az *-s* foglalkozásnév-képző tipikusan valamivel való ellátottság, valamivel bírás jelölésére szolgál (ZSIRAI 1945: 3). HORGER ANTAL ennek a képzőnek a működését a következő példák alapján mutatta be: *konda* 'nyáj' : *kondás* 'nyájörző'; *gulya* 'marhacsorda' : *gulyás* 'marhapásztor' stb. Az iménti példák jól érzékeltetik a valamivel való bírást (HORGER 1947: 137). A magyar foglalkozásnevek között sűrűn találkozunk *-s* képzős elnevezésekkel, mint például: *asztalos*, *fazekas* stb. (FÁBIÁN 1949: 178). A régi magyarban a képző rendkívül produktív volt.

Később, a kései ómagyar korban a foglalkozásnevek zömmel továbbra is *-s* képzősek voltak; lásd 1405 k.: *hetes* 'heti szolgálatot végző személy', 1469: *Lakatus* (OkISz.). Az *-s* képzős foglalkozást, tevékenységet jelentő szavak körébe jól illeszkedtek az ugyanebbe a szemantikai csoportba tartozó *-s* végű latin jövevényszavak, amelyek bizonyára ezért őrizték meg a végződésüket: 1522: *Literatus* (TNyt. II. 312) stb.

Amint már fentebb említettük, az *-s* öröklött képzőnk, vagyis azt mondhatjuk, hogy ez a képzésmód ősi kifejezőeszköze a nyelvünknek (FÁBIÁN 1949: 178). A képző felépítését tekintve egyszerű képző (TNyt. I. 201), vagyis egyetlen mássalhangzóból áll. A kapcsolódás módját tekintve pedig teljes, illetve az *sz* és *v* tövűek magánhangzós tövéhez járul (TNyt. I. 223).

Ez a képző az egész magyar nyelvtörténet folyamán változatos jelentésárnyalatokkal nagyszámú származék képzésére szolgált. Kezdetben az *-s* meghatározatlan funkcióval többféle irányban módosíthatta az alapszó jelentését (D. BARTHA 1958: 107), amint azt a képzőnk többféle jelentésárnyalata mutatja: kifejezhet valamivel való ellátottságot (*halas*), kicsinyítést-becézést (*fehéres*), gyűjtő- és helynévképzést (*Nádas*), illetve a minket most közelebről érintő foglalkozásnév-képző szerepében is állhat (*fedémes*) (D. BARTHA 1958: 107).

A képző eredetét tekintve többféle elképzelés élt: BUDENZ török eredetűnek vallotta, SZINNYEI az *-s* képzőt minden funkcióban egybetartozónak veszi és a finnugor **-ks-*ből származtatja, GYÖRKE származtatása szerint pedig az uráli **tš-*ből való (D. BARTHA 1958: 108).

3.2. Az *-ász/-ész* képző a magyarban tipikusan valamivel való foglalkozást fejez ki (PAIS 1953: 81). A magyar foglalkozásnevek között nagy számban akadnak *-ász/-ész* képzősök: *kertész, lovasz, madarász, vadász* stb. (FÁBIÁN 1949: 178). Rendkívül produktív volt, amint azt később látni fogjuk.

Az *-ász/-ész* foglalkozásnév-képző a denominális névszóképző *-sz-*nek és az előtte lévő tövégi *a > á, e > é* hangnak az összekapcsolódásával jöhetett létre (PAIS 1953: 81). Vagyis azt mondhatjuk, hogy az ősi *-sz* képzőnek az ősmagyar korban az alapszó tövégi vokálisával bővült *-ász/-ész* változata a foglalkozásnevek alkotására foglaldott le (TNyt. I. 248). Működésének bizonyos kötöttségei vannak, ugyanis ugyanazokból az alapszavakból hoz létre foglalkozásneveket, amelyekből az igei származékok az *-ász(ik)/-ész(ik)* – tehát homonim – formánssal keletkeztek. Ezt a részrendszerbeli korlátot bizonyára szemantikai kapcsolatok tartják fenn: ezek egyrészt az alapszavakat illetően érvényesülnek (főként állatnevek), másrészt az igei és névszói megfelelők között (a cselekvés: *halász(ik)* és annak rendszeres művelője: *halász* asszociálják egymást). A korai ómagyar kori számos adat alapján valószínű, hogy már az ősmagyar

korban is éltek *-ász/-ész* képzővel létrejött foglalkozásnevek: TA.: *luzau*; 1192/: *Halazfenyr* (Gy. 1: 236); 1256: *Wadaz* (Gy. 1: 154); [1291-1294]: *Madaraz* (Gy. 1: 641). A képző produktivitása az említett korlátokon belül a továbbiakban is megmarad (TNyt. I. 248).

A képző az ősmagyar korban keletkezett, és elsősorban állatokkal kapcsolatos tevékenységet jelölt (vö. *hal-ász*, *méh-ész* stb.). A képző alakját tekintve kétalakú (vö. *halász*, *kertész*) (TNyt. I. 220), a kapcsolódás módja szerint pedig – minthogy történetileg a véghangzó a képző részévé vált – csonka tőhöz járult (lásd *vad-ász*) (TNyt. I. 224).

A képző eredetéről többféle vélemény van: BUDENZ szerint az *-sz* azonos az *-s ~ cs* képzővel, előzménye tehát a finnugor **-ks*, bár ez a magyarázat hangtani okokból nem állja meg a helyét. Sokkal helytállóbb az a vélemény, miszerint az uráli *-s*-re vezethető vissza (D. BARTHA 1958: 109).

Nehezen tisztázható problémát a képző *-ász/-ész* formájában jelentkező hosszú magánhangzója veti fel: egyesek szerint ez a magánhangzó az alapszó megnyúlt véghangzója, s a tulajdonképpeni képzőelem csak az *-sz*. Mások szerint az *-á/-é*-ben a finnugor eredetű *-i* képző lappang (D. BARTHA 1958: 110).

A későbbi korokban néhány újabb *-ász/-ész* képzős származékszó is felbukkan a korabeli emlékekben, mint például 1461: *Thykaz* szn. (OkI Sz.). Nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ezek (vagy legalábbis némelyikük) a korábbi időszakban keletkezett, hiszen a többi, régebből adatolható derivátum is tovább él a nyelvben, de miután ezek morfológiai felépítése világos, ugyanúgy lehetséges, hogy a kései ősmagyar korban is alakultak *-ász/-ész* képzős szavak (TNyt. II. 312-3).

3.3. A tárgyalt funkcióban az *-ár/-ér* képző is kimutatható. Az *-ár/-ér* képző személyeket is jelölhet, akik az alapszóban kifejezett cselekvést végzik, vagyis foglalkozást jelentő szavak képzője (MELICH 1932: 17).

Eredetének tisztázása nem könnyű feladat. Lehetett egyalakú *-r* is, mivel az alapszó tövégi magánhangzója képzőink előtt gyakran megnyúlik (D. BARTHA 1958: 82). Valószínűbb azonban, hogy képzőboknak kell tekintenünk, ugyanis a finnugorságban nincs kimutatva deverbális nomenképző *-r* (D. BARTHA 1958: 82). Van olyan elképzelés is, miszerint idegen eredetű a képző, ugyanis több hasonló végződésű

foglalkozásnevünk a szlávból való átvétel. A szlávországban van egy *-arъ* névszóképző, amely főnevekből foglalkozást jelentő neveket képez, például: *kadъ* : *kadarъ* 'kádár', *grnъcbъ* 'fazék' : *grnčarъ* 'gerencsér' stb. Így a magyarban az *-ár* képzőt megtették foglalkozást jelölő képzőnek, és alkottak vele szavakat. Ezt az eredeztetést azonban MELICH megcáfolja, mivel egyetlen nyelv sem vesz át a másiktól idegen képzőt, csupán képzett szavakat vesz át, s azokból vonja el a képzőt. Erre példaként hozható fel a *kádár* vagy a *kulcsár* szavunk, melyekben a magyarban vonták el a képzőt, vagyis nem idegen eredetű (MELICH 1932: 21). Egy további etimológia szerint a képző a magyarban eredetileg melléknévi igeképző volt (vö. *kopik* : *kopár*, *vezet* : *vezér*). A legvalószínűbbnek azonban az tűnik, miszerint az *-ár*, *-ér* formáns hosszú magánhangzójában a finnugor **-i* igenévképző lappang, míg az *-r* elem azonos a denominális nomenképző *-r*-rel (D. BARTHA 1958: 83). Végül megközelítésében MELICH is ugyanígy képzelem, mondván hogy az *-ár/-ér* két képző összetétele, melyek közül az *-á* (*é*) eredetileg igenévképző, az *-r* pedig denominális : deminutív képző (MELICH 1932: 15).

A keletkezés idejét tekintve öröklött képzőnk (TNyt. I. 201), a többalakúak közé tartozik (TNyt. I. 220) és általában csonka tőhöz járult (*solyim-ár*) (TNyt. I. 224). Eleven képző volt, vele állandóan alakultak szavak, például: *solyimár*, mely a *solyom* főnévből alakult *-ár* képzővel, és így lett belőle foglalkozást jelentő név (MELICH 1932: 18). MELICH véleményével szemben azonban, amint a lenti táblázatból kiderül, már az ómagyar korban sem tartozott az elevenebb formánsok közé. Származékainak nagyobb része ma sem avult el, de újakat már nagyon régen nem alkot (D. BARTHA 1958: 82).

Az *-ász/-ész* képző kapcsán említettekhez hasonlóan kell megítélni a kései ómagyar kor elejéről adatolható *-ár/-ér* képzővel létrejött származékszavakat is, mint például: 1361: *Kulchar* szn. (Oklsz.). Lehetséges ugyanis, hogy ezek előbb keletkeztek, s véletlenül nem kerültek be az írott emlékekbe; de elképzelhető, hogy a már meglévő képzések analógiájára valóban csupán a kései ómagyar kor termékei (TNyt. II. 313).

3.4. Első idegen kapcsolatú foglalkozásnév-képzőnk a ***-nok/-nek/-nök***. Ha abból indulunk ki, hogy a környező szláv nyelvek hatása szókincsünkön jelentős nyomokat hagyott, kétségtelen, hogy e képzőnk a szlávból kölcsönözhető (D. BARTHA 1958: 133). A ***-nok/-nök/-nek*** a szláv eredetű ***-nik*** képzőre megy vissza, mellyel később nem

szláv eredetű magyar szó is alakult (lásd *fegyvernek*). A *-nok/-nök* képző azért is idegen eredetű, mivel elemei (*-n*-je melléknév, *-ik*-je főnévképző) idegenek, elvonódni azonban a magyarban vonódott el (MELICH 1926: 277).

Az eredeztetés fejtegetését a *baj* : *bajnok* szóig vezethetjük vissza, ugyanis a *baj* szó szláv átvétel. Mikor ez átjött, vele átkerült a *bajnok* is, azaz aki a 'bajt felvette', a magyar ember nyelvérzéke tehát a *bajnokot* elemezni tudta, s a *baj*-jal kapcsolatban a *bajnok*-ba bele kellett, hogy érezze ezt a funkciót. Így a *bajnok* az, aki a bajt felveszi, aki ezzel foglalkozik (vö. *udvar* : *udvarnok*). A *-nok*-ot hozzáfűggesztik egyéb nem szláv szavakhoz, világosan érezvén a funkciót; így keletkeztek a *fegyvernek*, *tálnok*, *asztalnok* stb. szavak (MELICH 1914: 252). Tehát ezek a szavak magyar alakulások szláv képzővel, de a *-nok/-nök* foglalkozást jelölő képző a magyarba nem mint szláv képző jött át. A magyarba csupán egy-két *-nok* végű idegen szó került, amilyen az *udvar* mellett az *udvarnok*, s ez egy-két szó végébe érezte bele a magyarság a foglalkozást jelölő funkciót. Így eredeti magyar alkotással vonta el a *-nok*-ot, s 'valamivel foglalkozó, valahol, valamilyen minőségben működik' jelentéssel más szavakból is alkotott származékokat (*asztalnok*, *pohárnok*), majd megteremtette magas hangrendű párját is (*fegyvernek*) (D. BARTHA 1958: 133, MELICH 1928: 4).

A képző a magyarban is megtartotta a szláv nyelvekben meglévő funkcióját, tehát nyelvünkben is foglalkozásnevek képzésében vett részt. A legkorábbi származékszavak egy része átvétel is lehet: 1024/1350: *Odornuk* hn. (*Udvarnok*); [1230 k.]: *Tawarnuk* hn. (> *tárnok*), 1382: *Aztalnak* szn. (OkI Sz.), de a képző funkciója ezekben is bizonyára érezhető volt, mivel az alapszavak önállóan is éltek nyelvünkben. Biztosan a magyarban létrejött derivátumnak vehetjük például a *fegyvernek* foglalkozásnevet (TNyt. I. 248).

A képző produktivitása viszonylag szűk körben érvényesült (TNyt. I. 248). A kései ómagyar-korban kisebb mértékben ugyan, de még alakultak vele szavak (*asztalnok*, *fegyvernek*, *pohárnok*) (TNyt. II. 312)

A korai ómagyar korban keletkezett, idegen kapcsolat révén (TNyt. I. 215), többalakú képző (*-nok*, *-nök*, *-nek*) (TNyt. I. 221), és általában csonka tőhöz kapcsolódik (*asztalnok*) (TNyt. I. 224).

Érdekes megjegyezni, hogy a szláv eredetű *-nik* > *-nuk* > *-nok* képző is gyakran fordult elő *a* után többeli *a*-val: *Aztalnok*, *Aztalnak*; *Tarnok* ~ *Tarnak*, *Talnok* ~ *Talnak* (LOSONCZI ZOLTÁN 1927: 30).

A fentiek fényében a *-nok, -nök* képzőt tehát az adaptáció körébe utalhatjuk, mely képzőelem végső soron a szláv *-nik*-re vezethető vissza.

3.5. A foglalkozásnév-képzőink összefoglalása a régiségben a produktivitás szempontjából:

képzők	foglalkozásnevek
a régiségben átvett foglalkozásneveink	<i>ács, ardó, daróc, csatár, csősz, dusnok, igric, kovács, mizdó, molnár, szakács, szűcs, takács, tímár</i>
<i>-ó/-ő</i>	<i>fonó, szántó</i>
<i>-s</i>	<i>hőgyes, fedémes, fazekas, lovas, madaras, méhes, ötvös, szekeres, szőlős, solymos, vadas, vasas, vértés</i>
<i>-ász/-ész</i>	<i>halász, hodász, hőgyész, lovász, madarász, méhész, vadász</i>
<i>-ár/-ér</i>	<i>bocsár, solymár</i>
<i>-nok/-nök/-nek</i>	<i>fegyvernek, tárnok, tálnok, asztalnok, udvarnok</i>

Amint a fenti táblázatból kitűnik, a legtöbb foglalkozásnevünket a régiségben vettük át valamely szomszédos néptől. Az *-ó/-ő* képzőnk gyakoriság szempontjából csekélynek mondható, és inkább folyamatos melléknévi igenév képzőnek tekinthető, tehát valamilyen rendszeres tevékenység kifejezésére szolgál (lásd fentebb). A produktivitás szempontjából hasonló az *-ár/-ér* képzőnk is. Kifejezetten produktívnek mondható viszont a *-nok/-nök/-nek* képző. A leginkább gyakori képző az *-s* és az *-ász/-ész* volt. E két képzőpár kapcsán azt is láthatjuk, hogy sok foglalkozásnevünk kétalakú, ugyanis mindkét képzővel alakulhatott az alapszóból foglalkozásnév; vö. 1236: *Lowaz* (OkI Sz.) és 1274/1340: *Loas* (Gy.1: 863), 1332-7: *Madaras* (FNESz.) és 1366: *Madaraz* (FNESz.), továbbá 1331: *Solmus* (Gy. 1: 473) és 1266: *Solomar* (FNESz.), valamint 1277: *Holges* (FNESz.) és 1275: *Helgez* (FNESz.) stb. településnevekkel.

3.6. A foglalkozásnév-képzőink összefoglalása legfőbb tulajdonságuk szerint:

	keletkezés ideje	alak	produktivitás
<i>-s</i>	öröklött	egyalakú	nagy

- <i>ász/-ész</i>	ősmagyar kor	többalakú	nagy
- <i>ár/-ér</i>	öröklött	többalakú	kicsi
- <i>nok/-nök/-nek</i>	korai ómagyar kor	többalakú	közepes

4. Foglalkozásnevek személyneveinkben

4.1. A személynévadás általános problematikája

A foglalkozásneveket aszerint is vizsgálom, hogy előfordulnak-e személynevekben és hogyan jelenik ez meg. A foglalkozásnevek személynevekben való megjelenése szintén nagyon fontos a kutatás szempontjából, mivel ezekből szintén fontos információk vonhatók le rájuk vonatkozóan. A foglalkozásnevek személynevekben való vizsgálatakor két alapvető munkára támaszkodtam: az egyik FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtára (ÁSz.), a másik KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családneveink szótára (RMCsSz.).

Beláthatjuk, hogy nehéz fába vágja a fejszéjét az, aki a személynevekről akar írni. Rengeteg tanulmány született már e témában, így nagyon sok információnk van erről a névtípusról. Ennek a fejezetnek nem is ezen ismeretek felidézése a célja, a szakirodalmak csak abból a szempontból érdekelnek minket, amennyit a régi foglalkozásneveinkről elárulnak. Elsőként azt igyekszem bemutatni, hogy az egyes korok névadására mi volt a jellemző, és mit tudunk meg ezekből a korabeli foglalkozásokra vonatkozóan.

A magyar személynevek története térben, időben és a neveket viselő egyének társadalmi megoszlását tekintve nagy *változatosságot* mutat (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 378). A magyar személynévadás jellegét kezdeti szakaszától fogva a gazdasági körülmények, osztálytagozódás, társadalmi mozgalmak, népáramlások, vagyoni, családi, tulajdonjogi, rokonsági viszonyok és különböző kulturális hatások határozták meg (BENKŐ 1949: 2). Mindezek következtében a névtípusok és névegyedek időben váltják egymást, és a különböző társadalmi osztályokhoz és rétegekhez különböző típusok kapcsolódnak (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 378).

- A magyar őstársadalom kora (X. sz. végéig): Nyelvtörténetünk ezen legkorábbi szakaszának személynévadási szokásairól nyelvemlékek híján nincs konkrét tudomásunk. Legfőljebb egyes rokonnépek primitív névadási szokásainak ismeretéből, valamint a későbbi nyelvemlékes kor névanyagának visszavetítéséből következtethetünk. Az ősmagyar kor személynévadása nem különbözött lényegesen az ómagyar kor névadásától (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 378). Az egyének megnevezése tisztán megkülönböztetés, megszólítás, kollektív érintkezés céljából történt, az **egyelemű** névadási szokás uralkodott (BENKŐ 1949: 2). Személynévadásunk legősibb típusa tehát az ún. pogánykori névadás volt, amelynek a legfőbb vonása az, hogy minden személy csak egy névelemet viselt, s ez a név szoros kapcsolatban volt a jelölt személy jellemző jegyeivel, ezért nem is öröklődött, hanem az egyén halálával megszűnt (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 378). Ezek az egyelemű nevek főként közszoói eredetűek, például cselekvés- és foglalkozásnevek: *Luas*, *Sipus* (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 379).

- Korai feudalizmus kora (XI-XII. sz.): Ebben a korszakban lényeges gazdasági változáson és művelődési hatáson ment át a magyar társadalom. A kor névadási szokásaira jellemző volt, hogy a XI. sz. elejétől kezdve már többször feltűnnek egyes személynevek az oklevelekben, s a XII. sz. első feléből egy tekintélyes szolganép-összeírásunk is van: a dömösi prépostság 1138-ban keletkezett és 1329-ben átírt adománylevele (BENKŐ 1949: 3). A névtípusok társadalmi osztályok szerinti szétválása itt még nem mutatkozik meg, csak annyiban, hogy a világi névadás formáiban a vezető emberek számára a harc és méltóság, az alsóbb rétegek számára az állattenyésztés és földművelés adja az alapot. A szláv nevek a magyarság körében igen népszerűek voltak (ahogyan ezt később látni fogjuk). A dömösi prépostság szolgálonépeinek összeírásában kivétel nélkül **egyelemű** nevekkal találkozunk (BENKŐ 1949: 3).

- A feudalizmus teljes kibontakozásának a kora (XIII-XIV. sz.): Ez az a korszak, amikor kiterjed a földművelés, fokozódik az állattenyésztés, megindul az ipari kisárutermelés, vagyis kiépül az osztályrend gazdasági alapja. A vagyon és *foglalkozás* szerint csoportosuló osztályok léptek a vérségi köteléken nyugvó társadalmi közösségek helyébe. Ebből az időszakból hatalmas tömegű személynév maradt ránk (vö. a tihanyi apátság népeinek összeírása és a Várad Regestrum) (BENKŐ 1949: 6-7).

XIII. századtól kezdve társadalmi, vagyoni, családi, jogi viszonyok alakulása szükségszerűvé tette, hogy az egyelemű személynév mellé az egyén megnevezésében új, másodlagos, **megkülönböztető**, differenciáló névelem tapadjon. A másodlagos névelem jelzői szerepben járult a keresztnévhez, s a kételemű név első tagját alkotta (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 380). Ez a másodlagos név nemcsak az egyén megkülönböztető jegyül szolgált, nemcsak az egyén pontosabb meghatározását célozta, hanem fontos funkciót töltött be később az öröklődés terén is (BENKŐ 1949: 8). Az efféle megkülönböztető elemek között a legnépesebb *a köznevekből* alakultak csoportja, amely legnagyobb számban foglalkozást fejezett ki. A közösség ugyanis olyan nevet ad tagjainak, mely nemcsak találó a személyre nézve, hanem meg is különbözteti őt a többiektől (FEHÉRTÓI 1969: 14). A közsavakból alakult megkülönböztető elem azonban inkább az alsó társadalmi osztálynál használatosabb (FEHÉRTÓI 1969: 28). A köznévből magából azonban nem lehet mindig megállapítani, hogy *foglalkozásnév-e* vagy a *foglalkozásnévnek egy sajátos típusa*: foglalkozás tárgyának megnevezése vagy valamivel való ellátottságot, esetleg tulajdonságot jelent. A szövegekörnyezet ilyenkor eligazíthat a megkülönböztető elem besorolásában, például: *Zekeres* Ferenc jobbágy nevében a megkülönböztető elem bizonyára nem helynév, mivel az oklevélben *Posun-*inak van jelezve, és *Szekeres* nevű helység Szatmár megyében van (FEHÉRTÓI 1969: 15).

A foglalkozásnevekből alakult személynévek esetében a *dictus*-os alakulatok a nyelvemlékekben ezt a másodlagos magyar névelemet takarják. Ezek a tisztség- és foglalkozásnevek nem személynévek a szó szoros értelmében, mégis a személy másodlagos nevét helyettesítik. *Öröklődésről* ebben az esetben aligha beszélhetünk, hiszen a személymegjelölők csak az egyénhez tapadtak. Foglalkozásnevekben az öröklődés még jóval később sem igen történik meg (BENKŐ 1949: 12).

- Késői feudalizmus kora (XV-XVIII. sz.): Ebben az időszakban a kereskedelem és az ipar is kezd fellendülni. A latin és magyar alakulatok néhány foglalkozást megjelölő névhelyettesítő kivételével mind a kétnevűség formáit mutatják (BENKŐ 1949: 19). Itt meg kell említenünk a *ragadványneveket*, mely a legszínesebb típusnak mondható, mivel emberi tulajdonságot, nemzetiséget, *foglalkozást* jelölhet, illetve ez a csoport játszotta a legnagyobb a szerepet a családnév kialakulásában (FEHÉRTÓI 1969: 5). Később a ragadványnevek jórésze már nemcsak egyes

személyekhez tapad, ugyanis e nevek nem haltak ki az egyénnel, hanem az *öröklődő* névadás folytán az egyén utódaira is átszármaztak, azaz *családnevekké* váltak (BENKŐ 1949: 19-20). A foglalkozásnévi eredetű elemek esetében már nem mondhatjuk el ugyanezt, ugyanis a másodlagos névelem öröklődése egy kissé ingadozó volt. Az öröklés leginkább abban az esetben van biztosítva, ha az utódok is folytatják az apa foglalkozását. De ha a fiú már más foglalkozást űz, az apa másodlagos foglalkozásnevét már nem igen veszi át. Tehát a foglalkozásnevek e kor városi polgárságánál is csak részben vehetők családneveknek (BENKŐ 1949: 21).

A társadalomban a vagyoni, jogi viszonyok szilárdulása a családok nevében szükségessé tette az állandóságot, amit a korábbi egyénhez kötődő, ragadvány jellegű másodlagos neveknek az öröklődése, apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre hagyományozódása biztosított. Így alakultak ki a kételemű névadás fejlettebb típusát képviselő **családnevek**, melyek a jelzői tag öröklődése révén különböznek minőségileg (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 381). A kételemű név tehát csak akkor nevezhető családnévnek, ha már öröklődik (FEHÉRTÓI 1969: 5). A családnév közszoí megfelelőjének jelentése már nincs semmi vonatkozásban a név viselőjének egyéni tulajdonságaival, tehát a személynév teljesen elvesztette jelentéstartalmát (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 381). A magyar családnevek kialakulása, vagyis a kételemű névadásnak az egyeleműből való kifejlődése a XIII. század és XV. század közötti időben folyt le. A két időpont közötti korszakra vonatkozólag nem történt eddig adatgyűjtés. Ennek két fontos oka van, az egyik, hogy a korból nem maradt fent nagyobb személynévlajstrom, mint az előző korszakból (TA, Váradi regestrum), a másik ok, hogy ez a kor a magyar személynévadás legbizonytalanabb, leghomályosabb időszak volt (FEHÉRTÓI 1969: 3). A magyar családnevek kialakulása és megszilárdulása a birtokos osztálynál zömével a XV. századra tehető, az alsóbb néprétegeknél pedig a XVI-XVII. századra. Mivel a kételemű névadás korábbi átmeneti típusából nőttek ki, ezekkel megegyező alkategóriákat mutatnak (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 381), vagyis például a családnevek egyik leggyakoribb csoportja a cselekvést, *foglalkozást*, tisztséget jelölő közszoók: *Tymar, Kowach, Fazekas, Alch, Halaz* (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 382).

Amint látjuk, az osztályhelyzet élesen tükröződik a névadásban. A családnevek egyes típusai erősen hozzákapcsolódtak egy-egy társadalmi osztályhoz. A nemesi nevek jóval stabilabbak voltak a polgárneveknél, illetve a jobbágyosztály neveinél. A nevek változása, alakulása tehát állandóan tartó folyamat. Az egyénnek erősek voltak az olyan meghatározói, mint például a születési helyről való elszármazása vagy éppen a foglalkozása (BENKŐ 1949: 22-3).

4.2. A foglalkozásnévi személynevek produktivitása

Azzal érdemes kezdeni ennek a témának a tárgyalását, hogy leszögezzük: csak abban az esetben beszélhetünk foglalkozásnevekből alakult személynevekről, amikortól már léteznek szolgálónépek, azaz foglalkozások.

Amint fentebb láthattuk az ősmagyar kor személynévadása nem különbözött lényegesen az ómagyar kor névadásától (BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR 1967: 378). Hosszú időn át egyféle névadási szokás uralkodott, vagyis a személyek egyféle nevet viseltek (BENKŐ 1950: 19). FEHÉRTÓI KATALIN szótárában (ÁSz.) az Árpád-kor teljes személynévanyagát feldolgozta. E munkában világosan látszik az egyelemű névhasználat. Régi foglalkozásneveink is rendre ilyen formában fordulnak elő: 1214/1334: *servos ... Ardew filius Mogd cum fratre...*(ÁSz. 72), 1211: *Et est in villa [Fotud]: Chatar, filius Emrici* (ÁSz. 179), 1138/1329: *In villa Kalsar: Vleu, Biqua, Citar, Dubos, Gatadi...* (ÁSz. 199), 1307: *Cheuz* (ÁSz.), 1211: *Dusnic v. Dosnuch*, 1138/1329: *Casadi, Luas, Hadi* (ÁSz. 498), 1253/1322: *Stepco, Isan, Woynch [et] Cuach* (ÁSz.), 1211: *Paulus et Modoros* (ÁSz.), 1275: *genus Molnar* (ÁSz. 566), 1239: *...de uilla Inam, Santu, Stephanus* (ÁSz. 692), 1086: *aratores in Cupan: ... Zarton, Ratum, Scekeres* (ÁSz. 696), 1211: *Thompa, Zeuleus, Reke, Toppa* (ÁSz. 849), *Vusos* (ÁSz. 829-30), 1222/1344: *...Uertus, Ambrosius, Oros, Petrus* (ÁSz. 805), *Vadas, Vodos* (ÁSz. 789), 1219/1276: *Torda, Buda, Such, Povko...* (ÁSz. 732), 1138/1329: *Leweme, Obudi, Sacas, Zahu, Vzdi...*(ÁSz. 686). E névtípus a magyarság termelőformái átalakulásának, és a rendszeres munkára térésnek köszönheti létét (BENKŐ 1950: 20). Mivel ebben a korban még nem folytattak foglalkozásszerűen semmit, a foglalkozás és mesterségnevek száma igen csekély volt az Árpád-korban (ahogyan az fentebb látható). A vizsgált régi foglalkozásneveink körülbelül egyharmada szerepelt személynevekben.

Később, a XIII. századtól kezdve megjelentek azonban a megkülönböztető nevek is az egyelemű nevek mellett. Ezek a másodlagos nevek az egyén valamely jellemző sajátosságát emelik ki, de még nem öröklődnek. Az öröklődés előtti időszakban ezek az egyénnév mellett álló kiegészítések döntő fontossággal bírtak. Ez a kételemű név csak akkor nevezhető családnévnek, ha már öröklődik (FEHÉRTÓI 1969: 5). Bizonyíthatóan sok esetben fennáll a *foglalkozás* és a családnév azonosságának lehetősége. A nevek a mesterséggel együtt szállhattak apáról fiúra (BÁRCZI 1956: 150). HAJDÚ véleménye szerint ebben a funkciójában már családnévnek is kell tartanunk a *foglalkozásneveket*, s nem attól függ a családnév volta, hogy folytatta-e valaki apja mesterségét, s azzal együtt örökölte a nevet is, vagy pedig más mesterség, foglalkozás végzése mellett örökölte apja foglalkozását is jelentő családnévet (HAJDÚ 2003: 742). Ezzel ellentétes véleményen van BENKŐ, aki azt mondja, hogy az öröklés csak abban az esetben történik meg, ha az utódok is folytatják az apa foglalkozását (1949: 21).

KÁZMÉR MIKLÓS Régi magyar családnevek szótárában (RMCsSz. 1993) a XIV. és XVII. század között létezett összes családnévet összegyűjtötte. Amint fentebb tárgyaltuk, családnévnek csak akkor tekinthető a jelzői megkülönböztető tag, ha már öröklődik. Ezek a nevek tehát nemzedékről nemzedékre szálltak, és így már semmilyen vonatkozásban nincsenek a névben jelzett jelentéssel. [Ebből azonban következik az is, hogy nem lehet olyan messzemenő következtetéseket levonni, mint az Árpád-kori egyelemű, nem öröklődő nevekből. Mivel itt attól is függhet, hogy egy név sűrűbben fordul-e elő, mint egy másik, hogy kinek mennyi utóda született.] A szótörténeti részben a foglalkozásoknak a családnévekben való jelentkezését is vizsgálom. Érdekes, hogy a szótárban nem szerepel egyetlen adatban sem a *bocsár*, *fegyvernek*, *haró* és *mizdó* szavunk. Ez jelentheti egyrészt azt, hogy csak nagyon kevesen üzték ezt a foglalkozást a régiségben, vagy azt, hogy már nem is létezett ekkor, esetleg az lehet az oka, hogy mindegyiknek volt a magyarban egy más hangalakú, de hasonló jelentésű szinonimája, amely teljesen kiszorította a másikat, lásd például *bocsár* ~ *pohárnok*, *haró* ~ *szakács*, *mizdó* ~ *méhész*. Egyetlen adatban fordul elő KÁZMÉRNÁL a *csatár*, *dusnok*, *fedémes*, *tálnok* és *udvarnok* foglalkozásnév (lásd később). Ennek okaként ugyanazokat hozhatjuk fel, mint az előbbieken, bár *udvarnok* településünk rengeteg volt akkoriban, és a szakirodalomból tudjuk, hogy sokan üzték ezt a foglalkozást. Tehát nem

mondhatjuk, hogy kevesen folytatták, inkább arra lehet gondolni, hogy már korábban megszűntek ezek a mesterségek, mint amikor a családnevek kialakultak volna, vagyis a XIV.-XV. század előtt. A szótárban több hasábon át megtalálhatjuk az *ács*, *fazekas*, *halász*, *molnár*, *madarász*, *kovács*, *ötvös*, *szántó*, *szűcs* és *takács* foglalkozásnevünk adatait (lásd a szótörténeti részben). Ebből a sűrű előfordulásból akár az adott foglalkozás gyakoriságára, fontosságára következtethetünk. Ha megnézzük közelebbről az imént felsorolt mesterségeket, akkor látható, hogy fontos szerepük volt települések életében, az alapvető szükségletek kielégítésében. Ez a szerep később olyan stabilitást biztosított ezeknek a neveknek, hogy ezek a foglalkozásnevek mind a mai napig a használatban vannak, és nem veszték ki az idők folyamán.

5. Foglalkozásnevek helyneveinkben

Mint ahogyan azt már fentebb említettük, a régiségből egyrészt a fennmaradt oklevelek személynévanyaga, másrészt a magyar településnevek állnak a rendelkezésünkre, hogy valamit megtudjunk a régi foglalkozásneveinkről (BENKŐ 1950: 18). Azonban a településneveket is az okleveles források magyar nyelvű szórványai alapján vizsgáljuk, ugyanis ezek főként a hely-, illetve személynéveinket tartalmazzák.

Vizsgálatom fő tárgyköre azért is a helynevek, mert egyrészt ezek a legkorábbi, leggazdagabban adatolható szócsoporthoz tartoznak, másrészt pedig vannak olyan sajátos értékei, melyek a szórványemlékek köz- és személynéveinél fontosabb, tágabb információkat tartalmaznak (BENKŐ 1998: 112). Ezért is áll már régóta a névkutatásban a helynevek vizsgálata a figyelem középpontjában.

A magyarság letelepedése után tömegessé váltak a magyar helynevek (KISS 1997: 177) és amint látjuk, korai nyelvemlékeinkben a legfontosabb forrásanyagot elsősorban a helyneveink adják, melyre történeti következtetéseinket alapozhatjuk. Azt kijelenthetjük, hogy minden helynév sokatmondó értékű (BENKŐ 1998: 112), hiszen „helyneveink nemcsak egy-egy vidék természeti viszonyairól, növény- és állatvilágáról adnak hírt, hanem az ott élő emberekről, életmódjukról, szokásaikról, foglalkozásukról” (TAKÁCS 1981: 111). Szerencsés esetben a helynevek még évszázadok múlva is

híradással lesznek az egykor itt élt emberekről és tevékenységükről, így egy-egy táj olyan jellemző vonásairól, amit ma már hiába keresnénk (i.m. 111).

Az elnevezés célja mindig a tájékozódás egy területen. Az elnevezés rendszerint a közeli lakosságtól indul ki, és majd ez elterjed szélesebb körben is. Azonban a földrajzi nevek sem állandóak. Egy-egy helynév eltűnésének oka legtöbbször a népesség kipusztulása. Esetleg megmarad a falu neve, de megváltozott funkcióval. Előfordulhat az is, hogy folyamatosan lakott hely neve változik meg úgy, hogy más szemlélet alapján új nevet kap (BÁRCZI 1958: 149). Sok olyan településnévről tudunk biztosan a régiségből, amelyek ma már nem léteznek, illetve sok hely valóban új nevet kapott. Ez többféleképpen képzelhető el: egyrészt kaphatott elő-, vagy utótagot, illetve ő maga járulhatott másodlagosan egy már létező településnévhez, esetleg összevonhatták már létező helynévvel, vagy pedig teljesen új nevet kapott, amelynek az előző névformához lexikálisan és szemantikailag sincs köze. Mindegyik típusra találunk később példákat.

5.1. A foglalkozásnévi helynevek általános problematikája

A legfőbb kérdés elsősorban annak tisztázása, hogy mire **utalnak** ezek a foglalkozásnévi településnevek. BÁRCZI a következő megállapítást teszi e kérdés kapcsán: „a személy-, méltóság- és népnévből alakult földrajzi nevekkel rokonságot tartanak a foglalkozásra, hűbéri kötelezettségekre vonatkozó telepnevek. A valamilyen foglalkozást (főleg ipart) folytató, valamilyen szolgáltatásra kötelezett egyént jelölő szó gyűjtőnévként az egész falu nevévé lesz, vagy mert a falu egyetemlegesen valamilyen szolgáltatásra van kötelezve, vagy legalább lakosainak egy, nyilván a gazdaságilag értékesebb része” (BÁRCZI 1958: 161).

Milyen **akadályokba** ütközik a fenti megállapítás? Egyrészt nem jelenti azt, hogy az ilyen nevű települések lakosai valamennyien a helynévben jelzett foglalkozást folytatták; de azt sem, hogy a valamilyen szolgáltatást űző népek csupán a foglalkozásnévből alakult helységnevekkel jelölt falvakban laktak (BÁRCZI 1958: 180). Ma már tudjuk azt, hogy a szolgálónépek nagy része olyan faluban élt, amely nem foglalkozásnévi eredetű helynevet viselt.

A névadó sokféle indítékből választ a névválasztásnál, hogy melyik névadási indíték realizálódik, azaz hogy melyik tulajdonságot emeli ki, az **véletlenszerű**. Erre is sok példával szolgálhatunk: Bars megyében harangozók faluja viselte a *Baratka* nevet (ő a

faluk birtokosa volt), vagy például Zaránd vármegyében élő tárnokok faluját *Besenyőnek* hívták (KRISTÓ 1976, 78). Mindezekből a megállapításokból levonhatjuk azt, hogy egyáltalán **nincs rendszer** abban, hogy mely települések kaptak foglalkozásnévi és melyek más motivációból fakadó elnevezést (TÓTH VALÉRIA 2001: 48).

Amint azt a fentiekből láthattuk, a település lakóinak foglalkozása, szolgáltatása csupán egy volt a lehetséges névadási indítékok közül, ezért jól érthető, hogy a magyar falurendszer miatt csak egy kis hányadát jelöli foglalkozásnévi megjelölés (TÓTH 2001: 48). „Holott a legtöbb faluban laktak olyan foglalkozású, olyan szolgáltatásra kötelezett emberek, amely a faluszomszédoktól megkülönböztethette volna a falut, és így a névadási indíték szerepét is betölthette volna” (KRISTÓ 1976: 78). Csak nagyon kevés esetben érvényesült a foglalkozás, illetve a szolgáltatás mint névadási indíték realizációja. Véletlen, hogy miért csupán 23 falut neveznek a sok száz, udvarnokok által lakott falu közül *Udvarnok* néven, és miért éppen ezt a 23 települést (i.m. 78).

Másrészt óvatosságra int az a tény is, hogy nem minden foglalkozásnévi helység közvetlenül a benne lakók foglalkozásáról nyerte a nevét, hiszen a nevek egy része személynévi áttételen keresztül is alakulhatott (TÓTH 2001: 49). KRISTÓ szerint is, ha egy település foglalkozásnévi eredetű nevet visel, az nem arra utal feltétlenül, hogy itt az adott foglalkozású nép él, ugyanis e helynevek egy része lehet személynévi eredetű, például: *Vasas, Kovács, Szekeres, Pásztor, Szakács, Csitár, Szőlős* stb. (1976: 81).

Ebben a rendszertelenségben, amit a névadásban tapasztalunk, mi ad akkor biztos fogódzót nekünk? Megállapíthatjuk, hogy akkor nem kap foglalkozásnévi elnevezést egy település, ha van olyan falu, aminek a szolgálat kijelölésekor már volt neve, ezért ott nem is történt meg ez a fajta névadás. Főleg ott nem jöhetett létre foglalkozásnévből alkotott településnév, ahol a falvak ugyanazt a szolgáltatást teljesítették, vagy ahol többféle speciális szolgáltató élt egy helyen és egy sem vált ki belőlük fontosságával vagy számbeli fölényével (GYÖRFFY 1972: 263-5).

A foglalkozásnévből alakult falunevek ott jöhettek létre leginkább, „amikor egy falu lakóinak többségét azonos szolgálatra kötelezték másféle szolgálatot teljesítő falvak között” (GYÖRFFY 1972: 265). GYÖRFFY az *Udvarnok* helynév példáját hozza, amit ugyanis csak akkor nevezhettek így, ha nem udvarnok faluk csoportjában helyezkedett el, hanem szőlősök, kovácsok, ácsok stb. között (i.m. 265).

„A névtípusnak több **speciális rétege** ismeretes: szép számmal vannak olyan településneveink is, amelyek közvetve utalnak az ott lakók foglalkozására, úgy, hogy a településnév a foglalkozás valamely munkaeszközének, egy-egy mozzanatának vagy éppen a szolgáltatás tárgyának nevéből jött létre” (TÓTH 2001: 49). A Bihar vármegyében található *Rikácsot* (1209: *Richaz*), később *Ártádnak* nevezték, mert lakói ártányokkal (és mézzel) adóztak a garamszentbenedeki apátságnak. Borsod vármegyében található *Lánci*, ennek a településnek a lakói börtönök őrzésével foglalkoztak. A zalai *Páhon* a XIII. században tímárok éltek, ezért a falu a nevét lakói tevékenységéről, a bőr páholásáról nyerte. A falu neve előfordul *Bőrpáh* formában is.

Ha a foglalkozásnévből alakult településnevek **kronológiáját** akarjuk meghatározni, azt kell először tisztáznunk, hogy a XII-XIII. század névanyaga a X-XI. századéból nőtt ki, azaz annak szerves folytatása (BENKŐ 1998: 113). Másrészt „mivel a XI-XII. századi egyházi vonatkozású oklevelek és összeírások egyfelől a „foglalkozások”, a szolgáltatások egész garmadáját sorolják elő, másfelől pedig csak alig-alig adnak számot foglalkozásnévvel jelölt helynevekről, a fenti adatokból e megfontolások alapján arra következtethetünk, hogy a foglalkozásnévi helynevek kialakulása nemhogy a X. századdal, hanem még a XI-XII. századdal sem fejeződhetett be” (KRISTÓ 1976: 74). Az iménti állítást egy példán keresztül szemlélteti KRISTÓ: az 1015. évi hamis pécsváradi oklevél vasasokat (1015/1158/1323/1403: *tributariis ferri*) említ, és ezektől a vasbányászoktól nyerhette nevét a XIII. század végén felbukkanó baranyai *Vasas* falu (1292-97: *Vosos*, Gy. 1: 403) (KRISTÓ 1976: 74). A puszta és *-i* képzővel alakult foglalkozásnévi helynevek azonban a X-XI. század fordulójától kezdődően addig keletkeztek, amíg formáns nélküli és *-i* képzős helynevek egyáltalán létrejöttek, vagyis nagyobb számban legalább a XIV-XV. századig (KRISTÓ 1976: 77).

Ha magyarországi foglalkozásnévből alakult településnevek területi **elterjedését** nézzük, azt vehetjük észre, hogy a tisztán magyarok lakta területeken kevés ilyen helynevet találunk. Legtöbbet a szláv-magyar lakosságú területeken, illetve tiszta szláv területen tapasztalhatunk. Ez a jelenség azt mutatja, hogy nem egy etnikum sajátosságáról van szó, hanem inkább a különféle etnikumok együttlakásának a megtermékenyítő hatásáról (KRISTÓ 1976: 270).

5.2. A foglalkozásnévi helynevek strukturális realizációi

A foglalkozásnévből alakult helynevek morfológiai felépítésüket tekintve háromfélék lehetnek:

1. Puszta foglalkozásnévi helynevek

Ez a legősibb névadási mód, és igen gyakori jelenség, amit az is bizonyít, hogy a tárgyalt foglalkozásnevek mindegyikéből alakult pusztai településnév. A legkorábbiakat a Tihanyi Alapítólevélből ismerjük, mint például a *fidemsi* (> *fedémes*) foglalkozásnév. Erre a névtípusra jellemző, hogy alakilag azonos valamely lexémával, ugyanis nem tartalmaz toldalékot vagy földrajzi köznevet. KERTÉSZ MANÓ szerint „magában áll a magyar nyelv abban, hogy hivatás-, foglalkozás- és mesterségnevek egyes nominativusi alakban helynevekül állnak” (KERTÉSZ 1929: 38). Ebben az esetben a pusztai foglalkozásnév metonimikusan alakult településnévvé.

Néhány esetben előfordul az összetett településneveknél, hogy az előtagot alkotó foglalkozásnév önállósul, azaz kiválik az összetételből és pusztai foglalkozásnévvé válik. 1240-ben a veszprémi *Podár* egy részén ötvösök éltek, ezért *Ötvöspodár* lett a neve, majd rövidesen az *Ötvös* előtag önállósodott, és a település már a XIV. században *Ötvös* néven szerepel (KRISTÓ 1976: 83).

Pusztai foglalkozásnévi településre a következő példákkal szolgálhatunk: *Ács, Ardó, Bocsár, Daróc, Csatár, Csősz, Dusnok, Harangozó, Fedémes, Fegyvernek, Fazekas, Fonó, Halász, Haró, Hodász, Högyész, Igric, Ötvös, Szántó, Szekeres, Szőlős, Takács, Vasas, Tálnok, Vértes, Timár, Tárnok, Vadász, Kovács, Lovász, Madarász, Méhész, Mizdó, Molnár, Peszér, Solymos, Szűcs, Szakács, Udvarnok* (a nevek adatait lásd a megfelelő szótörténeti egységekben). Amint látható valamennyi foglalkozásnévből alakult metonimikusan pusztai formájú településnév.

2. A képzővel alakult foglalkozásnévi helynevek

A helynévképzés mint funkció megjelenését valószínűleg az ősmagyar korra tehetjük, bár abban az időben bizonyára jóval kisebb teret kapott, mint a későbbi korokban (TNYt. I. 253). A legaktívabb szerepet azonban a helynevek létrehozásában a korai ősmagyar korban töltötte be ez a fajta névalkotási mód (BÉNYEI 2002: 23). Ebben az időszakban – egyes számítások szerint – a helynevek több mint 12%-a képzéssel jött

létre (majd később az összetétel szerepe nőtt meg). Fontos, hogy a helynévadónak olyan formát kell létrehoznia, amely mások számára is kifejezi a helynévséget (i.m. 23). A *-d* ~ *-gy*, *-s* és *-i* képzők voltak a korban fontosak.

A *-d* képzőt tartalmazó helyneveink a X. századtól mutathatók ki, és a képző ősi jelentése a szakirodalom szerint a valamivel való ellátottság jelölése volt. A XIII-XIV. században volt ereje teljében a képző, és a korai ómagyar kor végéig vett részt helynévképzésben (TNyt. I. 254). A foglalkozásnevekből alakult településnevek között azonban csekély számú a *-d* képzővel létrejötték aránya, de lásd például *Bocsárd* (1251: *Boltchard*, Gy. 69), *Fonód* (1121/1420: *Fonold*, TESz.), *Szántód* (1267: *Somthod*, FNESz.), *Szűcsöd* (1181: *Scueched*, TESz.).

Az *-i* képzőnk történetileg a magyar birtokjellel azonos, valójában annak alakváltozata (BÁRCZI 1958: 156). A XI-XIV. században volt a legproduktívabb (TNyt. I. 255). A legnagyobb számban az *-i* képzővel alakult foglalkozásnévi helynevek vannak képviselve, lásd például *Ácsi* (1330: *Alchy*, Gy. 1: 847), *Csitári* (1141-61: *Chitary*, FNESz. 310), *Csőszi* (1192/375/425: *Cheuzy*, Gy. 1: 217), *Daróci* (1220/550: *Draucy*, Gy. 1: 769), *Halászi* (1231: *Halazy*, Gy. 1: 221), *Igrici* (1280/88: *Igrici*, Gy. 1: 777), *Kovácsi* (1319: *Koachy*, Gy. 1: 330), *Lovászi* (1499: *Lowazy*, Cs. 3: 79), *Molnári* (1299: *Molnari*, FNESz.), *Szakácsi* (1300: *Zakachy*, Gy. 1: 803), *Szűcsi* (1334: *Zuchy*, Gy. 1: 239), *Takácsi* (1315: *Takachy*, Gy. 2: 635), *Tárnoki* (1332: *Tharniky*, Gy. 1: 873) neveket. Szembetűnő ugyanakkor, hogy a tárgyalt foglalkozásnévi lexémáknak csupán a felével alakult *-i* képzős településnév, vagyis mégsem volt e nevek között annyira produktív az *-i* képző. Egyetlen foglalkozásnév esetében tudjuk kimutatni mindkét képző részvételét, a *szűcs* foglalkozásnévből vö. *Szűcsi* (1334: *Zuchy*, Gy. 1: 239) és *Szűcsöd* (1181: *Scueched*, TESz.).

A korai ómagyar kori nyelvemlékekben nagy mennyiségű *-s* képzős helynévvel találkozunk, és helynévképzőként későbbiekben is produktív marad (TNyt. I. 255). Érdekes módon *-s* képzős települést nem találunk a vizsgált anyagban. Ez a sajátosság talán azzal is összefügghet, hogy számos foglalkozásnév létrejöttében maga az *-s* képzőelem jelentős szerepet játszott (például *halas*, *méhes*, *solymos*, *szekeres* stb.).

Összefoglalóan elmondható, hogy helyneveink legkorábbi rétegében nemcsak általában véve, hanem a foglalkozásnéviek körében is magas a képzés útján létrejötték aránya. A korai ómagyar kori anyagban tömegesen fordulnak elő *-d* képzős és *-i* képzős

foglalkozásnévi eredetű helynevek. E képzők produktivitása azonban a XIV. század végére jórészt kimerült, ettől kezdve a foglalkozásnévi helynevek között (és általában a helynevek között) egyre nagyobb arányban találkozunk összetett névformákkal, amelyek több nyelvi elemet változatosabban felhasználva, árnyaltabb, pontosabb jelölésre képesek (TNyt. II. 317).

3. Az összetétellel alakult foglalkozásnévi helynevek

Összetett helynév részeként a foglalkozásnév szerepelhet előtagként és utótagként egyaránt. Az előtagként álló foglalkozásnévi lexéma többnyire sajátosságjelölő funkcióban áll, az ott lakó népelemek foglalkozására, szolgáltató tevékenységére utalva (*Kovácsfalu*, *Lovászhetyén*). Utótagként szerepelve csupán megnevező funkciója lehet: *Pápakovácsi*. A következőkben ezeket a szerkezet típusokat részletezem, és a leíráshoz használt fogalmakat HOFFMANN ISTVÁN nyomán használom (1993: 43-8).

A foglalkozásnévi településneveket a következő szerkezetekkel írhatjuk fel:

- **S + F** szerkezetű *Kovácsfalu*, *Kovácsfalu*, *Ötvösfalva* típusú településnevek elsődleges primér helynevek, ahol a névstruktúra szemantikailag a következőképpen írható le: *Kovácsfalu* 'kovácsok által lakott (1) falu (2)', *Ötvösfalva* 'ötvösök által lakott (1), falu (2)'.

S + F szerkezetű kétrészes neveket kivéve a foglalkozásnévi lexémát tartalmazó kétrészes névformák mindegyike másodlagos alakulású, s körükben S + M típusú struktúrákkal találkozhatunk.

- Az **S + M** szerkezetű másodlagosan létrejött nevek egyik alcsoportjába a *Lovászhetyén*, *Tárnokréti*, *Szőlősgyula* típusú helynevek tartoznak, vagyis az olyan névformák, ahol a foglalkozásnévi jelző egy már létező helynévhez kapcsolódott. Ennek értelmében például a *Lovászhetyén* településnevet az alábbi szemantikai szerkezettel írhatjuk le: 'az a Hetyén nevű település (2), ahol lovászok laknak (1)'.
- Az **S + M** szerkezetű másodlagos településnevek másik csoportjába a *Pápakovácsi*, *Kismadarász*, *Gyöngyössolymos* félék tartoznak. Itt a foglalkozásnévi helynév volt az elsődleges, és ehhez járult utóbb megkülönböztető jelző. A *Pápakovácsi* típusú településnevek ezért az 'az a

Kovácsi nevű település (2), amely Pápa közelében található (1)' szemantikai struktúrával jellemezhetők.

A legkorábbi összetett településnevek már az Árpád-kor végén létrejöttek, lásd például 1292-7: *Luazhetyn* (Gy. 1: 316). A XIV. századtól kezdve viszont tömegesen fordulnak elő összetett településnevek (mint ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk), és azóta is folyamatosan keletkeztek az idők folyamán. Számos névformát a XIX. századi hivatalos helységnévrendezés teremtett meg mesterséges úton

„A természetes helységnévadásban gyakran előfordul az a jelenség, hogy több elnevezendő település rendelkezik azonos névadó vonással, így több helység kapja meg ugyanazt a névformát az ország területén. A különböző helységeket jelölő azonos településnevek használata félreértésekre, téves lokalizálásra adhat alapot. Ilyen esetekben, a névcserle lehetőségétől eltekintve, a névadók legegyszerűbben úgy szüntethetik meg a homonímiát, hogy a település egy másik jellegzetes sajátosságát (pl. lakóinak foglalkozását) is beemelik az adott helység nevébe, differenciáló jelző formájában. Az így létrejött megkülönböztető jelzőkkel egyénített, azonos alapnevet tartalmazó helynevek korrelációban állnak egymással, illetve (ha fennmaradt) az alapnévi alakkal. Ugyanígy az is gyakori jelenség, hogy egy egységes falu kettébomlik, s az így keletkezett települések elkülönülésüket az azonos (régebben közös) alapnévi formához illesztett egyénítő jelzővel is hangsúlyozzák. Ha a jelzővel való megkülönböztetés a nép ajkán keletkezik, tehát nem hivatalos úton, spontán keletkezésű névtani korrelációról beszélünk” – írta BÖLCSKEI (1997: 16-7).

Erre az egymástól függetlenül, azonos névadó vonás alapján kialakult egyező településnevek differenciációjából származó korrelációra Abaúj megyei példát hozhatunk: *Felsővadászról* az első adatunk 1256-ból való, ekkor még a név alapalakja (*Wadaz*) jelölte a települést. A későbbi *Alsóvadászt* jelölő *Vadaz* településnév először 1317-ben jelenik meg. Hamarosan aztán jelzővel különítik el a két egyező nevű települést: 1332-5: *Feluodoz* és *Aluodaz*, 1408: *Felsewadaz*, 1431: *Alsowadasz* (FNESz.) (BÖLCSKEI 2006: 47).

Amikor a névadók egy korábban önálló helységnévként funkcionáló elemhez a jelölt település valamely egyedi jellegzetességére utaló egyénítő jelzőt illesztnek, akkor egy

olyan két névrészből álló helységnév születik, amelyben a megnevező funkciójú alaprészhez egy megkülönböztető szereppel bíró, sajátosságot kifejező funkciójú bővítményrész kapcsolódik (azaz a differenciált nevek S + M szerkezetűek) (BÖLCSKEI 2006: 51).

Összességében megállapítható – egyes számítások szerint –, hogy a helyneveknek kb. 11%-a volt egyénítő jelzővel differenciálva az ómagyar korban (BÖLCSKEI 1999: 76).

Az előtagok motivációs tényezői, vagyis az alapnévhez kapcsolódó differenciáló jelzők a település valamely jellemző sajátosságát emelik be a névbe. Jelentéstartalmuk alapján, tehát aszerint, hogy a település milyen típusú jellegzetességére vonatkoznak, a vizsgált ómagyar kori helynevek megkülönböztető jelzőit nézzük meg közelebbről (BÖLCSKEI 1999: 76), de kizárólag csak azokat, amelyek a vizsgált foglalkozásnévi alaptagú helynevek létrejöttében szerepet játszottak. A megkülönböztető jelző kifejezhet:

- térbeli viszonyítást (*al, fel, közép, alsó, felső*), például 1332-5/PR.: *Feluodaz* (Gy. 1: 154) és 1332-5/PR.: *Aluodaz* (Gy. 1: 153); 1461: *Felswfeguernek* és 1446: *Alsofegwernek*
- a település viszonylagos méretét (*kis, nagy*), például 1385: *Nogh Zakach* (FNESz.) és 1385: *Kyszakach* (Gy. 2: 579)
- település korát (*ó, új*), például 1698: *O Hodász* (FNESz.)
- közeli településre utalást, például 1910: *Váradszöllös*
- vízmenti helyzetre utalást, például 1799: *Tisza Szöllös*, 1863: *Zagyva-Szántó*
- tájegységhez tartozásra utalást, lásd 1894/1895: *Mátra-Szöllös*, 1882: *Kun-Madaras*
- a falu birtokosára való utalást, például 1419: *Herchezanto*
- egyéb sajátosságot (*puszta, egyházas, két*), például 1326/[1400 k.]: *Kethzantou*, Gy. 1: 142) 1773: *Pusztá Kovácsi* (vö. BÖLCSKEI 1999: 76).

A korrelációk aszerint is tipizálhatók, hogy csonka korrelációról van-e szó, tehát egy jelzővel egyénített névforma áll e szemben az alapnévi alakkal (*Zamtou* ~ Tasnád-Szántó), vagy lehet kétagú korreláció (*Nogh Zakach* ~ *Kyszakach*), esetleg háromtagú korreláció (*Felzantou* ~ *Nogzanto* ~ *Kethzantou*), valamint sajátos korrelációt alkotnak azok, ahol a differenciált névforma két, különböző jelentésű jelzőt is tartalmaz (*Zamthou* ~ *Abauj-Szántó*) (vö. BÖLCSKEI 1999: 77-8).

III. A foglalkozásnevek szótörténeti jellemzése

Ács

1. Az ács foglalkozásnév eredetét illetően ótörök jövevényszó a magyarban, amely a honfoglalás előtt került át a nyelvünkbe. Ezt bizonyítja, ha összevetjük például a türkmén *agačči*, szalár *ayač* 'ács, famunkás' jelentésű szavakkal. A különböző török nyelvi megfelelők alapja a régi törökségi *ayač 'fa, faanyag' jelentésű szó volt. A török *-či* képzős származékok azt fejezik ki, hogy valaki az alapszóval (itt fával) kapcsolatos tevékenységet végez (EtSzt.). FÁBIÁN ISTVÁN említi, hogy a magyar *ács*, *álcs* szó végzetében, mint *vö. szatócs szűcs, bölcs stb.* szavakban a török *-či* nomen actoris képző van (NyK. 2: 2).

2. Hangtörténeti szempontból az átvett török nyelvi alak vélhetően *ayačči* lehetett, amelyből az *ács* forma a magyarban az intervokális helyzetű γ kiesésével és a két magánhangzó összeolvadásával magyarázható. Az *álcs* alakváltozatot az inetimologikus *l* hang másodlagos betoldódása hozta létre *vö. bölcs, gyümölcs; s* a régiségben igen gyakori volt (TESz.).

3. A nomadizáló magyarok nyelvében azt a mesterembert jelölte, aki mindenféle famunkát végzett, mai jelentése a középkor folyamán szűkült le (uo.): az *ács* olyan szakképzett iparos, mesterember, aki fából kisebb épületeket, építkezésekhez szükséges famunkákat, főleg tetőzetet készít (ÉrtSz. 18).

4. Személynévi használatát FEHÉRTÓI KATALIN nem tudta kimutatni az Árpád-kor időszakából (lásd ÁSz.).

Személynévi előfordulásai a régi magyar családnevekben gyakran jelentkeznek: KÁZMÉR MIKLÓS munkájában az *Ács* címszó alatt két hasábon keresztül lelhetjük fel családnévi adatait (RMCsSz. 24-25), melyek közül a legkorábbiak a következők: 1402: *Alch* [Janos], 1418: *Petro Alch*, 1422: *Petro Alch*, 1424: *Gregorio Alch*, 1424/1498: *Valentinus Alch*, 1428: *Thoma Alch* (RMCsSz. 24).

5. Az *ács* foglalkozásnévből az Árpád-kor időszakában több helynév is alakult. Megemlíthetjük itt a Sopron megyei 1233: *Alch* (OkI. Sz.), illetve a Komárom megyei 1297: *Alch* (FNESz.) helynevet.

A helynévi használathoz lásd továbbá *-i* képzős formában a Csanád megyei *Ácsi* (1330: *Alchy*, Gy. 1: 847) vagy a Bihar megyei *Álcsi* (1332-7/PR.: *Alchi*, KMHSz.1.)

településnevek adatait. Mindkét név az ómagyar kor időszakában *Álcsi*-ként hangzott. Az itt említett településnevek mindegyike királyi szolgálatban lévő ácsok lakóhelyét jelölhette (FNESz.).

Ardó

1. Az ardó foglalkozásnév eredetét tekintve magyar. KARÁCSONYI JÁNOS szerint az *Ardó* helynév a régi magyar *erdő-óvó* (lásd: OklSz. 1300/1323: *terram Asgutherdewow*, 1351: *Erdeuouotelek*, 1353: *Erdeuouou*), s ennek bizonyítéka lehet a fenti adatsorban is szereplő *Erdeuouotelek* településnév (CSÁNKI III: 219, 245). Az egykori *Erdőóvótelek* település a mai Veszprém megyei *Ardó* pusztával azonosítható (CzF. 129).

2. A szó hangalakai fejlődése nincs tisztázva. KARÁCSONYI JÁNOS (EtSzt.) szerint minden bizonnyal egy *erdőóvó* > *erdő-ó* > *erdó* > *ordó* > *ardó* fejlődési sorral írható le, ám az általa feltételezett egyes hangfejlődési stádiumok adatokkal nem igazolhatók. Egyedül az *erdő-ó* alakra találunk példát: HECKENAST említ egy *Ásguterdőó* (1300: *Ausgutherdewow*) formát, mely a sárosi erdőispánság tartozéka volt, és ahol ásguti királyi erdőóvók éltek (1970: 92).

Világosan látható, hogy az egyes hangfejlődési stádiumok logikusan következnek egymás után. Egyedül talán az *erdő-ó* alak lóg ki a sorból, azonban ez az alak is magyarázható szóbeljei összerántódással. Ez EtSzt. írói pedig az *erdó* alakot tartják szokatlannak és az *erdó* > *ordó* változást. Ez az *erdó* alak *erdő-ó*-ból hangkivetéssel, az *ordó* alak pedig hátraható hangrendi kiegyenlítődéssel magyarázható.

Szokatlan tehát az **erdó* alak s magyarázatlan a nyílt *e* (*erdő*-ben) hangból létrejött *o*. Kérdés az, hogy nem kell-e inkább azt feltennünk, hogy a változás éppen fordítva történhetett, azaz az *erdőó*-ból lett idegen ajakon *ardó*? Erre felhozhatóak a következő adatok: *Erdély*, *Erdőfalva* oláhul *Ardeal*, *Ardeovo* (CzF: 129). Kérdés, hogy a magyar *erdő-ó*-ból idegen ajkakon, hogyan lehetett *ardov*? A magyar *e* ~ román *a* (*â*) megfelelés bizonyítható, pontosabban hanghelyettesítéssel keletkezett a magyar *ä* (*~e*): román *a* (*â*) megfelelés.

Összegezve: az *ardó* két magyar szó összevonásából keletkezett, azaz az *erdő* és *óvó* szavak egykori összetételének elhomályosodásából, és ennek eredményeként szóbeljei összerántódással és hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre.

3. A foglalkozásnév jelentését illetően nincsenek pontos ismereteink. Régi forrásokból tudhatjuk, hogy az erdővel borított Kárpát-medencében (tehát az Alföldön is) Európa-szerte irigyelt vadállomány élt, „Isten Paradicsomának” is nevezték az idegenek Magyarországot (ZOLNAY 1968). Így érthető, hogy TAGÁNYI KÁROLY (1896: IX. lap) a következőket írta az *erdőóvók* tevékenységét illetően: „Szolgálatuk természetesen első sorban az erdő őrizete volt, de az, - mint szép ősi magyar nevük mutatja – az erdő gondozására is kiterjedt”. Az *erdőóvók* feladata azonban az erdők őrzése mellett a vizek, erdei patakok tisztán tartására és a királyi konyha szükségleteit biztosító vadászatra is kiterjedt (FRISNYÁK 1985: 18).

Összefoglalva: az *ardó* feladata a királyi tulajdonban lévő erdők és azok vadállományának védelme volt az illetéktelenekkel szemben.

4. Az *erdőóvó* foglalkozásnév rövidülése után az *ardó* személynévvé és helynévvé vált. FEHÉRTÓI KATALIN említ 1214/1334: *Ardeu* ~ *Ardeu* személynévet: „servos...*Ardeu* filius Mogd”, illetve „*Ardeu* filius Absolon” (ÁSz. 72). Az *Ardeu* ~ *Ardeu* személynévnél hangtani arculata érdekes lehet: felvetődik ugyanis annak a lehetősége, hogy az *a* betű benne esetleg alsó nyelvvállású *e* (*ä*) hangot jelöl, azaz a hangzása *erdő* ~ *ärdő* lehetett. BENKŐ LORÁND utalt korábban arra, hogy az ómagyarban a nyílt *e* hangunk színezete nem egészen egyezett a maiéval, hanem nyíltabb képzésű volt (BENKŐ 1998: 21). Ezt megelőzően már KNIEZSA is felvetette, hogy korai nyelvemlékeink néhány *a*-jelölése mögött nyílt *e* rejtőzik (1928: 194). SZABÓ T. ATTILA pedig a románba átkerült magyar helynevek és közszegek bőségével alátámasztva a román *a*-zó átvételekben általánosabb magyar *ä* ~ *e* előzményeket lát, mint azt például a fentebb említett *Ardeal* ~ *Erdély* névpár esete is mutatja. Az általa felhozott adatok ugyanakkor csupán szókezdő helyzetekre vonatkoznak. A „közönséges” magyar nyílt *e* helyettesítésére a hozzá képzésmód és hangzás szempontjából legközelebb álló *a* (illabiális *ä*) kínálkozott leginkább, mert a rokon képzésmódra nézve még számításba jöhető román zárt *e* pozicionális okokból kizáródott. A kérdés az, hogy milyen is volt a magyar nyílt *e* hangszíne az ómagyarban. Csupán azt tudjuk valószínűsíteni, hogy nyílt *e*-inknek volt *ä* típusú előzménye, de hogy ez a magyarban hogyan és mikor alakult nyílt *e*-vé arra hangtörténeti támpontjaink nincsenek, helyesírásunkban pedig a középkori/egyházi ábécé alkalmazása miatt a kétféle *e* egybemosódott. Néhány

szórványos adat azonban található az *e*-nek *a*-val való írására, ide tartozik a minket most közelebről is érdeklő *Ardó* is (BENKŐ 1998: 26).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában családnévként a következő adatokban fordul elő: 1423: *Ardo*, 1474: *Ardo*, Amrosio et Sebastiano *Ardo*, 1478: Benedicto et Elia *Ardo* (RMCsSz. 48).

5. Az *e* lexemával alakult helynevek a királyi szolgálatban álló *erdőóvók* településeinek megnevezései lehettek.

Helynévi adatai a fent említetteken kívül még a Bereg vármegyében található 1332-5: *Ordow* (Gy. 1: 528). Feltehetően *Ordó* ~ *Ardó*-ként hangzott, azaz a fent feltételezett hangfejlődési sornak a végső stádiumaként realizálódott.

A Szlovákiában található *Ardó* és *Nyárs* község *Nyársardó* néven egyesült, lásd 1333: *Nyasiordo*, de 1248: *Ardounyars* (FNESz.).

Összetétel részekét szerepel továbbá az *ardó* lexéma, mint például a következő településnevekben: *Beregardó* Ukrajnában 1904: *Beregardó* (FNESz.), de 1332-5: *Ordow* (Gy. 1: 528). Itt említhetjük meg továbbá az ukrajnai *Feketeardó* 1471: *Fethewardo*, de 1319: *Ordo* (FNESz.) településnevet, az előtag a falun átfolyó Fekete vízzel kapcsolatos. Ide tartozik még a *Hidvégardó* helynév Borsod megyében 1428: *Hydwegardow*, de 1283/1636: *Ardo* (FNESz.); *Pelsőcardó* Szlovákiában 1362/1425: *Pelsewczardo*, de 1318: *Ordou* (FNESz.), az előtag *Pelsőc* közelségével kapcsolatos; *Szamosardó* Romániában 1902: *Szamos-Ardó*, de 1334: *Ordo* (FNESz.). Megemlíthetjük még a *Szőlősardó* településnevet is Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1324: *Sceleusordo*, de 1270/1348: *Hordo* (FNESz.), valamint a *Szőlősvégardó* Ukrajnában 1472: *Zewlewsweyardo*, de 1423: *Zewlewsardo* és 1295: *Ordou* (FNESz.), az előtag arra utal, hogy a falu *Nagyszőlős* végénél épült. Ide tartozik még továbbá a *Végardó* településnév is 1676: *Végh Ardó*, de 1353: *Erdeuouou* és 1321: *Ordow* (FNESz.). A fent említett összetett településnevek mindegyikében a jelző megkülönböztető szerepben másodlagosan kapcsolódott az eredeti *Ardó* névformához.

Összetett helynévként találjuk meg a *Nyársardó* települést Szlovákiában 1333: *Nyasiordo*, de 1248: *Ardo* Nyars (FNESz.), ebben az esetben a *Nyárs* és *Ardó* község *Nyársardó* néven egyesült.

Amint a fentebb említett adatokból kitűnik, az eredeti *Erdőóvó*-ból az etimológia elhomályosodásával *Ardó* fejlődött (FNESz.).

Bocsár

1. A *bocsár* foglalkozásnév szláv eredetű. KNIEZSA ISTVÁN (1974: 95) szláv jövevényszavainkat tartalmazó szótárában egy adatot említ 1444-ből a *bocs* előfordulására: *decem magna vasa vini vulg. Boch dicta* (OkI Sz.). Ez párhuzamba állítható a szláv *bъči* vö. óhorvát *bači*, cseh *bečva* stb. 'hordó' jelentésű szavakkal. A szót tehát minden valószínűség szerint szláv eredetűnek tekinthetjük.

2. Morfológiai felépítését tekintve a *bocsár* foglalkozásnév a m. *bocs* 'borosfazék' jelentésű főnévből (GYÖRFFY 1972: 279) alakult *-ár* foglalkozásnévképzővel.

3. A m. R. *bocsár* foglalkozásnév jelentése 'a butykosok öre' (GYÖRFFY 1972: 279), illetve 'kádár, pohárnok' (FNESz.), pontosabban előbb 'kádár', utóbb 'pohárnok' jelentésű volt. A *bocsár* szó csak az oroszból mutatható ki 'kádár' jelentéssel, s így valószínű, hogy a honfoglalás előtt a magyar nyelvbe került műveltség szó (GYÖRFFY 1983: 440). Az Árpád-korban minden bizonnyal a *bocsárok*, azaz bortárolók tárolhatták a várszervezet alá rendelt szőlősök által termelt bort (lásd FNESz.).

4. Személynévként az ómagyar korban sem FEHÉRTÓI KATALIN és sem KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján nem fordult elő.

5. A *bocsár* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek.

Pusztá foglalkozásnévből metonimikusan alakult helynévre találunk példát Abaúj vármegyében 1249: *Boltsschar* (Gy. 1: 69), Csanád vármegyében: 1211: *Bocar* (Gy. 1: 849), Nógrád megyében 1303: *Bochar* (HECKENAST 1970: 94), valamint Vas megyében 1341: *Bochar* (uo.).

A *bocsár* lexémából *-d* helynévképző teremtett településnevet az Abaúj vármegyei településsel párhuzamosan adathozható variáns esetében: 1232/384/393: *Bolchart*, 1251: *Boltchard* (Gy. 1: 69).

Összetett helynév részeként találjuk meg a szót *Bocsárdmező* településnévben az erdélyi Fehér vármegyében: 1299/369/590: *Buchardmezeo* (Gy. 2: 102, 134).

A fent említett Abaúj vármegyei *Bocsárd* (1232/1384/1393: *Bolchart*) településnév osztódásával keletkezett másodlagosan az *Eszebocsárd* (1251: *Ezaboltchard*, Gy. 1: 69), valamint a *Péterbocsárd* (1251: *Peturboltchard*, Gy. 1: 69) helynevek.

A *Bocsár(d)* nevű helységek az ilyen foglalkozást ellátó királyi alkalmazottak települései. A *Bocsár(d)* helynevek elterjedését jellemzi, hogy az Árpádok eredeti

uralmi területén nem fordulnak elő, csak a gyula, harka és Ajtony országában, valamint Abaújban és Nógrádban található, s ez megengedi a feltevést, hogy törzsfők udvarainak ellátóit is keressük e helynevekben (GYÖRFFY 1983: 440).

Csatár

1. A csatár foglalkozásnevünk szláv eredetű szó, vö. szerb-horvát *štitari*, cseh *štítary* 'pajzsgyártók' (FNESz. *Csatár*).

Egy feltevés szerint a középkori magyar nyelvben használatos volt egy *csatár hangtestű és 'pajzsgyártó' → 'fegyverkészítő' jelentésű szláv jövevényszó, amelyből a *Csatár* helynév keletkezhetett. E nézet hívei a csiliközi Csiliszpatak közelében lévő egykori *Csatár* következő adataira hivatkoznak: 1276: „terram *chatar* vulgariter appellatam” (azaz a közönségesen Csatárnak hívott földet) (FNESz. I, 310). Ez az adat azonban a lexémát helynévként tartalmazza, nem pedig közsóként, így a nézetet aligha támogatja.

2. Hangtörténeti fejlődését tekintve a nyelvünkbe került alak a szláv *scsitári* szó lehetett. Ebből szláv *scs* > m. *cs* változással, hanghelyettesítéssel (a változáshoz lásd még például szl. *scsuka* > m. *csuka*) a magyarban *csitár* alakult, majd hangrendi kiegyenlítődéssel jött létre a *csatár* szavunk.

3. Személynévi előfordulására FEHÉRTÓI KATALIN szótárában a következő adatokat találjuk: 1138/1329: *Cítar*, 1211: *Chatar* (ÁSz. 179), 1138/1329: *Chythar* (ÁSz. 199). Az előbbi alakok közül érdemes megemlíteni, hogy a *Cítar* és a *Chythar* személynevek a szó eredeti vegyes hangrendű *Csitár* hangalakját őrzik, ami esetleg azt jelentheti, hogy a 12. században a hangrendi kiegyenlítődés még nem következett be, a 13. századra ugyanakkor már biztosan megtörtént. A lexéma személynévi előfordulásai egyértelműen támogatják a lexéma fentiekben felvetett magyar foglalkozásnévi jelentkezését.

KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján családnévként egyetlen adatban fordul elő: 1458: Andrea *Chatar* (RMCsSz. 221).

4. A *csatár* foglalkozásnévből különféle szerkezeti megoldásokkal jöhettek létre településnevek, s az általuk jelölt falvakban királyi pajzsgyártók, fegyverkészítők élhettek.

Puszta foglalkozásnévi helynevet találunk például Baranya vármegyében 1246/1400: *Chatar* (Gy. 1: 293), Békés vármegyében 1295/1423: *Chatar* (Gy. 1: 504), továbbá Bihar vármegyében *1208/1550: *Satar*, 1294: *Chathar* (Gy. 1: 607), valamint Nógrád megyében 1327/1335: *Chatar* (FNESz.).

Összetett helynév részeként áll a lexéma a *Felsőcsatár* helynév nevében Vas megyében 1773: *Felső Csatár*, de 1244: *Chatar* (FNESz.), a *Felső-* előtag az 1933-ban *Felsőcsatár*tal egyesített *Alsócsatártól* (vö. 1476: *Also Chatar*, FNESz.) való megkülönböztetésre szolgál. Itt említhetjük meg továbbá a *Hegyközcsatár* romániai helységnevet is 1910: *Hegyközcsatár* (FNESz.), de 1291-4: *Scathar* (Gy. 1: 607). Az itt említett összetett településnevek mindegyikében a jelző másodlagosan kapcsolódott az elsődleges *Csatár* névformához.

A fent említett településnevek mindegyike a hangváltozás utáni állapotot mutatja. Azonban Zala megyéből ismerünk *Csitári*: 1141-61: *Chitary* (FNESz. 310), Szlovákiából *Alsócsitár* településnevet 1910: *Alsócsitár*, de 1113: *Scitar* (FNESz.), az előtag a szintén szlovákiai *Felsőcsitár* (vö. 1910: *Felsőcsitár*, de 1335: *Cytar*, FNESz.) előtagjával van korrelációban. Családneveink között is tudunk helynévből való *Csitári* névformákról vö. RMCSSz. 1454: *Chytary*, 1469: *Czythari*, amelyek etimológiailag *Csatár* formával tekinthetők azonosnak, annak eredeti vegyes hangrendű változatát őrizve.

Csősz

1. Eredetét tekintve a magyarba a *csősz* foglalkozásnév a török nyelvből került be. Valószínűleg kun-besenyő jövevényszó, vö. középtörök *čavuš* 'csatarendet irányító tiszt', oszmán-török *çauş*, *çavuş* 'parancsot kikiáltó személy, futár, altiszt', csag. *čavuš* 'felügyelő, rendőri szolgáló, kapuőr'. A törökségi szó azonban tisztázatlan eredetű (EtSzt.).

2. A foglalkozásnév hangtörténeti fejlődését tekintve a fentiek szerint a magyarba *čäuš*, vagy *čävuš* alakban kerülhetett, ám ennek a magyaráztatnak komoly hangtani nehézségei vannak. A *čauš*, *čavuš*-ből a magyarban csak mélyhangú *csősz* fejlődhetett volna, nem pedig magas hangrendű *csősz*. Még az is lehetlenné teszi a származtatást, hogy a magyarban az *au* > *ou* > *ó* hangfejlődés az oszmán-török hatás kezdete korában

már lezárult és az oszmán-török *au* a magyarban megmarad (vö. *kalauz*). Sőt a *čavuš* szóban is *au* felel meg a magyarban a török előzménynek: *csausz* (KNIEZSA 1934: 105). Felvetődött viszont annak a lehetősége is, hogy a magyarba egy palatális *čäuš*, vagy *čävuš* kerülhetett, ami azért lehetséges, mivel az őstörök *a* bizonyos helyzetben, kiváltképp *č* és *j* után *ä*-vé változik (vö. kun *jägi* ~ török *jayi*). Feltehető, hogy ha a mi szavunk megvolt a besenyő-kunban és a *č* utáni *a*-ból itt is *ä* vált, s a szó *čäuš*-ként hangzott. A *čäuš äu* hangkapcsolatának a magyarban szabályosan *eü*, illetőleg *ő* felel meg (KNIEZSA 1934: 105).

Amennyiben tehát a török (véltetően kun-besenyő) átadó alak *čäuš* lehetett, hangtörténetileg az alábbi fejlődés játszódhatott le a szóban. A szóvégi török *s*-nek a magyarban bizonyos esetekben *sz*, *z* felel meg (vö. *csiriz*, EWUng.), a török *äu*-ból pedig adaptációval *eü* lett már az átvétel pillanatában, a *cseüsz* > *csősz* változás pedig monoftongizációs módosulás eredménye. A *csősz* – *csausz* szópár pedig azt is bizonyítja, hogy a lexéma kétféle hangalakban (egy palatális és egy veláris formában) került át a magyarba, föltehetőleg más-más törökségi nyelvből.

3. A régi tulajdonnévi adatok tanúsága szerint a szó eredetileg valamilyen királyi tisztséget jelölhetett és valószínűleg a király állatállományával foglalkozó személyre vonatkozott. (EtSzt.). A TESz. szerint is azt a személyt jelenti, aki a királyi háznak szánt állatok kezelésével volt megbízva. A *csősz* foglalkozásnév jelentése azonban az Árpád-korban megváltozott, és '(királyi) kikiáltó, hírvivő, hirdető' szemantikai tartalmat öltött (FNESz.).

4. Személynévi előfordulására a következő adatot találtam FEHÉRTÓI KATALIN szótárában: 1307: *Cheuz* (ÁSz.).

KÁZMÉR MIKLÓS munkájában a következő adatokban fordul elő családnévként: 1392: *Czösch* Pául, 1416: *Chevz*, 1452: Martine *Chevs*, 1461: Demetrii *Chewz*, 1464: *Chews* (RMCsSz. 265-6).

5. A *csősz* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek. Puszta foglalkozásnévből metonimikusan alakult helynévre találunk példát Bihar vármegyében 1093/1399: Villa *Cheuz* (OkI Sz.), valamint Fejér megyében 1276: *Cheuz* (Gy. 2: 358).

A *csősz* lexémából *-i* képzővel alkottak településnevet Bács vármegyében 1192/375/425: *Cheuzy* (Gy. 1: 217), Bihar vármegyében 1213/550: *Seusci*, 1214/550:

Cheusci (Gy. 1: 609), továbbá Fejér megyében 1192/1374/1425: *Guusci* (*Cuusci*) (Gy. 2: 358).

Összetétel részeként szerepel a csósz foglalkozásnév a *Csósztelek* település nevében Baranya vármegyében 1289/291: *Cheuzteluk* (Gy. 1: 295), illetve Bihar vármegyében 1351: *Cheustelek* (Gy. 1: 609). A *csósz* foglalkozásnév és a *telek* 'puszta' (TESz.) jelentésű földrajzi köznév összekapcsolásával szintagmatikus szerkesztéssel jött létre, jelöletlen birtokos jelzős szerkezetből.

Az előző típussal szemben másodlagosan jött létre a *Kiscsósz* település Veszprém megyében 1902: *Kiscsósz*, de 1212: *Csósz* (FNESz.), ahol az előtag csak utólag kapcsolódott az eredeti *Csósz* névformához.

Daróc

1. Eredete nincs tisztázva, de kétségtelen, hogy foglalkozásnév.

Az egyik elmélet szerint talán német (felnémet) eredetű jövevényszó *grobs tüech* 'durva posztó, daróc'. A származtatást azonban a szó eleji *g > d* hangváltozás teszi kizártná (EtSzt.), illetve az, hogy a német szó 'posztó' jelentésű, nem pedig 'vadász'.

Egy másik elmélet KNIEZSA ISTVÁN nevéhez fűződik. Szláv jövevényszavainkról írott szótárában a *daróc* szócikkében a következő adatokat találjuk: 1181/1288/1366: *Drahut*, 1263-1270: *drawc*, populi *Drauch*, 1263/94: populi *drauch*, 1283: terrem *Draucariorum*, *Draucarii*, 1383/85: *drauchariorum*, 1263: *draucarii*, 1282: villa *Drauch*, 1378: villa *Daroucz* (KNIEZSA 1974: 623). Ezen adatok szókezdő mássalhangzó-torlódása, illetőleg a *-ci* szóvég miatt a foglalkozásnév szláv eredetére gyanakodhatunk. Az etimologizálás legfőbb gondja ugyanakkor az, hogy a lexémát a szláv *drati* > *drati* vagy *derati* 'tép, szakít' igéből származó **dъranъcъ* vagy **deranъcъ* főnévi származékból szokás levezetni. Ez azonban nem helyes, mert ez a származék a szláv nyelvekben nem mutatható ki, tulajdonképpen a magyar lexéma alapján rekonstruálták a neki megfeleltethető szláv hangalakot. A szó elsődleges jelentése, mivel tehát a szláv nyelvekben nincs bármiféle ideillő jelentésű szó, ismeretlen. A FNESz. is a szláv átvételt valószínűsíti, vö. cseh, szlovák *dravec* 'ragadozó állat, madár' (FNESz.).

2. Hangtörténeti fejlődését tekintve az alapalak feltehetően valamilyen szláv **dravec* hangalak lehetett, amelynek vélhetően 'nyúzó; solymász, aki elejti a vadat'

jelentését tételezhetjük fel. A magyar nyelvben a szláv nyelvekbeli *avec ~ ovec* hangkapcsolat szabályos hangváltozások révén *-óc-cá* alakul (Tóth V. 2001: 120). Az így kapott alak *dróc* lehetett, és a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldásával, azaz magánhangzó-betoldás után jött létre a *daróc* alak.

3. A magyar *daróc* foglalkozásnév jelentése: 'olyan vadász, aki szarvlevétellel, vadbőrnyúzással, szíjhasítással foglalkozik' (EtSzt.).

4. Személynévi előfordulására az Árpád-korból FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján nem ismerünk példát.

A régi magyar családnevek rendszerében viszont előfordul, mint ahogyan a következő példák is jól mutatják: 1435: Anthonius *Daroch*, 1448: Valentinus *Darocz*, 1458-1459: *Daroch* [Sebestyén], 1561: Johannem *Darocz* (RMCsSz. 283).

5. A *daróc* foglalkozásnévből különféle szerkezeti megoldásokkal jöhettek létre településnevek, s mindegyike arra utal, hogy ott királyi szolgálatban álló *darócok* éltek.

Pusztai foglalkozásnévi helynevet találunk például Baranya vármegyében: 1264/XIV.: *Drauch* (Gy. 1: 296), Bereg vármegyében: 1284: *Drauch* (Gy. 1: 538), valamint Borsod vármegyében is: 1301/378: *Darolch* (Gy. 1: 769) és a mai Szlovákiában 1295: *Dorauch* (FNESz.).

A *daróc* lexémából *-i* helynévképzővel alakult településnevet találunk továbbá Borsod vármegyében: 1220/550: *Draucy* (Gy. 1: 769). Az egyes településnevek adatai jól mutatják, hogy az elsődleges hangalak a szó elején mássalhangzó-torlódást tartalmazott, amelyet aztán utóbb a bontóhanggal való feloldás szüntetett meg. A változás bekövetkezésére talán a 13. század végén és a 14. század elején kerülhetett sor.

Összetett településnevek részeként is szerepel a *daróc* lexikális elem, mint például a következő helynevekben: Szabolcs-Szatmár megyében *Beregdaróc* 1904: *Beregdarócz* (FNESz.), de 1284: *Drauch* (Gy. 1: 538), Romániában *Homoróddaróc* 1902: *Homoróddaróc*, de 1224: *Daraus* (FNESz.), az előtag a folyó mellékére utal. Ide tartozik továbbá a Szabolcs-Szatmár megyei *Fülpösdaróc* 1773: *Fülpös Darócz*, de 1181/1288/1366/16.sz.: *Daroch* (FNESz.), az előtag a szomszédos községre utal; *Királydaróc* Romániában 1526: *Kyraldaroch*, de 1326: *Drauch* (FNESz.), az előtag azzal kapcsolatos, hogy a falu a 14. század végéig a király uradalmához tartozott. Hasonló módon jött létre a *Nádasdaróc* romániai helynév is 1913: *Nádasdaróc*, de

1427: *Daroch* (FNESz.), valamint a szlovákiai *Nagydaróc* településnév 1773: *Nagy Darócz*, de 1350: *Daroch* (FNESz.), továbbá a romániai *Pusztadaróc* 1597: *Pusztal. nom. Czigány Darócz*, de 1314: *Drauci* (FNESz.). Itt említhetjük meg *Szepesdarócot* Szlovákiából 1892: *Szepes-Darócz*, de 1263: *Drauch* (FNESz.); *Tibolddarócot* Borsod-Abaúj megyében 1773: *Tibold Darócz* (FNESz.), de 1332-5: *Doroch* (Gy. 1: 769), az előtag a *Tibold* családdal kapcsolatos, valamint a *Várdaróc* nevű helységet Jugoszláviában 1902: *Várdarócz* (FNESz.), de 14.sz.: *Drauch* (Gy. 1: 296), az előtag arra utal, hogy a falu egykor *Baranyavár* birtoka volt. Az itt említett valamennyi összetett településnévben a jelző másodlagosan kapcsolódott az elsődlegesen *Daróc*-nak hívott településnévhez.

Dusnok

1. A *dusnok* foglalkozásnév eredetét tekintve szláv, azon belül cseh eredetű, vö. cseh R. *dušník* 'dusnok', melynek alapszava a cseh R. *dušě* (vö. ir. cseh *duše*) 'lélek' jelentésű szó volt (TESz.).

Az Árpád-korban a *torló* szinonimájaként volt használatos (TESz.).

2. Jelentése szerint 'az egyháznak hagyományozott szolgálta, akinek kötelessége volt egykori ura lelkéért bizonyos szolgáltatásokat teljesíteni' (TESz.), ezek a szolgáltatások többek között ünnepi lakoma, mise, halotti tor rendezése volt (KISS 1997: 180). A *dusnok*, *torló* réteg tehát 'felszabadított szolgák; kötelezettségük, hogy volt uruk jóságát a halála évfordulója napján az egyház számára szolgáltatott *tor*-ral viszonzózzák, s ezzel biztosítsák a halottnak járó végtisztességet, emléke fennmaradását' (SOLYMOSI 1997: 372). A *dusnok-torló* réteg a halotti liturgiához kapcsolódott, és mind a magyar, mind a latin elnevezés (*exequiator – torló*) 'toradó személy' jelentéssel bírt (i.m. 372).

3. FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján személynevekben a következő adatokban található meg: 1211: *Dusnic* v. *Dosnuch*, *Dusnuc* v. *Dosnuch*, *Dusnuk* v. *Dosnuch* (ÁSz. 263).

Családnevekben személynévként egyetlen adatban fordul elő KÁZMÉR MIKLÓS munkájában: 1494: *Dusnok* (RMCsSz. 319).

4. A kedvezőtlen forrásadottság ellenére a *dusnok-torló* réteg megléte körülbelül ötven településen megtalálható, köztük 17 olyan helységben, amely éppen sajátos lakói után önállóan vagy jelzős szerkezetben *Dusnok* nevet viselt (SOLYMOSI 1997: 372). A

pogánylázadások után, azaz az 1060-as évekre tehető ennek a rétegnek a kiformalódása, de ezek majd a XIV. század derekára eltűnnek (SOLYMOSSI 1997: 372).

Helynevekben pusztá foglalkozásnévi településnevekben találjuk meg, mint például Bars vármegyében 1274: *Dusnuk* (Gy. 1: 438), Bihar megyében 1215/1550: *Dusunic* (Gy. 1: 614), valamint Borsod megyében 1308: *Dusnuc* ~ *Dusnuck* (Gy. 1: 771), Bács megyében 1193-6/1216: *Dussunc* ~ *Dussnuc* (Gy. 2: 423), illetve Bács-Kiskun megyében 1193-6/1216: *Dussunc* ~ *Dussnuc* (Gy. 2: 423).

Képzős formában is megtalálható a következő településnévben: 1067 k./1267: *Dusnuky* (TESz.), ebben az esetben az elsődleges *Dusnok* forma *-i* képzővel bővült.

„Az Árpád-korban *Dusnok* falvak ... úgy jöttek létre, hogy a helyben lakó agrártermelőket átadtak az egyháznak *dusnok*, magyarul *torló* szolgálatra, ami azt jelentette, hogy évente meghatározott alkalmakkor ünnepi torra valót adtak az egyháznak” (FNESz.). A *Dusnok* nevű földön több *dusnok* is lakhatott, ahogy ezt egy 1256-i oklevél is bizonyítja: ... super terra *Dwsnwk* ... apud predictos *dusnicos*” (KERTÉSZ MANÓ 1939: 38).

Fazekas

1. Eredetét illetően a *fazekas* foglalkozásnév belső magyar keletkezésű: a finnugor kori *fazék* szóból alakult *-s* képzővel (PAIS 1943: 198).

2. Személynévi előfordulására a következő adatokat találtam: 1410: *Fazokas* (OklSz.), 1470: *Fazekas* (OklSz.).

Személynévi előfordulásai a régi magyar családnevek rendszerében igen gyakran jelentkeznek: KÁZMÉR MIKLÓS munkájában a *Fazekas* címszó alatt három hasábon át sorakoznak az ilyen családnévi adatok (RMCsSz. 348-50). A legkorábbi adatokat a 14-15. század fordulójáról ismerjük, például 1400: Johannes *Fazekas*, 1401: Thomas *Fazakas*, 1410: Anthonius *Fazokas* stb. (RMCsSz. 348).

3. Helynevekben igen gyakran pusztá foglalkozásnévi településnévként találjuk meg, mint például Küküllő megyében 1347: *Fazukas* (HECKENAST 1970: 100), valamint 1370: *Fazakas* (TESz.).

Számos településnévben a *fazekas* jelző másodlagosan is hozzákapcsolódhatott az eredeti névhez, amint ezt a Baranya megyei *Boda* > *Fazekasboda* (1773: *Fazokas Boda*) településnév-változás vagy a Hont megyei *Zaluzsány* > *Fazekaszaluzsány* (1773:

Fazekas Zaluzsány) példája mutatja. Mindkét esetben az előtag a falubeliek fő foglalkozását jelöli meg (vö. FNESz.).

4. Itt említhetjük meg a *Gerencsér* helynév esetét is (vö. 1344: *Gerencer*, Nyitra vármegye, FNESz.), hiszen a falut egykor királyi *gerencsére*k, azaz 'fazekasok' lakták. A *Gerencsér* helynevek kétféleképpen magyarázhatók: lehetnek egyrészt szláv jövevénynevek, ha a magyarság mint helyneveket vette át őket. Másrészt elképzelhető, hogy a szláv *gerencsér* 'fazekas' lexéma közszóként került át a magyar nyelvbe, és ott alakult belőle metonimikus névadással a *Gerencsér* településnév. Azt, hogy a *gerencsér* közszóként is megtalálható a magyarban, a tájszótárunk adatai jelzik: „Örül, mind e *gerencsér* mind e fazokának.” (ÚMTsz.).

5. A lexéma *fazekas*, illetve *fazokas* ~ *fazakas* alakban fordul elő az itt említett személy- és helynevekben. Az utóbbi alakok másodlagos hangváltozás, hangrendi kiegyenlítődés eredményei lehetnek. LOSONCZI ZOLTÁN (1927: 30) megjegyzi, hogy a *hajl-ék* kódexeinkben *hajlok*, *hajlak* alakban is megjelenik, és ugyanilyen változatai vannak a véghangzóval összekapcsolódott *-ék* kicsinyítő-képzőnek a *fazék* szóban is: *fazokas* ~ *fazakas* ~ *fazekas*, de vö. még a képzéshez *ajándok*.

Fedémes

1. Eredetét illetően a *fedémes* foglalkozásnevünk belső magyar fejlődés eredménye. A m. R. *fédém ~ *födém* (< *fed*) 'méhkas, kaptár' jelentésű szó -s képzős származékként jött létre (FNESz.).

2. A *fedémes* foglalkozásnév jelentése 'méhész, kaptáros' (TESz.).

3. Személynévi előfordulására adatokat az Árpád-korból nem ismerek.

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában egyetlen adatban fordul elő: 1474: Osvaldus *Fedemes* (RMCsSz. 374).

4. Helynévi előfordulására a legelső adatot a Tihanyi alapítólevélből ismerjük, ahol egy települést *fidemsi* alakban említene. BÁRCZI GÉZA Tihanyi alapítólevélről írt munkájából annyit tudunk biztosan, hogy a *fidemsi* nevű település a Dunántúlon található, illetve azt, hogy nem az apátság birtoka, csak azért jelenik meg, mert az apátsági birtok vele határos (1951: 45).

A foglalkozásnév helynévi használatához lásd továbbá a Heves megyében található 1261/1271: *Fedemus* településnevet (FNESz.), Szabolcs megyében 1325: *Fedemus* (HECKENAST 1970: 101), Pest megyében 1353: *Fedemus* (u.o.).

Összetett helynév részeként is szerepel a foglalkozásnévi lexéma, amint ezt a szlovákiai *Ipolyfödemes* helynév példája is jól mutatja: 1863: *Ipoly-Födemes*, de lásd 1259/1379: *Fedemes* (FNESz.), az előtag a folyónévvel azonos (FNESz.). Itt említhetjük meg továbbá a *Nagyfödemes* és *Zsitvafödemes* települések neveit is, amelyek hasonló módon jöttek létre: 1773: *Nagy Födemes*, de lásd 1221: *Fedemus* (FNESz.), illetve a 1863: *Zsitva-Födemes*, de lásd 1239/1465: *fedemus* (FNESz.). Az így nevezett falvakat eredetileg királyi méhészek lakhatták (FNESz.), és másodlagosan jöttek létre az elsődleges *Fedemes* településnévhez másodlagosan kapcsolódott jelzővel.

5. A szó rendszerint *fedémés* ~ *fedémös* alakban fordul elő. A két alak között hangtanilag illabiális – labiális megfelelés mutatható ki, amely a lexéma utolsó szótagbeli magánhangzójában figyelhető meg; efféle váltakozáshoz vö. *fél* ~ *föl*, *gyenge* ~ *gyöngé*, *veder* ~ *vödör* stb. (lásd BÁRCZI 1958: 60).

Fegyvernek

1. A *fegyvernek* foglalkozásnév eredete szerint származékszó. Alapszava a *fegyver* főnév, ebből alakult a *-nek* (~ *-nök* ~ *-nok*) foglalkozásnév-képzővel. A képző használatához lásd még az *asztalnok*, *bajnok*, *tárnok* stb. lexémákat (EWUng.). A lexéma mára elavult, csupán helynevekben él (EtSzt.).

2. A foglalkozásnév jelentése 'fegyverhordozó', amit az alábbi szövegekörnyezet is egyértelműen jelez: 1266: „terra Olwar vocata...que erat armigerorum nostrorum vulgariter *fegwernuk* vocatorum”, azaz „az Olvárnak hívott föld, amely a közönségesen *fegyvernek*-eknek hívott fegyverhordozóinké volt” (FNESz.).

3. Adatokat személynévi előfordulására sem FEHÉRTÓI KATALIN, sem KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján nem találtam.

4. A helynevekben rendre metonimikus névadás eredményeként, önmagában szerepel. Így találjuk például Bihar megyében 1213/1550: *Fegynernuch* (Gy. 1: 616), Heves megyében 1077-95/1403: *Fegwernuk* (Gy. 3: 92), Szolnok megyében 1077-95/1403: *Fegwernuk* (Gy. 3: 92), 1222/1550: *Fegyernuc* (FNESz.), valamint lokalizálás nélkül 1266: *Fegwernuk* (Oklsz.)

Összetétel részeként is szerepel a *fegyvernek* lexéma, mint például a romániai *Almásfegyvernek* településnév esetében: 1910: *Almásfegyvernek*, de lásd 1213/1550: *Fegyvernuch* (FNESz.), az előtag az Almás-patak mellékével kapcsolatos (FNESz.). Ide tartozik továbbá a szlovákiai *Kétfegyvernek* is 1944: *Kétfegyvernek*, de lásd 1461: *Felswfeguernek*, 1446: *Alsofegwernek* (FNESz.). Az *Alsó-* és *Felsőfegyvernek* helységeket *Kétfegyvernek* néven egyesítették (FNESz.). Az iménti adatokban a *Fegyvernek*- névforma utólag megkülönböztető jelzöt kapott.

Valamennyi itt említett adat települést jelöl, és az elnevezések minden bizonnyal a falvak első lakóinak foglalkozására utalnak. Más helynévfajtákban nem akadtam a nyomára.

5. A főnév *fegyvernök* ~ *fegyvernek* alakváltozatokban létezik, az utolsó szótagjában tehát labiális – illabiális megfelelés mutatható ki; ehhez lásd a *fedémes* szócikkében mondottakat is.

Fonó

1. Eredete szerint a foglalkozásnév belső keletkezésű: a finnugor eredetű *fon* 'sodor' ige folyamatos melléknévi igenévi származékaként jött létre (EtSzt.), s elsődlegesen melléknévi szerepe volt, a főnévi, foglalkozásnévi jelentése tapadás eredménye lehet.

2. Személynévi előfordulására adatot az Árpád-korból FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján nem ismerek.

A régi magyar családnevek szótárában a következő nevekben fordul elő: 1446: *Fono*, 1601: Michael *Fono*, 1641: *Fono* Mihali (RMCsSz. 370). Mivel a *fonó* foglalkozás női munka volt, valószínű, hogy a *Fonó* családnév az *aranyfonó*, *kasfonó* foglalkozásnévből vagy a *fonó* 'sövényfonó/sövényelő ember' köznévből alakult ki (RMCsSz. 370).

3. A *fonó* foglalkozásnévből különféle szerkezeti megoldásokkal jöhettek létre településnevek és az így nevezett falvakat eredetileg királyi fonónépek lakták.

Pusztai foglalkozásnévi helynevet találunk például Somogy megyében: 1250/1324: *Funo* (FNESz.), továbbá 1244 k.: *Funou* (TESz.).

A *fonó* foglalkozásnévből (-di >) -d képzővel is létrehoztak településnevet, ahogyan ezt a Somogy megyei *Fonód* példája mutatja: 1093 k.: *Funoldi* (TESz.), 1121/1420: *Fonold* (TESz.).

Halász

1. Eredetét tekintve a *halász* foglalkozásnevünk belső magyar fejlődés eredménye. Etimológiailag az ugor eredetű *hal* főnévből alakult *-ász* foglalkozásnév képzővel (EtSzt).

2. Személynévi előfordulására FEHÉRTÓI KATALIN szótárában nem találtam adatot. KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján családnévként viszont kifejezetten gyakorinak tűnik: a szótárban ennek adatai jó egy hasábon keresztül sorakoznak (RMCsSz. 450-451): 1402: *Halaz* Jakab, 1406: Valentino *Halaz*, 1409: Michael *Halaz*, 1422: Paulo *Halaz*, 1428: Blasio *Halaz* (RMCsSz. 450).

3. A *halász* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek, és ezek bizonyára a királyi szolgálatban lévő halászok lakóhelyére utalnak (FNESz.).

Pusztai foglalkozásnévből metonimikusan alakult helynévre találunk példát Bodrog vármegyében: 1193: *Halaz* (Gy. 1: 719), később GYÖRFFY ezt az 1193. évi adatot Keve vármegyébe helyezi (Gy. 3: 316), továbbá 1238/1377: *Halaz* (Gy. 1: 719), Csongrád vármegyében 1281/1324: *Halas* (Gy. 1: 896), Győr-Sopron megyében 1335: *Halaz* (Cs. 3: 688).

A *halász* lexémából *-i* képzővel keletkezett településnév Bács vármegyében 1231: *Halazy* (Gy. 1: 221).

Összetett településnévként jött létre a 1374/1425: *Halazfenyr* (Gy. 1: 236) helynév, valamint a Csepel-szigeten már 1290-ből ismerős *Halaztelek* (FNESz.) településnév.

Adatolható továbbá 1454: *Naghalaz* (Cs. 1: 516) helysége Szabolcs-Szatmár megyében, ahol a *Nagy-* előtag megkülönböztető szerepű jelzőként járult a *Halász* elsődleges településnévhez (vö. 1319: *Halaz*) (FNESz.). Hasonló módon jött létre a *Gyöngyöshalász* településnév is Heves megyében 1699: *Gyöngyös-Halászi*, de 1267: *Halaz*, valamint a szlovákiai *Garamhalászi* helynév 1907: *Garamhalászi*, de 1424: *Halazy*, 1254: *Halaz* (FNESz.), ahol a megkülönböztető szerepű előtag a folyóra utal. Valamennyi e típusba tartozó helynév másodlagosan jött létre megkülönböztető jelzői taggal.

Harangozó

1. Eredetét tekintve a *harangoz* ige folyamatos melléknévi igenévi származékként keletkezett a *harangozó* foglalkozásnevünk, amely a *dusnok*hoz hasonlóan egyházi szolgáltató nép volt (TESz.).

2. A jelentése szerint 'a halotti liturgián harangozásra kötelezett személy' (vö. KISS L. 1997: 180).

3. Személynévként az Árpád-korban nem volt használatban. A későbbi korokban viszont jól ismert családnévi forma: KÁZMÉR családnévszótárában a következő adatokban találjuk meg: 1442: Johannem *Harangozó*, 1450: *Harangozo* [Antal], 1455: Stephanum *Harangozo*, 1456: Stephanus *Harangozo* (RMCsSz. 456).

4. Helynevekben való előfordulását tekintve három ilyen településnév ismeretes: 1332-7: *Harankozow*, 1336: *Haranguzow*, 1549: in platea *Harangozó*. Az utóbbi falu az egri püspök birtoka volt, s nevét harangozó szolgálatú lakóiról kaphatta. Később a püspök átengedte a települést a káptalannak, ő pedig az örkanonok javadalmává tette (KISS L. 1991: 256). Hasonló nevű település másfelé is volt: 1145/1443: *Harangozo* 'birtok a madocsai monostor környékén' (i.m. 256), illetve Pécs egyik városrésze Baranya vármegyében: 1332-7: *Harangozo* (Gy. 1: 359, 362).

Az fent említett helynevek minden bizonnyal a szakrális rendeltetésű, a halotti liturgián harangozásra kötelezett lakóiról kapták a nevüket (KISS L. 1997: 180).

Haró

1. Eredetét tekintve a *haró* foglalkozásnév magyar eredetű. A m. R. *horó* 'szakács' jelentésű szónak felel meg, annak egyik alakváltozata. FUTAKY ISTVÁN szerint ugyanakkor ez a lexéma kapcsolatba hozható a török nyelvvel. Szerinte a keresett igei tőalak minden részében csuvasos típusú, s valószínűsíthető rekonstrukciója: **χαβur-* lehet, és honfoglalás előtti átvétel (FUTAKY 1991: 194-5). Ez az eredeztetés azonban problémákat vet fel, ugyanis, ha azt feltételezzük, hogy a *hor* ~ *har* ősmagyar kori igealak, akkor érthetetlen, hogy nincs semmi nyoma a nyelvemlékeinkben. Gyengíti az etimológiát az a tény is, hogy a *horó* és variánsai esetében nem beszélhetünk az egész nyelvterületen ismert szóról. Nem véletlen, hogy minden adat Árpád-kori szolgálóhelyről és közeléből származik (FUTAKY 1991: 193-4). Mindezek alapján FUTAKY elképzelését erősen kétségesnek minősíthetjük.

Érdekes e szó kapcsán az igei tö (hor-), ugyanis a *haró* 'levakaró, lehorzsoló szakács' jelentésű, ezért alapos gyanúként merülhet fel az a lehetőség is, hogy ez a lexéma talán a *hor-zsol* szócsaládjába tartozik. A *hor-zsol* ősi finnugor kori szótő, alapalakja: **kor3-* vagy **korβ-* lehetett 'vakar, kapar, horzsol' jelentésben (TESz.). A TESz. nem említi a *haró* foglalkozásnevet a *hor-zsol* szócsalád tagjaként, de megítélésem szerint összefüggésbe lehet hozni vele jelentéstanilag, illetve hangtörténeti szempontból egyaránt.

2. A foglalkozásnév jelentése: 'lehúsoló, levakaró szakács' (TESz.).

3. Személynévi előfordulására adatot sem FEHÉRTÓI KATALIN, sem KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján nem ismerek, ami talán a lexéma korai elhomályosodását is jelzi.

4. A foglalkozásnévből alakult helynevek belső udvari ellátást végző szolgálónépek településére utalnak, vö. 1275/1323: "duo mansiones co(corum) qui vulgo *huro* appellantur" (azaz két mansio *huro*-t földestül adományozott a veszprémi káptalannak, FNESz.). A helynevekben rendre önmagában szerepel, így például Bars vármegyében 1232: *Hurov* (Gy. 1: 446), Bihar megyében 1417: *Horo* (HECKENAST 1970: 106), Hunyad megyében 1360: *Harow* (Cs. 5: 94), továbbá Vas megyében 1272-1290: *Horow* (HECKENAST 1970: 106).

Egyrészes helynévben ugyan, de összetétel részeként is szerepel a *haró* lexéma Torda megyében 1313: *Hushorou*, illetve ismerünk Bihar megyében 1400: *Belhorow* települést is. A *Belhorow* adat *bel-* előtagját 'zsigerek, belső részek' jelentésű *bél* szavunkkal azonosíthatjuk (FUTAKY 1991: 193), míg a *Hushorou* helynév előtagjában a szakácsmesterség terén fontos *hús* szavunk adatát ismerhetjük fel. Mindkét szó állati eredetű nyersanyagok sütését-főzését végző mesterségre utal (FUTAKY 1991: 193).

Hodász

1. A *hodász* foglalkozásnév eredetét tekintve belső magyar fejlődés eredménye. A magyar *hód* főnévből *-ász* foglalkozásnév-képzővel jött létre, vö. *halász*, *lovász*, *vadász*. Hasonló változás ment végbe a vogul nyelvben is, ahol a *końtəl*, *kuńtəl*, *χuntəl* szóalak jelentése: 'hódfogó', s benne az *-l* denominális nomenképző (TESz.).

2. A foglalkozásnév jelentése 'hódvadász, hódfogó' (TESz.).

3. A régi magyar családneveink szótárában a következő adatokban fordul elő: 1464: Andreas *Hodas*, 1474: Thomam *Hodas*, 1477: Thomas *Hodaz*, 1518: Johanne *Hodaz* (RMCsSz. 476).

4. Helynevekben pusztá foglalkozásnévi alakban találjuk meg például Szabolcs-Szatmár megyében: 1272/1511: „castorinarii, qui *Hudaz* dicuntur” (FNESz.), továbbá 1286/1511: „terram *Hudaz* vocatum” (FNESz.), és az elnevezés azzal kapcsolatos, hogy a falut egykor királyi hódvadászok lakták (FNESz.).

Összetett helynév részeként is szerepel a foglalkozásnév, mint azt például a Vas megyében fekvő *Hegyháthodász* (vö. 1708: *hegyháthodászi*, FNESz.) településnév példája mutatja. A település elsődleges egyrészes *Hodász* neve másodlagosan egészült ki a megkülönböztető szerepű *Hegyhát*- előtaggal (vö. 1236: de villa *Hodacensi* és 1221/1240/1774: *Hudus*, FNESz.), ami a Vasi-Hegyháttal kapcsolatos. Struktúráját tekintve hasonló elnevezés továbbá az ausztriai *Városhodász* 1863: *Város-Hodász*, ami elsődlegesen szintén *Hodász* volt: 1374: *Hodaz* (FNESz.), s benne a *Város*- előtag mezővárosi jellegre utal. Ez utóbbi névhez kapcsolható az *Óhodász* elnevezés is 1698: O *Hodász*, de 1374: *Hodaz* (FNESz.), amelynek *Ó*- előtagja a *Városhodász* egykori *Újhodász* névalakjának előtagjával van korrelációban (FNESz.).

Hőgyész ~ Hőgyes

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve belső keletkezésű: a magyar R. *hölgy* 'nyáron barna, télen hófehér menyétféle, hermelin' főnév (amihez lásd részletesen TESz.) -(é)sz foglalkozásnév-képzős származéka (FNESz.).

2. A foglalkozásnév jelentése: 'hermelinvadász, menyétvadász' (EtSzt.).

3. Az Árpád-korban FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján személynévként nem fordul elő.

Családneveinkben a következő adatokban találjuk meg: 1409: Paulus *Hewlges*, 1430: Paulo *Helges*, 1449: Fabianus *Helgyes*. KÁZMÉR MIKLÓS szerint e személynévek hangzása *hőgyes* ~ *hölgyes* lehetett, ami a *hölgy* 'menyét, hermelin' -s képzős származéka, és valószínűleg menyétre, hermelinre vadászó vagy hermelinprémet készítő mesterembert jelöli (RMCsSz. 483).

Megítélésem szerint ugyanakkor az *s* betű [sz] hangértéke alapján (lásd az alábbi helynévben is) *hölgyész* ~ *hőgyész* hangzását is föltehetjük. Erre azért van esély, mert

más foglalkozásnévi lexémák kapcsán is tapasztalnak olyan kettősséget, ahol az azonos töből részben -s, részben -ász/-ész foglalkozásnév-képzővel is létrejöttek párhuzamosan foglalkozásnevek, vö. *madarász* ~ *madaras*, *méhész* ~ *méhes*.

4. A mára már elavult *hőgyész* gyakran fordul elő helynevekben (EtSzt.) és minden bizonnyal a királyi szolgálatban lévő hermelinvadászok településeit jelölik (FNESz.). Pusztai foglalkozásnévi településnévként találjuk meg Tolna megyében: 1277: *Holges* (FNESz.), valamint Veszprém megyében 1275: *Helgez* (FNESz.).

Összetett településnév részeként is szerepel a foglalkozásnév a *Kemeneshőgyész* helynév utótagjaként Veszprém megyében: 1880, 1882: *Kemenes-Hőgyész* (FNESz.), de lásd 1275 k.: *Helgez* (FNESz.) amelyben a Kemenesaljával kapcsolatos *Kemenes*-előtag megkülönböztető szerepű jelzőként kapcsolódott az elsődleges *Hőgyész* névformához (FNESz.).

Igric

1. Eredetét tekintve az *igric* foglalkozásnév szláv nyelvből való jövevényszó a magyarban; vö. szlovén *igřc* 'játékos, zenész, énekmondó', cseh R. *j(hřec)*, cseh *herec* 'énekmondó, igric', szerb-horvát R. *igřc* 'játékos' (TESz.). Kniezsa szerint a többi szláv nyelvben is kimutatható, de azokban 'színész' jelentésű és neologizmus, vö. bolgár *igrec*, cseh, sz. *hrec* stb. (Kniezsa 1974: 221). Az ősszláv *igrьcь tulajdonképpeni jelentése 'játékos' (TESz.), Kniezsa (1974: 221) szláv jövevényszavainkról írott szótárában azt is megjegyzi, hogy szerinte a szláv *igrati* 'játszani' származéka lehet. A magyarba egy közelebről meg nem határozható szláv nyelv R. *igrьcь szava került át 'énekmondó, muzsikus' jelentésben (TESz.). Tehát a magyar szó közelebbi forrása nem állapítható meg.

2. Jelentése 'középkori énekes, énekmondó, mulattató'. Az *igricek* nemcsak ének- és zeneszámokkal, hanem mindenféle haszontalan bohócságokkal is szórakoztatták hallgatóikat (TESz.).

3. Árpád-kori személynévi előfordulására adatot FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján nem tudunk kimutatni.

Adatai személynevekben KÁZMÉR szótára alapján a 15. század közepétől jelentkeznek: 1446: Iwan *Igrech*, 1449: Blasius *Igrecz*, 1524: Mathes *Igritz* (RMCsSz. 490).

4. Az *igríc* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek, és ezek általában a királyi vagy ispáni énekmondók, mulattatók lakóhelyére utalnak (FNESz.).

Pusztá foglalkozásnévi helynevet találunk például Borsod vármegyében 1251/1255: *Igrich* (OkI Sz.), 1244/1364: *Igrech* (OkI Sz.).

A lexémából *-i* képzővel keletkezett településnevet alkot Borsod vármegyében 1280/88: *Igrici* (Gy. 1: 777).

Elsődleges szerkezettel jött létre az *Igrictelek* település Torda megyében: 1279: *Igruchteluk* (OkI Sz.).

Összetétel részeként szerepel a foglalkozásnév például az Erdélyben található *Kisigrice* település nevében: 1913: *Kisigrice*, de 1379: *Igrichy* (FNESz.), amelyben a *Kis-* előtag megkülönböztető szerepű. Összetett település részeként áll továbbá a lexéma a Zala megyében fekvő *Zalaigrice* helynév esetében is: 1898: *Zalaigrice*, de 1251/55: *Igrich* (FNESz.), amelyben a *Zala-* előtag a megyével kapcsolatos.

Talán a középkori igriceknek a nyelvi emléke lehet a falu határrésznevei közt szereplő: *Énekes-ér*, *Énekes-rét*, *Dallós-ér* is (FNESz.).

Kovács

1. Eredete szerint szláv, közelebbről valószínűleg déli-szláv jövevényszó (KNIEZSA 1974: 285). Ideillő megfelelő szó ugyanis néhány más szláv nyelvben is megtalálható; vö. a szerb-horvát *kovač*, szlovén *kovač*, szlovák *kováč* 'kovács' jelentésű szavakkal. Az összláv **kovačь* 'kovács' a **kovati* 'kovácsol' ige nomen agentis képzős származéka (TESz.).

2. Jelentése 'vasműves' (FNESz.), 'verő, vasverő' (GYÖRFFY 1972: 280) a *kovács* állítja elő nyersvasból a fegyverzethez, lószerszámhoz és ekéhez szükséges vastárgyakat (FNESz.). Azt a mesterembert jelöli tehát, aki vasból vagy más fémből hevítéssel, kalapálással formálva különféle tárgyakat, eszközöket készít, például szekereket, kocsikat, gazdasági eszközöket, lovakat patkol, hordókat vasal stb. (CzF. 1034).

3. A régi magyar nyelvben és a mai népnyelvben fellelhető alakváltozatok közül a *koács* és a *kohács* a hiátustöltőként viselkedő *v* kiesésével, illetve más hiátustöltő betoldásával, a *kács* pedig a *v* kiesése után egymás mellé került *o* és *á* hangok összevonódásából jött létre (TESz.).

4. Személynévi előfordulására az Árpád-korból FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján a következő adatot említhetjük meg: 1253/1322: Stepco, Isan, Woynuch [et] *Cuach* [nobiles de comitatu Drasnik] (ÁSz. 227).

KÁZMÉR MIKLÓS munkájában a *Kovács* címszó alatt nagy tömegben találkozunk a lexéma családnévi előfordulásaival (RMCsSz. 629-630), néhány példa a nagyszámú névelőfordulás közül: 1389: Stephanus *Kouach*, 1406: *Kouach* Lukács, 1409: *Kowach* [Lőrinc], 1413: Paulus *Kowach*, 1414: *Kouach* (RMCsSz. 629).

5. A *kovács* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek, amelyek minden esetben vélhetően királyi szolgálatban álló kovácsok, azaz vasművesek településeit jelölték meg (FNESz.).

Pusztá foglalkozásnévből metonimikusan alakult helynévre találunk példát Baranya vármegyében 1015/+158//403/PR.: *Chovas* (Gy. 1: 330), Bars vármegyében 1209: *Coach* (Gy. 1: 453), Tolna megyében 1193: *coach* (HECKENAST 1970: 112), Somogy megyében 1332-5: *Choad* (u.o. 111), továbbá itt említhetjük meg a pontos lokalizálással nem rendelkező 1230: *Cuach* (OkI Sz.), 1274: *Coach* (HECKENAST 1970: 111), 1280: *Koach* (u.o.) stb. névadatokat is.

A *kovács* foglalkozásnevünknek *-i* helynévképzős származékként jött létre a *Kovácsi* településnév, ilyet találunk például Baranya vármegyében 1319: *Koachy* (Gy. 1: 330), Bars vármegyében 1075/1124/1217: *Kouachi* (Gy. 1: 453), Bihar vármegyében [1213]/1550: *Kouachi* (Gy. 1: 634), illetve Borsod vármegyében 1283/464: *Kowachy* (Gy. 1: 783).

Összetett helynevek részeként is szerepel ez a lexikális elem a következő településnevekben vagy egyéb helyfajták neveiként:

Összetétel részeként álló, de elsődlegesen létrejött településnévre találunk példát Baranya vármegyében 1342: *Koachhyda* (Cs. 2: 499), illetve 1290k.: *Kach scenaya* (Gy. 1: 330) névformákban, Bihar vármegyében pedig a 1327/589: *Kowachtetho* helynévben találjuk meg. Ide tartoznak, de pontos lokalizálással nem rendelkeznek a következő településnevek: 1341: *Koachharasztya*, 1345: *Kuachulcha*, 1377: *Kuachmolna*, 1455: *Kowachseg* (OkI Sz.).

Az elsődleges Bihar megyei *Kovácsi* településnév osztódásával jött létre másodlagosan az 1291–94: *Apa Kuachy* (Gy. 1: 635) névforma, amelyikben az *Apa* elem a helynévhez tartozik (vö. KMHSz.). Hasonlóan jött létre továbbá a Pest megyében található

Nagykovácsi településnév is: 1783: Nagy *Kovátsi*, de 1274: *Kowachy* (FNESz.), amelyben a *Nagy-* előtag megkülönböztető szerepű. Megemlítendő még a Somogy megyei *Pápakovácsi* településnév is 1880: Pápa *Kovácsi*, de 1330: *Koach* (FNESz.), melynek előtagja a pápai járással kapcsolatos (FNESz.). A szintén Somogy megyében található *Pusztakovácsi* település 1773: Puszta *Kovácsi*, *Puszta-* előtagja pedig az egykori *Kovácsi* falu (lásd 1370: *Kouachy*, HECKENAST 1970: 111) elnéptelenedésével, elpusztásodásával lehet kapcsolatos (FNESz.), és másodlagosan járult a településnévhez. Hasonló módon jött létre a Borsod megyében fekvő *Kovácsipuszta* település neve is 1907: *Kovácsipuszta*, de 1283/1464: *Kowachy* (Gy. 1: 783), csak itt a *Kovácsi* falu elpusztásodását nem előtag, hanem a *puszta* földrajzi köznévi utótag fejezi ki. Ugyancsak azonos módon jöttek létre a következő összetett településnevek: *Fülekkovácsi* Szlovákiában 1773: Fülekk *Kovacsy*, de 1246/1383: *Cuach*, illetve *Meggyeskovácsi* Vas megyében 1970: *Meggyeskovácsi*, de 1238/1255/1271/1272/1402: *Kouach*. Megemlíthetjük továbbá a *Garamkovácsi* településnevet Szlovákiában 1907: *Garamkovácsi*, de 1075/1124/1217: *Kouachi* (Gy. 1: 453), ahol a *Garam* előtag a folyó mellékére utal; a romániai *Hegyközkovácsi* helynevet 1773: *Hegykeöz Kovácsi*, de 1291-4: *Kuachy* (Gy. 1: 635), valamint a *Rinyakovácsi* helynevet Somogy megyében 1908: *Rinyakovácsi*, de lásd 1382-5: *Choad*, *Chaati* (HECKENAST 1970: 111), ahol az előtag a Rinya patakkaal kapcsolatos. Az előbb említett összetett névformák előzménye tehát minden esetben egyrészes *Kovácsi* településnév volt, amely utóbb egészült ki megkülönböztető jelzői előtaggal.

Lovász ~ Lovas

2. Eredetét tekintve belső magyar keletkezésű. Az ugor kori *ló* főnévből különféle morféimákkal alakultak foglalkozásnevek: a lexéma *-s* képzős származékeként a *lovas* szavunk, *-ász* (~ *ész*) névszóképzővel pedig a *lovász* jött létre.

2. Jelentését tekintve a *lovász* a lovak gondozásával foglalkozó és ezzel kapcsolatos teendőket végző személyt jelenti (ÉrtSz. 859). Az Árpád-korban az egyénileg termelő félszabadoknak több lóval rendelkező csoportját a *lovas* szolgák alkották, akiknek egyik legfontosabb robotjuk a lovas- vagy szekeres szolgálat volt (vö. FNESz.).

3. A *ló* szavunk ősi, az ugor kori lótarás egyik emléke, legrégibb származéka a *lovász* (1055), ennek a szóbelseji *v*-je a többi származékkal együtt megőrizte az ősi formát (vö.

lovás, lovag, lovagol stb.) (EtSzt.), így a szó a *v* tövű névszók alakrendszerébe tartozik. Eredetibbnak feltehető **loβ.* > *lou* > *ló* alakjából mind alakváltozatai, mind *v*-s és *v* nélküli tőváltozatai megmagyarázhatók (TESz.).

4. Személynevekben való előfordulásai FEHÉRTÓI KATALIN szótárában a következők: 1138/1329: *Luas* (ÁSz. 498), 1298/1353: *Luaz* (ÁSz. 498).

KÁZMÉR családnévszótárában is megtalálhatóak személynévi adatai, részben *Lovász*: 1289/1353: Jacobi *Luaz*, 1413: Dominicus *Lowaz*, 1416: Petrus *Lowaz*, 1438: Anthonius *Lowaz*, 1449: Ladislai *Lowaz* (RMCsSz. 682); részben pedig *Lovas* alakban: 1418: Gregorius *Lowas*, 1420: Gregorium *Lowas* (RMCsSz. 682).

5. Helynévi előfordulására a legkorábbi adat a Tihanyi alapítólevélben található: 1055: *luazu holma* (TA.), amely a *fortudí* melletti birtok határának egyik pontját jelöli, az árok kezdetét (BÁRCZI 1951: 43).

Foglalkozásnevünkből többféle megoldással jöttek létre településnevek, amelyek nagy valószínűséggel a királyi szolgálatban álló lovászok lakóhelyére utalnak (FNESz.). *Lovas*, valamint *Lovász* alakban kereshetjük ezeket a helyneveket.

Pusztá foglalkozásnévi helynevet találunk például Veszprém megyében 1171: *Luos*, 1138/1329: *Luas* (TESz.), Csanád vármegyében 1274/1340: *Loas* (Gy. 1: 863). *Lovász* névalakokra pedig a következő településneveket említhetjük meg, például Bars vármegyéből 1258 > 1382: *Luaz*, 1258/1384: *Louaz* (Gy. 1: 459), Bodrog vármegyéből 1198/PR.: *Luascu* (Gy. 1: 723), Bács-Kiskun megyéből 1320: *Loaz* (HECKENAST 1970: 113), Zala megyéből 1399: *Louaz* (u.o.). Továbbá a pontos lokalizálással nem rendelkező: 1193: *Loaz* (TESz.), 1236: *Lowaz* (OkI Sz.), 1275: *Luuaz* (OkI Sz.).

A *lovász* lexémából *-i* képzővel is alakult településnév, mint például a Zala megyei 1211: *Louazy* (HECKENAST 1970: 113), 1499: *Lowazy* (Cs. 3: 79) helynév esetében.

A Bihar vármegyében fekvő *Lovastelek*: 1319/1414/XVI.: *Lowasthelek*, 1382: *Louastelek* (Gy. 1: 640) település esetében elsődlegesen összetett alakultról van szó.

Összetett helynév részeként szerepel a foglalkozásnévi lexéma, mint például a Baranya vármegyében található *Lovászhetény* esetében 1292-7: *Luazhetyn* (Gy. 1: 316), de 1212/1340-9: *Heten* (u. o.), itt az elsődleges *Hetény* névhez járult másodlagosan a *lovász* lexéma. Hasonló módon jött létre a Veszprém megyei *Lovászpatona* 1378: *Louazpathana* (FNESz.), de 1253: *Patona* (FNESz.) és a Fejér megyei *Lovasberény*

1302/1419: *louazberen*, 1740: *Lovasbereny* (FNESz.) település is. Valamennyi itt említett helynévben a *Lovas-* előtag másodlagosan járult az eredeti névhez.

Madarász ~ Madaras

1. A *madarász* foglalkozásnév eredete szerint belső magyar fejlemény. A magyar *madár* főnévből keletkezett *-ász* foglalkozásnév-képzővel (TESz.). A *madaras* feltételezhető foglalkozásnév ugyanezen lexéma *-s* képzős származékaként jött létre. Az efféle foglalkozásnév-párokhoz lásd még *méhész* ~ *méhes* stb. is.

2. A *madarász* foglalkozásnévünk jelentése 'madárfogó', azaz olyan személyek megjelölésére szolgált, akik madarak fogásával, nevelésével, idomításával foglalkoztak (ÉrtSz. 877).

3. Árpád-kori személynévi előfordulásai között FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján – meglehetősen bizonytalanul, és inkább *madaras* morfológiai szerkezettel – a következők említhetők meg: 1202/1203: *Modoros*, 1211: *Modoros*, 1219/1550: *Modoros*, 1220/1550: *Modorus*, 1221: *Modoros*, 1236/1239: *Modoroz* (ÁSz. 560).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában két hasábon át található meg a *madarász* lexéma személynévi származékai (RMCsSz. 693-4), mint például a következő alakokban: 1402: *Madaraz* [Antal], 1411: *Johannes Madaraz*, 1422/25: *Georgius Madarasz*, 1426: *Stephani Madaraz* (RMCsSz. 693).

Amint a fentebb említett adatokból látszik, az *a* hangnak gyakori jele az *o* a régi helyesírásban.

4. Helynevekben pusztán foglalkozásnévi alakban fordul elő, mint például Szatmár megyében 1366: *Madaraz* (HECKENAST 1970: 114), Bihar vármegyében 1291-4: *Madaraz* (Gy. 1: 641). Felvetődött az a lehetőség, hogy a m. *madaras* egykor ugyancsak 'madarász' jelentésű foglalkozásnév volt (és így a fentebb idézett Árpád-kori személynévi formák ezzel tartozhatnak össze), s ez esetben a Bács-Kiskun megyei 1377: *Madaras* (FNESz.) helynév szintén (királyi) *madarászok* települését jelölhette (FNESz.).

Összetett helynév részeként is megtalálható a *madaras* lexéma, mint például a Szolnok megyei *Kunmadaras* településnév esetében: 1882: *Kun-Madaras*, 1864: *Nagy kun Madaras*, de 1391: *Madaras* (FNESz.), a *Kun-*, R. *Nagykun-* előtag a Nagykun-sághoz való tartozást jelzi (FNESz.). Hasonló módon jött létre továbbá a romániai *Csíkmadaras*

településnév: 1882: Csik-*Madaras*, de lásd 1567 k.: *Madaras* (FNESz.), az előtag a tájra utal. Itt említhetjük meg továbbá a *Mezőmadaras* romániai helynevet is: 1567: Mezeó *Madaras*, de lásd 1332-7: *Madaras* (FNESz.), az előtag a Mezősége utal. A *madarász* lexikális elem is állhat összetett településnév részeként, mint azt a következő helynevek is jól bizonyítják: *Nagymadarász*, amely Romániában Szatmárnémetitől délre fekszik: 1907: *Nagymadarász*, de lásd 1366: *Madaraz* (FNESz.), az előtag megkülönböztető szerepű és feltehetően a szomszédos Erdőd várának a madarászhai voltak az első lakosok (FNESz.). Ide tartozik továbbá a *Kismadarász* településnevünk is, ami a Csallóközben található: 1910: *Kismadarász*, de lásd 1333: *Madaraz* (FNESz.), bizonyára Pozsony városának madarászhai voltak az első lakói (FNESz.). Az itt említett összetett névformák előzménye tehát minden esetben egyrészes *Madarász* vagy *Madaras* településnév volt, amely utóbb egészült ki megkülönböztető jelzői előtaggal.

Méhész ~ Méhes

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve belső keletkezésű. A finnugor eredetű m. *méh* 'mézgyűjtő rovar' főnévből különféle morféimakkal alakultak foglalkozásnevek: a lexéma -s képzős származékként a *méhes* (FNESz.), -ész (~ *ász*) névszóképzővel pedig a *méhész* jött létre (TESz.).

2. A *méhész* jelentését tekintve olyan személy, aki méhek terjesztésével foglalkozik, mézükért tartja őket (ÉrtSz. 1225). A méhészet a népesség ősfoglalkozásai közé tartozott. A középkorban a foglalkozás ugyancsak jellegzetes volt, tudjuk például azt is, hogy a mind a barbár, mind a feudális udvarok nagy méz- és méhsőr-fogyasztók voltak (GYÖRFFY 1972: 275).

3. Személynevekben való előfordulásai az Árpád-korból FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján nem mutathatók ki.

KÁZMÉR szótárában *Méhész*, illetve *Méhes* alakban is megtalálható a foglalkozásnév családnévként: 1389: Stephanus *Mehez*, 1452: Stephanus *Mehez*, 1555/1604: Paulus *Mihez*; 1440: *Mehes* [Vince], 1444: Petro *Mehes*, 1448: Nicolai *Mehes* (RMCsSz. 723).

4. Helynévi származékként a *méhész* és a *méhes* formával egyaránt találkozhatunk. Pusztai foglalkozásnévből alakult településre találhatunk példát Békés vármegyében 1221/550: *Mehes* (Gy. 1: 510) és Bihar vármegyében 1319/414/16.sz.: *Méhes* (Gy. 1: 642). Továbbá megemlíthető még a *Méhes* helységnév is, amely ma Körösladányhoz

tartozó határrész 1221/1550: *Mehes* (FNESz.), a település méhészkedő tevékenységre utal (FNESz.). *Méhes*, illetve *Méhész* névformákban is megtaláljuk a településnevet a mai Szlovákia területén: 1345: *Mehes*, 1430 k.: *Mehez* (FNESz.) és olyan helyre utal, ahol mézükért méheket tartottak (FNESz.).

Összetett településnév részeként is megtalálható a *méhes* lexikális elem, mint például a *Mezőméhes* helynév esetében, amely a mai Románia területén található Kolozsvár megyében: 1760-2: *Mező Méhes* (FNESz.), de lásd 1293/1580: *Mehes* (Gy. 3: 363). A *Mező-* előtag a Mezőségekre utal, és megkülönböztető szerepben kapcsolódott az elsődleges *Méhes* névformához.

Mizdó

1. Eredete szerint belső magyar fejlődés eredménye. A *Mizdó* < m. R. *mézadó 'méhész' foglalkozásnévből keletkezett (FNESz.). Az így hívott szolgálónépek látták el a fejedelmi (királyi) udvart édességgel (FNESz.).

2. Adatokat személynévi előfordulására sem FEHÉRTÓI KATALIN, sem KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján nem találtam.

3. Helynévi előfordulására a következő adatot találtam pusztai foglalkozásnévi formában Vas megyében 1277: *Mezadou* (HECKENAST 1970: 115).

Összetétel részeként is szerepel a *mizdó* lexéma, mint például a *Nagymézadó* vagy később *Nagymizdó* település nevében Vas megyéből: 1332/15.sz.: *Nogmezado*, 1340: *Noghmezadou* (Cs. 2: 775), de lásd 1277: *Mezadou* (FNESz.). A *Mizdó* < R. *Mézadó* helynév arra utal, hogy a falu lakosai mézzel adóztak (FNESz.). A *Nagy-* előtag az egykor *Kismizdónak* [1333-5/15.sz.: *Kysmezado*] is hívott *Sárfimizdótól* való megkülönböztetésére szolgál (FNESz.). Az említett *Sárfimizdó* település (vö. 1405/1406: *Sarfewmezado*, FNESz.) elsődlegesen szintén *Mézadó* volt (vö. 1277: *Mezadou*, FNESz.), s utóbb kapta előtagul részben a *Sár* (vö. 1340: *Sarmezadou*, FNESz.), majd pedig a *Sárfő* előtagot (lásd előbb az adatát), ahol az előtagok a *Sár* nevű víz, illetve annak forrása melletti fekvésre utalnak. A fentebb említett településnevek mindegyike másodlagosan keletkezett úgy, hogy az eredeti *Mizdó* névhez előtag(ok) kapcsolódott megkülönböztető szerepben.

Molnár

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve szláv jövevényszó; vö. szerb-horvát *mlinar*, szlovák *mlynár*, szlovén *mlinar*, ukrán *mlynarz* 'molnár' (TESz.). Ezek előzménye a szláv *mьlynь 'malom' jelentésű szó, vagy a latinból származó (lat. *molinarium*) ófelnémet *mulināri* 'molnár' lehetett (EtSzt.). A magyarba azonban legvalószínűbben egy óhorvát-ószlovén *mьlynárь 'molnár' kerülhetett át (TESz.).

A SzófSz. szerint európai vándorszó, bár közvetlen átadóját megjelölni bajos, ugyanis szóba kerülhet a német (*mulinaere*), ófn. (*mulināri*), szláv (*mьlynarь*) és a latin (*molinarium*) nyelv is (SzófSz.). MIKLOSICH maga szláv szónak tartja, vö. úszl. szb. *mlinar*, szb. *malinar*, cs. *mlynář* (1882: 320). KÖRÖSI SÁNDOR az előbbivel ellentétben olasz kölcsönszónak véli, ugyanis szerinte a magyar *molnár* az olasz *mulinaro*, régiebb *molinaro* szókra mutat, amik a *molino*, *mulino* 'malom' szóból származnak. Úgy véli, hogy onnan vehettük a szót, ahol a molnárságot tanultuk (KÖRÖSI 1884: 546). KÖVI IMRE német eredetűnek tartja, vö. dél-német *Mulnar* 'molnár' (1913: 284), ezt az elméletet MELICH is támogatja. Szerinte foglalkozásnevünk az óbajor *mulināri* átvétele volt (MELICH 1916: 291). BÁRCZI pedig az eddigiekkel teljesen ellentétes hipotézist állít fel: szerinte francia jövevény a *molnár* szavunk, ugyanis csak ebből a nyelvből magyarázható meg egyformán a *malom* és *molnár* szó is (BÁRCZI 1936: 28). MOÓR ELEMÉR pedig hosszas fejtegetések után arra a megállapításra jutott, hogy a szláv *mьlynь* szóalak az ófelnémet *mulin* szóalak átvétele lehet (MOÓR 1965: 131), és a magyarba a szlávól került be.

2. Hangtörténeti fejlődését tekintve a szlovák *mьlynarь* alak került át a magyar nyelvbe *mulināri alakban, majd hangrendi kiegyenlítődéssel és a tövéghangzó eltűnésével *mulunár alakult belőle, amely formából a kétnyíltszótagos tendencia és nyíltabbá válás eredményezte a mai hangalakot (*mulunár > *mulnár > *molnár*).

3. Jelentését tekintve a *molnár* 'cséplőmunkás' (TESz.), vagyis az a személy, aki a gabona őrlésével foglalkozik (ÉrtSz. 15).

4. Személynévi előfordulására a következő adatot találtam FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján 1275: „genus *Molnar*” (ÁSz. 566).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában a *Molnár* címszó alatt két-három hasábon át sorakoznak a családnévi előfordulásai (RMCsSz. 745-6): 1330: Nicolaus *Molnar*, 1389: Stephanus *Molnar*, Mychael *Molnar*, 1401: Jacobo *Molnar*, 1403: Thoma *Monar* (RMCsSz. 745).

5. HECKENAST maga nem tartja szolgálatot jelölő helynévnek, mert szerinte nem valószínű, hogy a molnárkodás egy egész település lakosságának lett volna kötelezettsége (1970: 116).

A foglalkozásnév helynevekben azonban előfordul, amint ezt például a *Nobiles de Molnar* (TESz.) adat is mutatja.

A *molnár* lexémából *-i* képzővel keletkezett településnév Zala megyében 1299: *Molnari* (FNESz.).

Elsődleges alakként keletkezett a *Molnárvágása* összetett helynév, amely Kelet-Szlovákiában található: 1414: *Molnarvagasa* (FNESz.), ez a *molnár* foglalkozásnév és 'kivágott erdő, irtvány' jelentésű *vágás* főnév birtokos jelzős összetétele (FNESz.).

Összetett településnév részeként szerepel ez a lexikális elem a *Püspökmolnári* településnév esetében is Vas megyében: 1948: *Püspökmolnári*, de lásd 1275: *Molnar* (FNESz.), bár itt a *Püspöki-* megkülönböztető előtag másodlagosan járult az elsődleges *Molnári* névformához, és arra utal, hogy a falu birtokosa egykor a győri püspök volt (FNESz.).

Ötvös

1. Az *ötvös* foglalkozásnév eredetét tekintve származékszó, az *önt* ige R. *öt* ~ *ött* alakváltozatának *-s* névszóképzős származéka; vö. *piros*, *tilos* szavakkal (TESz.). A szóbelseji *v* eredete és szerepe bizonytalan, lehet a tövéghangzó maradványa, de lehet névszóképző is, a képzőre vö. *hitves* (TESz.). TOLNAI VILMOS szerint nem az *önt* ige származéka, hanem az *öt-* töre mutat eredete, ugyanis egyetlen **öntvös* alakot se tudunk kimutatni a régiségből (TOLNAI 1905: 107). JUHÁSZ JENŐ etimológiája szerint az *ötvös* ~ *étves* alak (*Etwes*, *Ethwes*, OklSz.) az *öt*, *ött* ~ *ét*, *ëtt* 'önt' ige származéka. A *nemzetv-*, *idetv-* félék *tv-*jéről tudjuk, hogy a főnévképző csak a *-v*, és a *-v* előtt álló *-t* pedig mozzanatos igeképző. Az *öt* ~ *ët* származék, ősi m. **ö* ~ **ë* 'fundere' ige tőnek mozzanatos képzős származéka. A szóbeli *-t* végű igéknél mozzanatos képzőre gyanakodhatunk az *ötv* ~ *ëtv* *tv-*je miatt is. Így az *ötv* ~ *ëtv* jelentése 'öntés, ötvözet'; ebből következik, hogy az *ötvös*, *ëtvös* jelentése: 'öntéssel, ötvözettel foglalkozó mester' (JUHÁSZ 1935: 149-50). Az újabb etimológiai szakirodalom azonban a TESz. magyarázatát tartja inkább mérvadónak.

2. Eredeti jelentése '(formába) öntő' volt (TESz.). Később 'aranyműves' jelentésben használták, ugyanis az ötvösök készítették a király és a főurak számára az arany- és ezüstékszereket és -edényeket (ÉrtSz. 592).

3. Személynévi előfordulására adatot az Árpád-korból eddig nem találtam, ugyanakkor régi magyar családnévként igen gyakran jelentkeznek személynévi előfordulásai: KÁZMÉR munkájában két hasábon keresztül találhatjuk meg az ide tartozó adatokat (RMCsSz. 806-7). A legkorábbi előfordulásai a következők: 1438: Michaele *Wthwes*, 1441: *Ethwes* [Antal], 1442: Valentino *Ewthwes*, 1445: *Ewthwes* (RMCsSz. 806).

4. Helynévi előfordulására pusztán foglalkozásnévi formában találhatunk példát Veszprém megyéből 1393: *Wthuus* (Cs. 3: 245) és 1353: *Wtwys* (HECKENAST 1970: 117), Zala megyéből 1433: *Wthus* (Cs. 3: 90), továbbá a pontos lokalizálással nem rendelkező: 1389: *Wthwes* (OkI Sz.).

Az ukrajnai *Ötvösfalva* településnév 1409: *Wthwesfalwa*, 1413: *Wthusfalwa* (FNESz.) elsődlegesen jött létre, amelyben a foglalkozásnév és a birtokos személyranggal ellátott *falu* főnév kapcsolódott össze.

Összetett településnévben találjuk meg a lexémát az *Ötvöskónyi* helynév esetében Somogy megyében: 1929: *Ötvöskónyi* (FNESz.), de lásd 1333-5: *Vtwes* (HECKENAST 1970: 117), itt az utótag másodlagosan kapcsolódott az eredeti *Ötvös* névalakhoz.

5. Amint az a fenti adatokból jól kitűnik, a szó rendszerint *ötves* hangalakban fordul elő, de az *étvés* is gyakori a régiségben. A két alak között hangtanilag labiális – illabiális megfelelés mutatható ki, amely a lexéma első szótagbeli magánhangzójában figyelhető meg; hasonló váltakozás figyelhető meg a *fedémös* ~ *fedémös* foglalkozásnév esetében is.

Solymos ~ Solymár

1. Eredete szerint a *solymos* foglalkozásnév a bizonytalan eredetű magyar *sólyom* főnévből keletkezett -s foglalkozásnév-képzővel. A foglalkozásnév másik alakváltozata a *solymár*, amely a tö -ár képzős származékaként jött létre. Valamennyi itt említett képzésre találunk a későbbiekben példát.

2. Jelentése szerint a *solymár* feladata 'a sólymok befogása, betanítása, s az idomított sólymokkal részt vettek a királyi vadászatokon' (FNESz.). E munkához pedig megfelelő

terep és felszerelés kellett. Feladata miatt ragadozó madarak lakta hegyvidéken éltek. A hegygerincen vagy a lejtőn kifeszítették hálójukat, benne valamilyen csali madárral. Ők addig a bokorban rejtőztek, és a megfelelő pillanatban elfogták a csalira lecsapó állatot. Ezek után kezdődött a madár vadászatra történő betanítása (GYÖRFFY 1972: 265).

Az erdélyi fejedelmek a török császárnak sólymokat küldtek adóba. A vezérek kedvét is keresték betanított sólymokkal, így azokat, akik értettek a betanításhoz a fejedelmek címeres nemeséggel és egyéb kiváltságokkal jutalmazták (GYALLAY 1932: 115).

A *solymárok* politikai helyzete II. Rákóczi György 1652-es leveléből világosan látszik: „...*solymáraink*... hadban való szolgálatra, adófizetésre és egyéb szedésre-vevésre ne kényszeríttessenek...” (SZÉKELY OKLEVÉLTÁR IV, 287).

Az egyik legkedveltebb vadászati mód volt az Árpád-korban. Többször említenek királyi solymászokat XIII. századi okleveleink is.

3. Személynévként FEHÉRTÓI KATALIN szótárában nem fordul elő, ugyanakkor KÁZMÉR munkájában a következő családnevekben találhatjuk meg: 1430: *Solmos* Miklos, 1442: *Solmos*, 1451: *Solymus*, 1453: Sigismundus *Solymos* (RMCsSz. 941).

4. A solymásztelepeket az udvarhelyek körül kell keresnünk, mivel a *solymászok* az udvartartáshoz tartoztak. *Solymár*, illetve *Solymos* néven kereshetjük ezeket a településeket.

Helynevekben a lexéma rendre önmagában szerepel, mint azt a következő településnevek is jól mutatják: Bars vármegyében 1331: *Solmus* (Gy. 1: 473), Bihar vármegye déli részén 1213/1550: *Solumus* (Gy. 1: 661), valamint Bihar vármegye DNy-i részén 1219/1550: *Solumus* (Gy. 1: 661). *Solymos*nak olvashatók minden bizonnyal a következő településnevek is, amelyek *Sulmus*ként vannak írva: Csongrád vármegyében 1075/1124/1217: *Sulmus* (Gy. 1: 893), illetve Csanád vármegyében 1345: *Sulumus* (Gy. 1: 849). Itt említhetjük meg a pontos lokalizációval nem rendelkező következő településeket: 1082: *Soulomos*, 1213/1550: *Solumus*, 1272: *Solymos* (TESz.). *Solymár* névalakokra a következő helynévi példákat említhetjük meg Pest megyéből: 1255: *Salmar*, 1266: *Solomar* (FNESz.). Ezek a települések minden bizonnyal királyi solymászok lakóhelyére utalnak (FNESz.).

Összetett településnév részeként szerepel a *solymos* lexéma például a Heves megyei *Gyöngyössolymos* 1901: *Gyöngyössolymos*, de 1332-7: *Solumus* (FNESz.), valamint a szlovákiai *Garamsolymos* 1799: *Garam Solymos*, de 1331: *Solmus* (Gy. 1: 473)

esetében, az utóbbinál az előtag a Garam mellékére utal. Itt említhetjük meg továbbá a következő romániai helyneveket: *Mezősolymos* 1903: *Mezősolymos*, de 1318/19: *Solumus* (Gy. 3: 370), előtag a Mezőséggel kapcsolatos, továbbá *Marossolymos* 1760-2: Maros *Sollymos*, de lásd 1278: *Solymos* (FNESz.), illetve *Szilágysolymos* 1913: *Szilágysolymos*, de 1219/550: *Solumus* (FNESz.) és *Nagysolymos* 1550: *Naghsolmas*, de 1332-7: *Solumus*, ez utóbbi előtagja a *Kissolymos* (vö. 1566: Kws *Solijmos*) településnévvel állt korrelációban. Az itt említett összetételek mindegyikében – amint az adatok is jelzik – az elsődleges *Solymos* névformához járultak másodlagosan különböző jelzők.

Szakács

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve vándorszó, de a szó végső forrása tisztázatlan. Képzője esetleg a török nyelvekre mutat, de ott sincs megfelelő alapszó, melyből a származék keletkezhetett volna. A végső etimon szempontjából a szláv nyelvek is kizárhatók, a szó e nyelvekben is jövevény (TESz.). Ezzel ellentétes véleményen van a SzófSz., mely felveti valamely szláv nyelvből való származtatás lehetőségét (SzófSz.); vö. szláv *sokačъ* 'szakács', ugyanis a szláv *a*-nak *á* felel meg a magyarban (ASBÓTH 1900: 220). Eszerint nem zárható ki a szlávból való átvétel lehetősége sem. Bár az is elképzelhető, hogy mind a magyarba, mind a szlávba közös forrásból, valamely régi kelet-európai nyelvből került, s így nyelvünkben honfoglalás előtti jövevényt (TESz.). Annyi bizonyos, hogy a szerb-horvátba, szlovénba és a románba a magyar közvetítette; vö. óegyházi szláv *sokači*, *sokačiji*, szerb-horvát *sokač*, szlovén *sokač*, román *sokáci* 'szakács' (TESz.).

2. Jelentését nézve a *szakács* 'ételkészítő' (RMCsSz.), azaz 'sütéssel, főzéssel, ételkészítéssel foglalkozó személy' (ÉrtSz. 30).

3. Személynévi előfordulására a következő adatot találtam FEHÉRTÓI KATALIN munkájában: 1138/1329: *Sacas* (ÁSz. 686).

Családnévi szerepben a legkorábbi adatokat a 14-15. század fordulójáról ismerjük, mint például: 1403: *Zakach* [Pál], 1405: Ladislai *Zakach*, 1412: *Zakach*, 1426: Georgio *Zakach* (RMCsSz. 958).

4. A foglalkozásnév egyes nominatívusi alakban helynevekkül áll, mint például a Somogy megyei 1331: *Zakach* (HECKENAST 1970: 119), a Bakony környéki 1286:

Zakach (u.o.), illetve a lokalizálás nélküli 1237-40: *Zakac* (TESz.) településnév esetében.

A *szakács* lexémából *-i* képzővel keletkezett településneveket találhatunk például: Borsod megyében 1300: *Zakachy* (Gy. 1: 803), valamint Bars megyében: 1297/1332: *Sakachy* ~ *Zakachy* (Gy. 1: 474). E településnevek mindegyike arra utal, hogy a faluban egykor királyi szakácsok élhettek (FNESz.).

Összetétel részeként is szerepel a *szakács* lexéma, mint például *Nagyszakács(i)* település nevében Somogy megyében 1385: *Nogh Zakach* (FNESz.), amely az egykori *Kisszakácsi* [1385: *Kyszakach* (Gy. 2: 579)] előtagjával van korrelációban (FNESz.). Mindkettő előzménye *Szakácsi* volt (lásd 1331: *Zakachy*), amely utóbb megkülönböztető jelzői előtaggal egészült ki. Efféle korrelációt tapasztalunk az erdélyi *Alsó-* és *Felsőszakácsi* névpár esetében is: 1439: *Alsó-Szakács* (FNESz.). Az ugyancsak Románia területén fekvő *Érszakácsi* (1913: *Érszakácsi*, FNESz.) szintén másodlagos, előtagja az *Ér* mellékén való fekvésre utal. A fentebb említett településnevek mindegyikében az előtag tehát másodlagosan járult az elsődleges *Szakács* ~ *Szakácsi* településnévhez.

Szántó

1. Eredetét tekintve a *szántó* foglalkozásnevünk belső magyar keletkezésű. Az ismeretlen eredetű *szánt-* igéből alakult *-ó* képzővel, vagyis az ige folyamatos melléknévi igenévi származékként jött létre (TESz.), azaz a *szántó* foglalkozásnév a *szánt* főnevesült melléknévi igeneve.

2. A *szánt* származékszó, egy ismeretlen eredetű *szám-* alakú szótöből jöhetett létre (EtSzt.), ami eredetileg valószínűleg rövid magánhangzójú volt (TESz.). Valószínű, hogy a szóvégi *-t* műveltető vagy mozzanatos igeképző a *szánt* igei töben. A nyelvjárásban használatos *számlik* alak pedig gyakorító-visszaható *-l(ik)* igeképzővel alakult. A *szánt* alakban *mt* > *nt* hasonulás történt, vö. *romlik*, de *ront*, *bomlik*, de *bont* stb. szavakkal (TESz.). A *szántó* R. *mpt*-s változatainak *p*-je fonetikai okokból bekerülő inetimologikus hang; vö. R. *Nempti* helynév (TESz.).

Etimológiai fejlődését tekintve a *számtáy* alakból, ahol a *γ* a folyamatos melléknévi igenév képzője, vokalizáció során kialakult a *számtáu* alak, ebből zártabbá válás után jött létre a *számtou*, aminek monoftongizálódása eredményezett *szántó* formát, s végül

a képzés helye szerinti részleges hasonlással jött létre a mai *szántó* alak. MELICH JÁNOS szerint a lexéma – az adatok alapján – a 11-13. században még *-mt-*vel hangzott, vö. 1109: *Zamtou*, 1157-8: *Zamto*, 1236: *Samtow*, 1272: *Zamtho*, s az *-nt-*vel való változatra a legrégebbi adat 1295-ből való (MELICH 1904: 139).

3. Jelentését tekintve a *szántó* 'földműves' (vö. 1395: *agricola: zantow*, FNESz.), aki az uradalom ekéjével és igájával szánt (TESz.).

4. FEHÉRTÓI KATALIN szótárában e foglalkozásnévnek egyetlen – ráadásul meglehetősen bizonytalan – előfordulása található meg: 1239: *Santu* (ÁSz. 692).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában két hasábon át sorakoznak személynévi előfordulásai, ezek közül a legkorábbiak: 1409: *Joanne Zantho*, 1410: *Michael Scantho*, 1415: *Georgii Zantho*, 1418: *Georgio Zantho*, 1424: *Michaelle Zantho* (RMCsSz. 969).

5. Az arator-szántók mint a királyi udvar népei tűnnek fel István korában, s telepeik elhelyezkedései a fejedelemség udvari terjeszkedésével egyeznek meg (GYÖRFFY 1972: 277).

Helynévi előfordulására a legelső adatot a Veszprémvölgyi apácák alapítóleveléből ismerjük: 1002/1109: *Zamtou* (Veszpr. Al.), amely település a Duna mellett feküdt.

A *szántó* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek, és ezek bizonyára földművelésre kötelezett szolgálónépekre utalnak, akik – mint fentebb jeleztük – az uradalom ekéjével és igájával szántottak (FNESz.).

Pusztá foglalkozásnévből metonimikusan alakult helynévre találunk példát továbbá Abaúj vármegyében: 1275: *Zamthou* (Gy. 1: 142), Baranya vármegye ÉK-i részén: 1015/1158/1403/PR.: *Zamtow* (Gy. 1: 380), Baranya vármegye középső részén 1313: *Zanthow* (Gy. 1: 380). Hasonlóan pusztá formában találjuk meg a lexémát Bars vármegyében 1158k.: *Zamto* (Gy. 1: 474), Bihar vármegyében 1219/1550: *Zamtou* (Gy. 1: 665), Bodrog vármegye ÉNy-i részén 1323: *Zanthou* (Gy. 1: 727), Bodrog vármegye nyugati részén 1351: *Zantou* (Gy. 1: 727), valamint Hont megyében 1269/1350: *Zanthow* (HECKENAST 1970: 121).

A *szántó* lexémából *-d* képzővel is keletkezett településnév, mint például *Szántód* esetében, ami ma Zamárdi része: 1267: *Somthod* (de 1211: *Zamthou*). Az adatok kronológiai viszonyai azt jelzik, hogy itt az elsődleges *Szántó* helynév *-d* képzővel bővült (vö. FNESz.).

Összetétel részeként is szerepel a *szántó* lexéma településnevekben. A fentebb említett Abaúj vármegyei *Szántó* (1275: *Zamthou*, Gy. 1: 142) osztódásával például *Felszántó* (1326/[1400 k.]: *Felzantou*, Gy. 1: 142) és *Nagyszántó* (1326/[1400 k.]: *Nogzanto*, Gy. 1: 142) alakult, melyeket összefoglalóan *Kétszántó* (1326/[1400 k.]: *Kethzantou*, Gy. 1: 142) néven említene (KMHSz.). Összetett helynév a *Zalaszántó* településnév is Zala megyében 1882: *Zala-Szántó*, de 1236: *Samtow*, továbbá *Zagyvaszántó* Heves megyében 1863: *Zagyva-Szántó*, de lásd 1425: *Zantho*, az előtag a Zagyva melletti fekvéssel kapcsolatos (FNESz.). Ide tartozik még *Hercegszántó* Bács-Kiskun megyében 1419: *Herchegzanto*, de lásd *Zanthov* (FNESz.), az előtag arra utal, hogy a birtok a Herceg család tulajdona volt, továbbá *Koppányszántó* Tolna megyében 1902: *Koppányszántó*, de 1234: *Zamtou*, az előtag a Koppány melletti fekvéssel kapcsolatos (FNESz.). Hasonló módon jött létre *Abaújszántó* Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 1867: *Abaúj-Szántó*, de 1275: *Zamthou* (Gy. 1: 142), az előtag a megyei hovatartozással kapcsolatos, továbbá a romániai *Nagyszántó* Biharban 1489: *Noghzanto*, de 1219/1550: *Zamtou*; az előtag a *Kisszántó* [1489: *Kyszanto*] előtagjával van korrelációban (FNESz.), valamint *Pilisszántó* Pest megyében 1829: *Pilis-Szántó*, de 1299: *Zantho* (HECKENAST 1970: 122), az előtag a Pilis hegységgel kapcsolatos. Itt említhetjük meg továbbá a *Tasnádszántó* helynevet Romániában 1450: *Tasnád-Szántó*, de 1213/1550: *Zamtou*, az előtag a járási hovatartozással kapcsolatos (FNESz.). Az itt említett településnevek mindegyikében az előtag másodlagosan, megkülönböztető jelzőként járult az elsődleges *Szántó* névformához.

Szekeres

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve a bizonytalan eredetű *szekér* szóból alakult -s foglalkozásnév-képzővel (TESz.).
2. A jelentése szerint 'fuvaros' (FNESz.), 'kocsis, szekérhajtó, szekérrel fuvarozó, és valószínűleg szekérgyártó' (RMCsSz.).
3. Személynévként FEHÉRTÓI KATALIN munkájában egyetlen adatban fordul elő: 1086: *Scekeres* (ÁSz. 696).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában családnévként pedig a következő adatokban kerül elő, például: 1354: *Michaele Zekeres*, 1381: *Petrum Zekeres*, 1399: *Zekeres* Ferenc, 1409: *Georgium Zekeres* (RMCsSz. 984).

4. Helynevekben jellegzetesen puszta foglalkozásnévi településnévként kerül elő, mint például Szabolcs-Szatmár megyében 1067: *Zekeres* (HECKENAST 1970: 122), Bodrog vármegyében 1077-1095: *Zekeres* (Gy. 1: 728), Abaúj megyében 1255: *Zekeres* (Gy. 1: 146-7).

Szerepel továbbá összetétel részeként is a *szekeres* lexikális elem, mint például a *Nagyszekeres* település utótagjaként Szabolcs-Szatmár megyében: 1348 *Nogzekeres* (de lásd 1181/1288/1366/16.sz: *Zekeres*, FNESz.), a *Nagy-* előtag a közeli *Kisszekeres*től (1524: *Kyszekeres*, FNESz.) való megkülönböztetésre szolgált. Mindkét esetben az eredeti *Szekeres* helynév a falubeliek fő foglalkozását jelöli meg, vagyis azt, hogy a falu első lakói lótartásra, fuvarozásra voltak kötelezve (vö. FNESz.). Az előtag az eredeti *Szekeres* névhez másodlagosan járult.

Az előbbitől eltérő módon jött létre a 1808: *Szekeres-Törpény*, de lásd 1440: *Tewrpen* (FNESz.) romániai településnév, amelyben a megkülönböztető szerepű előtag másodlagosan kapcsolódott a *Törpény* névformához, és sószállító szekerekkel kapcsolatos (FNESz.).

Szőlős

3. Eredetét illetően a *szőlős* foglalkozásnév belső magyar keletkezésű: a csuvasos típusú ótörök eredetű *szőlő* szóból alakult *-s* képzővel (TESz.). Az ótörök alak valamiféle **jidläk ~ *jedläk* lehetett, tehát az őstörök *j-* ~ *m. sz-* megfelelés itt is kimutatható, vö. *szél*, *szűcs* szavakkal (LIGETI 1960: 296).

2. A foglalkozásnév jelentését tekintve 'szőlőműves, szőlősgazda' (RMCsSz.), vö. 1395 k.: „vinitor zelews” (FNESz.).

A magyarság már a honfoglalás előtt megismerkedett a szőlőműveléssel a Fekete-tenger partvidékén, de a Kárpát-medencében létrehozott szőlőművelés már későbbi, több irányból érkező hatás eredménye (EtSzt.).

3. Személynévi előfordulására az Árpád-korban FEHÉRTÓI szótárában egyetlen adatban található meg: 1211: *Zeuleus* (ÁSz. 849).

KÁZMÉR MIKLÓS munkájában a legkorábbi adatot családnévként való előfordulására a 14. század első feléből ismerjük: 1320/22: *Zeulos* Jacobfolde, továbbá: 1401: *Andream Zeuleus*, 1413: *Gregorius Zeuleus*, 1428: *Blasius Zewles* (RMCsSz. 1025-6).

4. A *szőlős* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek, és ezek lakosai minden bizonnyal szőlőműveléssel foglalkoztak (FNESz.).

Pusztá foglalkozásnévből metonimikusan alakult helynévre találunk példát Abaúj vármegyében: 1339: *Zeuleus* (Cs. 1: 219), Arad vármegyében 1333/PR.: *Scelews* (Gy. 1: 186), Bács vármegyében 1322/1354: *Zewlews* (Gy. 1: 239), Baranya vármegye középső részén Pécestől Ny-ra 1290 k.: *Sceuleus* (Gy. 1: 393), Baranya vármegye középső részén Siklóstól ÉNy-ra 1304/1360: *Sceleus* (Gy. 1: 393), Baranya vármegye K-i részén 1330: *Zeuleus* (Gy. 1: 393). Hasonlóan pusztá névformaként találjuk meg a lexémát Bars vármegyében 1075/1124/1217: *Sceulleus* (Gy. 1: 478), Bihar megyében 1213/1550: *Sceuleus* (Gy. 1: 672), Bodrog vármegyében 1255: *Zeuleus* (Gy. 1: 729), Borsod vármegye DNy-i részén 1261/1271: *Sceleus* (Gy. 1: 809), Borsod megye középső részén 1293/1323: *Zeuleus* (Gy. 1: 809), valamint Csanád vármegyében 1304: *Zeuleus* (Gy. 1: 872).

A lexéma képzős formában is megtalálható, mint például a *Szőlőske* településnév esetében Szlovákiában 1468: *Zewlewske*, de 1273: *Zeuleus* (FNESz.), az elsődleges *Szőlős* helynév *-ke* kicsinyítő képzővel bővült.

Összetett településnévként alakult a *Pabarszőlőse* vagy másképpen *Babarszőlős* település Baranya vármegyében 1332-5/PR.: *Poborzewsenso* ~ *Pop(r)uzeuleuse* (Gy. 1: 239).

Összetett helynév részeként szerepel a *szőlős* lexéma a következő településnevekben is: Komárom megyében *Vértesszőlős* 1908: *Vértesszőlős*, de 1244: *Sceleus* (FNESz.), az előtagja a Vértes hegységre utal, Veszprém megyében *Somlószőlős* 1898: *Somlószöllős*, de 1267/1297: *Scevleus* (FNESz.), szintén Veszprém megyei a *Balatonszőlős* településnév 1902: *Balatonszöllős*, de 1211: *Zeuleus* (FNESz.). Megemlítendő továbbá a romániai *Szászszőlős* helynév is 1913: *Szászszöllős*, de 1319/1414: *Zewles* (Gy. 3: 562), az előtag a lakosság nemzetiségével kapcsolatos. Hasonló módon létrejött településnévre találunk példát: Ukrajnában *Nagyszőlős* 1560: *Nagy Szőlős*, de 1262/1319/1329: *Sceuleus* (FNESz.), továbbá Nógrád megyében *Mátraszőlős* 1894/1895: *Mátra-Szőlős*, de 1348: *Zeuleus* (FNESz.). Ide tartozik még a *Hercegszőlős* 1773: *Herczeg Szőlős*, de 1330: *Zeuleus* (Gy. 1: 393), a *Tiszaszőlős* Szolnok megyében 1799: *Tisza Szőlős*, de 1332-7: *Zeuleus* (Gy. 3: 137), az utóbbi előtagja a Tisza mellékére utal. Az *Alsószőlős* (vö.1531: *Also Zewlews*) szlovákiai település előtagja a

közeli *Felsőszőlős* (vö. 1773: *Felső Szöllős*) előtagjával van korrelációban. A *Garamszőlős* szlovákiai település neve azért érdekes (vö. 1780: *Garam Szőlős*, de 1075/1124/1217: *Sceulleus*, FNESz.), mert biztosan tudjuk, hogy I. Géza király 1075-ben szőlőműveseket és 15 szőlőt adott itt a garamszentbenedeki apátságnak. Végül itt említhetjük meg a romániai *Váradszőlős* helynevet is 1910: *Váradszöllős*, de 1213/1550: *Sceuleus* (FNESz.), az előtag Nagyváraddal kapcsolatos. A fent említett Csanád vármegyei Szőlős helynév (1304: *Zeuleus*, Gy. 1: 872) osztódásával jött létre *Egyházasszőlős* (1329: *Eghazaszzeuleus*, Gy. 1: 872) és *Felsőszőlős* (1329: *superiorem Zevleus*, Gy. 1: 872) településnév. Az itt említett összetett névformák előzménye minden esetben egyrészes *Szőlős* településnév volt, amely utóbb egészült ki megkülönböztető jelzői előtaggal.

Az iménti típussal ellentétben a *szőlős* lexikális elem másodlagosan is járulhat a már létező helynévhez, mint például a *Szőlősardó* település esetében Borsod megyében 1324: *Sceleusordo*, de 1270/1348: *Hordo* (FNESz.), valamint a *Szöllősegres* esetében, amely Ukrajnában található 1907: *Szöllősegres*, de 1284: *Egru* (FNESz.), ahol az *Egres* helynév a m. R. *éger* ~ *eger* fanév -s képzős származéka. Itt említendő meg még a Somogy megyei *Szőlősgyörök* 1536: *Zewlews Gerek*, de 1121/1420: *Guro* (FNESz.); továbbá az ukrajnai *Szőlősgyula* 1907: *Szöllősgyula*, de 1396: *Gywla* (FNESz.). A Somogy megyei *Szőlőskislak* helynév (vö. 1799: *Szőlős Kis Lak*, de 1325: *Lak*, FNESz.), az elsődleges *Lak* 'település, udvarház' helynév előbb a lakosság szőlőtermelésére utaló *Szőlős*- előtaggal, majd a falu kicsi voltát kifejező *-kis*-névelemmel egészült ki (vö. FNESz.). Hasonló módon jött létre az ukrajnai *Szőlősvégardó* helynév is (vö. 1472: *Zewlewswegyardo*, de 1295: *Ordou*, FNESz.), ahol az elsődleges névforma az *Ordó* volt, a *Szőlősvég*- előtag pedig arra utal, hogy a falu *Nagyszőlős* végénél épült (FNESz.).

Szűcs

1. A *szűcs* foglalkozásnevünk eredete szerint a honfoglalás előtti időből való csuvasos jellegű ótörök jövevényszó; vö. csuvas *šavəžə* 'szabó', altaji *yikči* 'varró, aki varr' (TESz.). E szavak a köztörök *yig(i)*, *yik* 'varrás, varrat' főneveknek a foglalkozásnevek képzésére szolgáló *-či* képzős alakjai, s alapszavuk az ótörök **yi*, **yü*- 'varr' ige, mely *gyűszű* szavunk végső forrása is egyben (EtSzt.). Tehát a 'varrás, varrat' jellegű szó a

török nyelvek minden ágából kimutathatók, és mindnek az alapszava a *yi, *yü 'varr' ige (TESz.). E fenti adatok alapján egy köztörök *j*- ~ csuvas *ś*- ~ magyar *sz*- megfelelés mutatható ki (LIGETI 1960: 296). Ahhoz, hogy az őstörök *j*- bolgár-török jövevényeinkben *sz*-ként jelentkezik bizonyos szavakban lásd például a *szűcs*, *szél*, *szőlő* szavakat (LIGETI 1935: 215).

2. A magyarba került ócsuvas alak *śiyüci vagy *śiyiči lehetett. A *śiyüci, *śiyiči alakból a szóvégi *i* tövéghangzóként való lekopásával s a hangzóközi *γ* kiesése után keletkezett diftongus hosszú magánhangzóvá válásával alakult ki a *szűcs* ~ *szöcs* alak. Az *l*-et tartalmazó változatok (*szülcs* ~ *szölcs*) másodlagosak, ahogyan ezt például az *ács* foglalkozásnév adataiban is láthatjuk (vö. TESz.).

3. A foglalkozásnév jelentését tekintve a *szűcs* 'a ruházkodásra alkalmas bőrök kikészítésével, szabásával, varrásával foglalkozó iparos' (RMCsSz.), azaz, aki a kikészített szörmét, prémet feldolgozza (ÉrtSz. 405).

4. Személynévi előfordulására FEHÉRTÓI KATALIN szótárában a következő adatokat találtam: 1219/1276: *Such*, 1292: *Suuch* (ÁSz. 732).

Személynévi előfordulásai a régi magyar családnevek rendszerében igen gyakran jelentkezik: KÁZMÉR MIKLÓS munkájában a *Szűcs* címszó alatt négy hasábon keresztül található meg az ilyen családnévi adatokat (RMCsSz. 1031-3). A legkorábbi családnévi (vagy annak előzményeként álló megkülönböztető névi) adatát a 14. század második feléből ismerjük: 1365: *Zuch*, továbbá 1406: *Benedicto Zewch*, 1428: *Thomas Zech*, 1441-54: *Soecz Gergel*, 1445: *Laurencium Zewch* (RMCsSz. 1031).

5. A *szűcs* foglalkozásnévből különböző nyelvi megformálással alakultak helynevek, és ezek mindegyike valószínűleg a királyi szolgálatban álló szűcsök lakóhelyére utal (FNESz.).

Pusztai foglalkozásnévi települést jelöl a pontos lokalizálással nem rendelkező: 1135: *Zelch*, 1317: *Zoch* (vö. TESz.), valamint a Heves megyei 1267/1424: *Swch* (Gy. 3: 138), és Bács-Kiskun megyében XIV.század: *Zewch* (HECKENAST 1970: 123).

A *szűcs* lexémából *-i* képzővel keletkezett településnevek a következők: Bács vármegyében 1334: *Zuchy* (Gy. 1: 239), valamint Heves megyében 1413: *Zewchy* (Cs. 1: 72). A foglalkozásnévi lexémából *-d* helynévképző teremtett helynevet a pontosan nem lokalizálható *Szűcsöd* település esetében (vö. 1181: *Scueched*, TESz.).

Összetétel részeként is szerepel a lexéma a *Bakonyszűcs* település nevében Veszprém megyében 1954: *Bakonyszűcs*, de 1249: *Scelch* (FNESz.), ahol az előtag a tájra utal és másodlagosan kapcsolódott a *Szűcs* településnévhez (FNESz.).

Takács

1. Eredetét illetően a *takács* foglalkozásnevünk szláv eredetű (BUDENZ 1863: 475), ugyanis megfelelő szó a legtöbb szláv nyelvben is megtalálható; vö. szláv *тъкаць*, bolgár *тъкач*, ószerb *тъкаць*, szerb *takač*, cseh *tkáč* (KNIEZSA 1974: 516), szerb-horvát *tkáč*, N. *tikāč*, szlovén N. *tkáč*, szlovák *tkáč*, orosz *ткач* 'szövőmunkás, takács' (TESz.). Mindezek cselekvőt jelentő *-ць* képzős származékok. Hasonló képzésmód a szlávban: szláv *spat* 'alszik' > *spác* 'alvó ember, álomszuszék', a *-č* nomen agentis és nomen instrumentis képzővel alakult (KISS LAJOS 1973: 258). Az alapszó az ősszláv *тъка-ти* 'sző' ige lehetett; ennek származékai a szláv szavak (TESz.). A magyar szó közvetlen forrása bizonytalan, az azonban valószínű, hogy olyan nyelvből való átvétel, melyben a *t* és *k* hangok közt a magánhangzó megvolt (TESz.). Azonban, hogy ez milyen hangszínű volt, és a szó melyik nyelvből származik, nem állapítható meg (KNIEZSA 1974: 516). A szó mára elavulóban van, de családnévként gyakori (TESz.).

2. Jelentését tekintve a *takács* 'szövőmunkás', azaz olyan iparos, aki szövással foglalkozik (TESz.).

3. Személynévi előfordulása az Árpád-korban FEHÉRTÓI KATALIN munkája alapján a következő: 1266 > 1348: *Takach* [et filii sui... terra castri de Cris] (ÁSz. 739).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában másfél hasábon át találhatóak meg családnévi előfordulásai (1037-8): 1389: *Blasio Takach*, 1395: *Andree Thakach*, 1397: *Egidium Thakach*, 1402: *Nicolao Thakach*, 1409: *Stephanum Thakach* (RMCsSz. 1037).

4. Helynevekben pusztán foglalkozásnévi településnévként találjuk meg például Győr megyében 1304/1464: *Takach* (Gy. 2: 635), továbbá lokalizálás nélkül 1318: *Takaach* (HECKENAST 1970: 124), 1330: *Thakach* (Oklsz.).

A *takács* lexémából *-i* képzővel keletkezett településnevünk a fentebb említett Győr megyei helynév *Takácsi* változata 1315: *Takachy* (Gy. 2: 635).

Tálnok /Asztalnok

1. A foglalkozásnév eredete szerint az ugor kori *tál* 'főzésre, ételfelszolgálásra alkalmas fa-, majd cserépedény' főnévből alakult *-nok* foglalkozásnév-képzővel (TESz.). A *tálnok* származék minden bizonnyal az azonos jelentéskörbe tartozó *asztalnok* analógiájára alakult (TESz.).

2. Mindkét foglalkozásnév jelentése szerint 'étékfogó, felszolgáló', az a személy, aki a konyhát, étkezést felügyeli (TESz.).

3. Személynevekben az Árpád-korban nem fordul elő, később KÁZMÉR MIKLÓS munkájában a következő személynévben jelentkezik: 1687: [*Tálnok* Mátyásnak] (RMCsSz. 1040).

4. A *tálnok* foglalkozásnév helynévi előfordulását tekintve pusztai foglalkozásnévi formában a következő településnevekben található meg: 1181/1288/1366/16. század: *Talnok*, 1585: *Talnokok* (TESz.), valamint Bodrog vármegyében: 1255: *Talnuk* (Gy. 1: 730).

E névformában azonban az *l ~ r* váltakozás miatt nem dönthető el, hogy a *tárnok* vagy a *tálnok* foglalkozásnév szerepel-e.

5. Az *asztalnok* foglalkozásnév eredetét tekintve vitatott eredetű. Lehet egyrészt szláv jövevényszó, 'étkezésre felügyelő főember' jelentésben (TESz.). Eleinte a királyi udvar magasrangú méltóságának lehetett a neve, később azonban 'étékfogó, felszolgáló' jelentésben állandósult (TESz.). Másrészt lehet származékszó is: az *asztal*-ból alakulhatott *-nok* képzővel az *udvar*: *udvarnok* mintájára (TESz.). A kérdés egyelőre nem dönthető el. Az *asztalnok* ma csupán történelmi tárgyú munkákban használatos (TESz.).

Személynévként KÁZMÉR MIKLÓS szótárában található meg: 1424: *Johannem Aztalnok*, 1431: *Azthalnok*, 1444: *Michael Azthalnok*, 1448: *Stephanus Azthalnok* (RMCsSz. 53).

Helynevekben pusztai foglalkozásnévi formában a következő helynévben fordul elő: 1436: *Aztalnuk* (Oklsz.).

Tárnok

1. Eredetét tekintve belső magyar fejlemény. Származékszó, a *tár*- 'áru' főnévből alakult *-nok* foglalkozásnév-képzővel (HECKENAST 1970: 125), az *udvar* : *udvarnok*

mintájára (vö. TESz.). A szó elsődleges hangalakja – mint ez az alább szereplő adatokból világosan látszik – *tavarnok* volt. Ezt tekintetbe véve pedig érdemes felülvizsgálunk a TESz. által kínált etimológiát. MIKLOSICH a magyar nyelvbeli szláv szóknál megemlíti a *tavornicus*, *tavernicus* szláv szavakat, melyek jelentése 'camerarius', azaz a magyar szóéval egyező (MIKLOSICH 1882: 513). Sok régi szláv jövevényszavunkban *o* került az eredeti *i* helyére, s ezeknek egy része szintén még *i*-vel van írva az Árpád-kori okiratokban (SIMONYI 1909: 293), ilyen például: a második vagy harmadik szótagban a szláv *-nik* végű jövevényszavunkban a **tovarnik* – *tárnok* (lásd 1194: *Tawarnuc*, 1235: *Taarnuk*, 1389: *Tarnok*) (SIMONYI 1909: 294). A fentiek alapján állíthatjuk azt, hogy a *tárnok* esetében szláv átvételről van szó, ami *tavarnok* alakban került nyelvünkbe. Az elsődleges alakban a két magánhangzó közül kiesett a *v* hang (*taarnok*), majd a két magánhangzó összeolvadásával *á* keletkezett (*tárnok*).

2. Jelentése szerint a *tárnok* a 'királyi ingóságok őrzője, begyűjtött termények gondozója, a pénzügyek kezelője' (TESz.), azaz valamiféle raktározást végző királyi szolgálónépekként funkcionáltak. A tárnokok a középkori Magyarországon külön társadalmi csoportot, réteget alkottak, akiknek a feje a *tárnokmester*, latinul *magister tavernicorum* volt (TESz.). Ma már leginkább történeti tárgyú munkákban használatos szó.

A *tárnok* szónak a középkorban többféle értelme lehetett: egy adat igazolja, hogy *Csősz* nevű faluban laktak királyi *tárnokok*: „Jobagiones *tawarnicorum* et *tawarnici* de villa Chuuz”. Ebből következtethet, hogy a királyi tárnokok egy részét csőszöknek is nevezték, akik e korban a király és udvara számára szánt élelmiszerek, szarvasmarhák stb. kezelésével, őrzésével voltak megbízva (CSÁNKI 1905: 125). Illetve a Fejér megyei Tótfaluban is éltek királyi tárnokok a herceg lovászaival együtt, és ez a tárnokok egy másik tevékenységét is megvilágíthatja CSÁNKI szerint, melyre a társzeker elnevezés is utal, vagyis a teher-fuvarozást (CSÁNKI 1905: 126).

3. Az Árpád-korban személynévként nem fordul elő, később KÁZMÉR MIKLÓS szótára alapján a következő családnevekben lelhetjük fel: 1347: *Benedicti Tarnuk*, 1361: *Tharnukleurnchoza*, 1445: *Demetrio Tarnak* (RMCsSz. 1050-1).

4. Helynevekben pusztá foglalkozásnévi településnévként találjuk meg például Borsod megyében 1194: *Tawarnuc* (HECKENAST 1970: 125), Bihar megye északi részén: 1215/550: *Tauarnuc* (Gy. 1: 674), Bihar vármegye középső részén 1342:

Tauarnuk (Gy. 1: 674), továbbá Bodrog megyében 1251/1328/1374: *Tarnuk* (Gy. 1: 730), Borsod megyében 1194/1230 k.: *Tawarnuc* (Gy. 1: 811), Bács vármegyében 1441: *Tarnok* (HECKENAST 1970: 125), valamint Csanád vármegyében 1332.: *Tarnuk* (Gy. 1: 873). Valamennyi itt említett település neve valószínűleg a királyi uradalmaknak és várispánságoknak beszolgáltatott és ott raktározott termékek kezelőinek lakóhelyére utalnak (FNESz.).

A *tárnok* lexémából *-i* képzővel keletkezett településnevek a következők: Bihar megyében: 1332: *Tharniky* (Gy. 1: 873), illetve Csanád vármegyében: 1332: *Tarnuky* (Gy. 1: 873).

Összetétel részeként is szerepel a *tárnok* lexéma, mint például a Borsod megyében fekvő *Tárnokbála* település nevében: 1248/1326: *Tarnukbala* (Gy. 1: 754), melyben a foglalkozásnév csak utólag járult az elsődleges *Bála* település nevéhez (vö. KMHSz.). Hasonló változást tapasztalunk a Győr-Sopron megyei *Tárnokréti* 1908: *Tárnokréti*, de lásd 1201: *Rethi*, (FNESz.), valamint a romániai *Tárnokszentgyörgy* 1913: *Tárnokszentgyörgy*, de lásd 1877: *Szent-György* esetében is. Ez utóbbiban az elsődleges névalak a falu templomának védőszentjével kapcsolatos (FNESz.).

Az előbbi típustól eltérő módon jött létre a Bodajk belterületétől északra fekvő *Tárnokpuszta* 1685: *Tarnok* puszta, de lásd 1338: *Tarnuk*, ahol az utótag elnéptelenedéssel, elpusztásodással kapcsolatos (FNESz.), a Zala megyei *Zalatárnok* 1882: *Zala-Tárnok*, de lásd 1266: *Tarnuk* (HECKENAST 1970: 126), itt az előtag a megyére utal (FNESz.). Megemlíthető továbbá a szlovákiai *Csallóköztárnok* 1910: *Csallóköztárnok*, de lásd 1275: *Tarnuk* (FNESz.) nevű település is, amelyben a megkülönböztető szerepű előtag a falu földrajzi fekvését jelöli. Ez utóbbi típusban az elsődleges *Tárnok* névformához másodlagosan járult a jelzői tag.

Tímár

1. A *tímár* foglalkozásnevünk eredetét tekintve valószínűleg jövevényszó, közelebbi forrása azonban nem határozható meg pontosan. Összefügg a bizánci-görög, újjörög *tomar*, *timar* 'finom, kikészített bőr' szavakkal (TESz.). HORGER ANTAL is ezt a bizánci-görög *tomari* szót tette meg elsődleges forrásként, amit több mindennel is alátámaszt: egyrészt Árpád-kori szó lévén természetes módon mehetett végbe a tövégi magánhangzó-lekopása, ugyanis a legalább kétszótagú szó és mássalhangzó + *i*, *u*, *ü*

felépítésű szavakon a magánhangzó-lekopás gyakori (biz. *tomari* > m. *tomar). A magyarba került *tomár* > *timar* alakot az illabiális hasonulás egyik eseteként tárgyalja. Továbbá olasz jövevényszavak a magyarba főleg 1300 után kerültek, ez pedig Árpád-kori szó lévén szintén igazolja a fenti feltevését. HORGER még tovább viszi a bizonyítást, miszerint egy másik bőrfajta, a bagariá átvétele is balkáni eredetű (HORGER 1942: 251). Végül pedig a jelentésváltozást úgy magyarázza, hogy a 'bőr' jelentésű szó az *-ár* végű foglalkozást jelentő szavak hatása alatt lett 'bőrkikészítő' jelentésű, lásd *bodnár*, *csiszár*, *mészár*, *kádár* stb. szavakat (HORGER 1942: 253). KNEI ZSA ISTVÁN viszont cáfolja ezt, szerinte sok a feltevés ebben a magyarázatban (KNEI ZSA 1959: 277). KISS LAJOS az óoroszt említi átadóként: a szláv nyelvekben tipikus *-arъ* foglalkozásnévképző miatt, lásd *grънъцъ* 'fazék' > *grънъцаръ* 'gerencsér, fazekas', ugyanerre a sémára képzel el a *timarъ 'börgyártás, lábbeli készítés' szót is (KISS 1963: 186-7). Az EtSzt. valószínűsíti az olasz eredetet, és olyan párhuzamokat említ, mint az észak-olasz nyelvjárási *tomara*, *tomèr*, *tmera*, *tmarà*, olasz *tomaio* 'finom bőr; a cipő felső, kikészített bőre'. Az olasz szó forrásaként ugyanazt a bizánci-görög *tomari* 'bőr' szóalakot jelöli meg, mint a TESz. (EtSzt.).

A magyarba való átadóként mindkét nyelv számba jöhet (bizánci-görög, illetve olasz), az első szótagi *o* > *i* változásra, illetve *o* ~ *i* váltakozásra a magyarban sok korai és kései példa van, lásd például a *csipa*, *piros*, *irt* stb. szavakat. A magyar szóban vagy *o* > *i* hangváltozás ment végbe (vö. *csipa*, *gyertya*); vagy pedig az olasz alak szó eleji mássalhangzó-torlódását oldották fel egy *i* hang betoldásával (EtSzt.). A szóvégi *a* lekopására pedig vö. *beszéd*, *lapát* szavakkal (EtSzt.). Amint a fentiekből is látható az EtSzt. a *tomar* ~ *timar* bekerülését a magyarba egyaránt lehetségesnek tartja, és a változásokra analógiákat említ. Nem hagyhatjuk ugyanakkor említés nélkül azt a tényt sem, hogy a magyar nyelvben nincs adat *-o-s* formára, csakis *tímár*-ként találjuk meg nyelvelméleinkben.

2. Foglalkozásnevünk jelentése 'bőrrel foglalkozó iparos; varga, szíjgyártó stb.; bőrcserző mester' (TESz.), a tímárok valójában a sarunak, cipőnek, övnek stb. való nyers bőroket készítették ki (FNESz.).

A 'kikészített bőr' > 'bőrkikészítő' jelentésváltozás tehát az *-ár* végű foglalkozásnévképzős főnevek analógiájára mehetett végbe (EtSzt.).

3. Az Árpád-korban FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján személynévként nem fordul elő, ugyanakkor későbből családnevként több ízben is megtaláljuk. A legkorábbi jelentkezései családnevekben a következők: 1399: *Tymar* [Imre], 1418: *Andrea Tymar*, 1419: *Petro Tymar*, 1422: *Nicolao Thimar* (RMCsSz. 1066).

4. Helynevekben pusztá foglalkozásnévi településnévként találjuk meg, mint például Szabolcs-Szatmár megyében 1067/1267: *Tymar* (TESz.), továbbá 1240: *Tymar* (OkISz.), Csanád vármegyében 1232: *Tymar* (Gy. 1: 874).

Az utóbbiból vált ki *Feltímár* nevű településünk, ahol a *Fel-* előtag másodlagosan járult megkülönböztető jelzőként az eredeti *Tímár* névalakhoz: 1329: *Fultimar*, 1331: *Feltymar* (Gy. 1: 874). Ez utóbbi a helynevet mindemellett *Feltímárteleke* formában is említik: 1346: *Feltymarteleke* (Cs. 1: 705).

Némileg más úton keletkezett az Abaúj megyei *Tímárfony* 1269/1297: *Tymar Foon* (Gy. 1: 80) településnév, ebben ugyanis a foglalkozásnév járult másodlagosan az eredetileg *Fonynak* hívott település nevéhez (vö. KMHSz.).

Udvarnok

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve szláv jövevényszó; vö. óegyházi szláv *udvorъnikъ* 'vazallus, hűbéres' szerb-horvát *dvornik* 'felügyelő, főudvarmester, jószágkormányzó', cseh R. *dvorník*, *udvorník* 'udvarképes nemesember; udvarbíró, jószágigazgató' (TESz.) stb. E szavak a magyar *udvar* főnevünk szláv előzményének származékai.

Több nehézség is felmerül e szó kapcsán, amit egyrészt a szókezdő *u-* okoz, ugyanis nincsen még tisztázva, hogy az átvett szó *u-s* vagy *u* nélküli volt-e. Az *u* kezdetűekben az *u* '-nál, -nél' praepositio van meg (TESz.), azaz a magyar szóeleji *u* származhat az *u* '-nál, -nél' előjárós szláv **udvornik* szóalakból (EtSzt.). Ebben az esetben fel kellene tennünk, hogy az *udvar u-*ja másodlagos és az *udvarnok*-ból vonódott volna el (KNEZSA 1974: 541). Amennyiben a magyarba az *u* nélküli szláv változat került, a szókezdet (az *udvar*tal egyezően) a torlódás feloldásával keletkezett (TESz.), azaz az *u* pusztá ejtéskönnyítő magánhangzó (EtSzt.). Az *u-s* változat esetleges átvétele viszont az *udvar u-*jának kifejlődésére is visszahathatott (TESz.). A kérdés még nincs tisztázva, annyi bizonyos azonban, hogy az *udvar* is és az *udvarnok* szó is a szláv nyelvből származik (KNEZSA 1974: 541).

A másik probléma, hogy a foglalkozásnév a közfelfogás szerint egy szláv *dvorъnikъ* szóból való (*dvorъn-ikъ*; a *dvorъ* 'udvar' szónak *-ъn* melléknévképzős és *-ikъ* főnevesítő képzős származéka), a baj csak az, hogy a szolgarendű, gazdasági munkát végző réteg neve semmiféle szláv nyelvben nem volt *dvornik* (KNIEZSA 1974: 540). A *dvornik* mindenütt valamiféle magas méltóságot jelentett (TESz.).

A képzőről pedig annyit érdemes megjegyeznünk, hogy az adaptáció körébe utaljuk a *-nok*, *-nök* képzőt, mely a szláv *-nik*-re vezethető vissza, de nem jövevényszóként vettük át. A magyar nyelv átvette a szláv *dvor* szót *udvar* alakban és átkerült a szláv *dvornik* *udvarnok* változatban. Az alakpár alapján a nyelvérzék a kettőt összekapcsolja és a jelentésbeli különbséget a *-nok* elemnek tulajdonítva ezt elvonja, és 'valamivel foglalkozó, valahol, valamilyen minőségben működik' jelentéssel képez új származékokat vö. *pohárnok*, *asztalnok* stb. szavakkal.

2. Az *udvarnok* foglalkozásnév jelentése: 'az udvarhoz tartozó szolgáló-*rendű*, kézművességgel, földműveléssel szolgáló ember' (KNIEZSA 1974: 540). Mivel a régi szláv nyelvi jelentések magasabb társadalmi rangra utalnak, a magyar szó pedig szolgarendű, kézművességgel szolgáló társadalmi réteg neve volt, fel kell tennünk, hogy a jelentésváltozás a magyar nyelvben következett be (TESz.).

3. Személynévi előfordulására adatokat FEHÉRTÓI KATALIN szótára alapján nem találtam.

KÁZMÉR MIKLÓS munkájában pedig egyetlen adatban fordul elő családnévként: 1423: *Wduarnok* (RMCsSz. 1099).

4. Helynevekben pusztá foglalkozásnévi alakban fordul elő, mint például Zala megyében 1024/1339/1350: *Odornuk* (HECKENAST 1970: 129), szintén Zala megyei a 1335: *Wduarnok* (Cs. 3: 119) település, továbbá Bács megyében 1206: *Vduornuk* (Gy. 1: 237) és 1230/31: *wdwornicorum* (Gy. 1: 242), Nyitra megyében 1270: *Vduornuk* (HECKENAST 1970: 129), Nyugat-Szlovákiában 1236/1260: *Wdwornuk*, 1247: *Vduornuc* (FNESz.), Komárom megyében 1138: *Vduornic* (HECKENAST 1970: 129). Továbbá a pontos lokalizálással nem rendelkező 1295: *Oduornok* (OkI Sz.), 1351: *Oduarnok* (OkI Sz.). Az itt említett településnevek bizonyára azzal kapcsolatosak, hogy a falu első lakói a királyi udvarházak liszt- és kenyérellátását biztosító *udvarnokok* (panisdatores) voltak (FNESz.).

Elsődlegesen összetett helynévként jött létre az *Udvarnoktelek* helynév Bihar megyében 1319: *Vduornukteluk* (Gy. 1: 679).

Összetett településnév részeként szerepel a foglalkozásnévi lexéma például a Zala megyei *Zalaudvarnok* 1904: *Zalaudvarnok*, de 1430: *Vduarnok* (FNESz.) esetében, az előtag a *Zala* folyó közelségével kapcsolatos. Azonos úton keletkezett a *Bélaudvarnok* településnév Szlovákiában 1907: *Bélaudvarnok*, de lásd 1249: *Wduarnoc* (FNESz.). Hasonló módon alakult a szlovákiai *Szádudvarnok* 1907: *Szádudvarnok*, de lásd 1314: *Udvarniky* és 1437: *Odvarnok* (FNESz.), valamint a szintén Szlovákiában található *Nagyudvarnok* 1346: *Nogwduornuk*, de 1252: *Vduornuk* (FNESz.), a *Nagy*- előtag a *Kisudvarnok* (vö. 1773: *Kis Udvarnok*) előtagjával van korrelációban. Ide tartozik még az ugyancsak szlovákiai *Hontudvarnok* 1913: *Hontudvarnok*, de 1408: *Vduarnok* és 1358: *Oduarnaktezer* (FNESz.), az eredetileg *Udvarnokteszér* település nevében az utótag elmaradt, és a megkülönböztető szerepű *Hont*- előtag a megyei hovatartozásra utal. Mindezen helynevekben a megkülönböztető szerepű előtag másodlagosan kapcsolódott az eredetileg *Udvarnoknak* hívott településhez.

Vadász

1. Eredetét tekintve belső magyar fejlődés eredménye. A *vad* 'állat, vadállat' szóból *-ász* foglalkozásnév-képzővel *vadász*, *-s* névszóképzővel pedig *vadas* alakult (mint ahogyan azt a lentebb említett adatokból láthatjuk). A MOÓR által adott etimológia szerint a foglalkozásnév a finnugor kori *vad* 'erdő' szóból jött létre *-ász* képzővel (MOÓR 1964: 97). Ez a feltevés eleve kizárt, mivel az *-ász* képzőt jellegzetesen állatnévi lexémához járulva találjuk meg.

2. Jelentését tekintve a *vadász* az, aki „hivatásszerűen foglalkozik a vadak tenyésztésével, gondozásával és védelmével”; másképpen „erdőőr, vadőr” (ÉrtSz.).

3. Személynévi előfordulására FEHÉRTÓI KATALIN szótárában a következő adatokat találtam: *Vadas*, *Vodos* (ÁSz. 789).

KÁZMÉR MIKLÓS munkája alapján családnevekben a következő adatokban fordul elő legkorábban: 1422: Johanne *Vadaz*, 1456: Valentini *Vadaz*, 1480: Gallo *Vadaz* (RMCsSz. 1110).

4. A *vadász* foglalkozásnévből különféle szerkezeti megoldásokkal jöhettek létre településnevek, és azok minden bizonnyal a királyi szolgálatban álló vadászok településére utalnak (FNESz.).

Pusztai foglalkozásnévi helynevet találunk például Bihar megyében 1335: *Vodaz* (Gy. 1: 681), a mai Románia területén 1341: *Wodaz*, illetve 1332-7: *Vadaz*, *Vodaz*, továbbá Abaúj vármegye nyugati részén: 1256: *Wadaz* (Gy. 1: 154), ezt a települést *Felvadász* (vö. 1332-5/PR.: *Feluodaz*, Gy. 1: 154) néven is említik. Továbbá Abaúj vármegye délnyugati részén található 1317: *Vadaz* (Gy. 1: 153), a tőle északra fekvő *Felvadásztól* elkülönítve *Alvadászként* (vö. 1332-5/PR.: *Aluodaz*, Gy. 1: 153), illetve *Miklósfalvaként* is említik.

Amint az a fenti példák egy részében látható, összetett, rendre másodlagosan alakult helynév részeként is előfordul a foglalkozásnévi lexéma, mint például az Abaúj vármegyében található *Felvadász* és *Alvadász* települések nevében, melyekben az előtagok másodlagosan, megkülönböztető szerepben kapcsolódtak az elsődleges *Vadász* településnévhez (adataikat lásd fentebb).

Vasas

1. A foglalkozásnév eredetét tekintve az urál kori *vas* ‘szürke színű fém’ vagy ‘érc’ főnév -s képzős származéka (TESz.).

2. Jelentése szerint ‘vasmunkás’, (ÉrtSz. 259) vagy ‘vaskereskedő’ (TESz.), de a leginkább elfogadhatónak tűnő jelentése ‘vassal adózó’ (HECKENAST 1970: 131).

Az ipari tevékenységek közül a régiségben a vasművességnek volt a legnagyobb szerepe. A vas feldolgozásának a magyar kézművesség történetében még az ugor korig visszanyúló hagyományai vannak (GYÖRFFY 1972: 280).

A honfoglaló és kalandozó magyarok nagy mennyiségű vasat használtak szerszámnak, fegyvernek, illetve mezőgazdasági eszközöknek. Ezért a Kárpád-medencében kifejlesztették a vaskohászatot (GYÖRFFY 1972: 280). Ez a vidék meghatározta a vaskohászok működésének helyét. A kiolvasztott vas feldolgozása és kovácsolása azonban már önálló művelet volt, ami nem volt szorosan helyhez kötve, így őket oda telepítették, ahol szükség volt rájuk. A honfoglalás korától élesen kettévált már ez a két munkafázis, s ez a foglalkozásnevekben is megnyilvánult (ahogyan az lentebb látható).

A nyersvas előállítója a vasas volt, a kovácsé pedig a verő, vagy vasverő (HECKENAST 1970: 131).

3. Személynévként FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynevek szótárában több mint egy hasábon keresztül jelentkezik különböző alakokban, mint például: *Vosos*, *Vossos*, *Vosas*, *Vasoas*, *Vasas*, *Vuosos*, *Vusos* (ÁSz. 829-30). A legkorábbi előfordulásai a következők: 1132: *Vosos*, 1135/1262/1566: *Wosos*, 1138/1321: *Wosas*, *Wosos*, 1138/1329: *Wasas*, *Wosas*, *Wasoas*, *Wosas* (Ász. 829). Továbbá 1138/1329: „In villa Bata: Gabriel, Kehen, Ogus, *Wasas*”, *Wosas* (TESz.).

KÁZMÉR MIKLÓS munkájában családnevekben a következő adatokban fordul elő: 1395: *Vosas* [Imre], 15. század: Johannes *Wasas*, 1405: Elyas *Wasas*, 1411: Nicolaus *Vasas* ~ *Wasas*, 1422: Nicolao *Wasas* (RMCsSz. 1127).

4. Helynevekben pusztá foglalkozásnévi településnévként található meg például Baranya vármegyében: 1015/1158/1403/PR.: *tributarii ferri*, 1292-7: *Vosos* (Gy. 1: 403), melyet 1954-ben Pécshez csatoltak és feltehetőleg azzal kapcsolatos, hogy a falu lakói vassal adóztak a pécsváradi apátságnak (FNESz.).

Másodlagosan jöttek létre a következő romániai településnevek Doboka vármegye területén: 1913: *Vasasszentegyed* (FNESz.), de 1320/1324: *Scenthegyud* (Gy. 2: 88), valamint a *Vasasszentgothárd* település, vö. 1913: *Vasasszentgothárd* (FNESz.), de 1317 k.: *Scentgothart* (Gy. 2: 89). A megkülönböztető szerepű *Vasas*- előtagot a szomszédos *Vasasszentiván*, vö. 1593: *Vasas-Zenthivan* (FNESz.), de 1305: *Scenthyvan* (Gy. 2: 89) analógiájára magyarázzák (FNESz.). Az iménti nevekben megkülönböztető szerepben kapcsolódott a *Vasas*- előtag az eredeti névformákhoz.

Vértes

4. Eredete szerint a *vértés* foglalkozásnevünk belső magyar fejlemény. A valószínűleg alán eredetű *vért* 'pajzs' szó -s képzős származékaként alakult (TESz.).

5. A foglalkozásnév jelentése 'pajzshordó, vértműves' (FNESz.).

3. Személynévi előfordulására FEHÉRTÓI KATALIN szótárában a következő adatot találtam: 1222/1344: *Uertus* (ÁSz. 805).

KÁZMÉR MIKLÓS szótárában a lexéma családnévi adatai ugyancsak megtalálhatóak: 1409: Mychaelem *Verthus*, 1418: Jacobus *Verthes*, 1439: Johannis *Wertesch*, 1455: Ladislaus *Werthes* (RMCsSz. 1139).

4. A helynevekben a metonimikus névadás eredményeként önmagában szerepel. Így találhatjuk például Bihar megyében 1332-7/PR: *Vertes* (Gy. 1: 691), továbbá a *Vértés* hegység nevében 1146: *Wirthis* (FNESz.), 1130-40/12-13. század: *Uuertis* (TESz.). A *Vértés* névforma elsődlegesen egy magaslatot jelölt, s róla vonódott át utóbb a hegységre, ami a Dunántúlon a Bakony és Gerecse között található. A monda szerint a *Vértés* hegység onnan kapta a nevét, hogy 1051-ben III. Henrik német-római császár katonái vértjeiket elhánnyva erre menekültek Béla herceg elől (FNESz.).

5. Amint a fenti példáink is jól mutatják a szó a régiségben rendszerint *vértüs* ~ *vértis* ~ *vértés* hangalakban fordul elő. Az elsődleges alak minden bizonnyal a *vértis* lehetett, ebből labializáció révén jöhetett létre a *vértüs* alak, a *vértés* pedig nyíltabbá válás során keletkezett az elsődleges hangalaktól.

Felhasznált irodalom

- ASBÓTH OSZKÁR (1900), A magyar nyelvbe került szláv szók: NyK. 30: 220.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004), Árpád-kori személynévtár (1000-1301). Bp.
- BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN (1967), A magyar nyelv története. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1936), Óprovençal jövevényszavak a magyarban: NyK. 50: 28.
- BÁRCZI GÉZA (1951), Tihanyi Alapítólevél. A Tihanyi Apátság Alapítólevele mint nyelvi emlék. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1956), A magyar személynevek XVI. századi történetéhez: MNy. 52: 150.
- BÁRCZI GÉZA (1958), A magyar szókincs eredete. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958), Magyar hangtörténet. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1949), A régi magyar személynévadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1950), Árpádkori személyneveink: Nyr. 74: 18.
- BENKŐ LORÁND (1998), Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1998), Az ómagyar nyílt *e* hangszínéről. In: Abaffy Erzsébet hetvenedik születésnapjára. Szerk.: HAJDÚ MIHÁLY, KESZLER BORBÁLA. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES (2002), Az *-i* helynévképző az ómagyar kori helyneveinkben. Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS. Debr. – Jyväskylä.
- BÖLCSKEI ANDREA (1997), A spontán névkorrelációs rendszer kialakulása a XVIII-XIX. század helységneveinek körében: NÉ. 19: 16-26.
- BÖLCSKEI ANDREA (1999), Névkorrelációk az ómagyar kori nevek körében: NÉ. 21: 75-81.
- BÖLCSKEI ANDREA (2006), A spontán keletkezésű településnév-korrelációk a diakrón szempontú elemzéshez. In: Helynévtörténeti tanulmányok 2. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Db. 47-66.
- BUDENZ JÓZSEF (1863), Vegyes apróságok: NyK. 2: 475.

- CzF. = A magyar nyelv szótára. Szerk.: CZUCZOR GERGELY, FOGARASI JÁNOS. I-VI. Bp. 1862-1874.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-III., V. Bp., 1890-1913.
- CSÁNKI DEZSŐ (1905), Alistál, Felistál: MNy. 1: 125-6.
- D. BARTHA KATALIN (1958), A magyar szóképzés története. Bp.
- ÉrtSz. = A magyar nyelv értelmező szótára. I-VII. Bp. 1959-1962.
- EtSzt. = ZAICZ GÁBOR (2006), Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Bp.
- EWUng. = Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I-II. Bp. 1993-1995.
- FÁBIÁN ISTVÁN (1863), A d, van, ven és n képzőkről: NyK. 2: 2.
- FÁBIÁN PÁL (1949), Céhes iparágaink elnevezései a Reformkorban: MNy. 45: 178-9.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969), A XIV. századi megkülönböztető nevek: NyÉ. 68.
- FNESz. = KISS LAJOS, Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II. 4. bővített és javított kiadás. Bp. 1988.
- FRISNYÁK SÁNDOR (1985), Magyarország történelmi földrajza.
- FUTAKY ISTVÁN (1991), Kérdések egy Árpád-kori helynév körül: Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára: 192-6. Bp.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I-IV. Bp. 1963-1998.
- GYALLAY DOMOKOS (1932), Szó- és szólásmagyarzatok: MNy. 28: 115.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1972), Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez: Történelmi Szemle 15: 261-320.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1983), István király és műve. 2. kiadás. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (2003), Általános és magyar névtan. Bp.

- HECKENAST GUSZTÁV (1970), Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értékezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat. 53. sz. Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), Helynevek nyelvi elemzése. Db.
- HORGER ANTAL (1942), Timár: MNy. 38: 250-4.
- HORGER ANTAL (1947), Szó- és szólásmagyarázatok: MNy. 43: 137.
- JUHÁSZ JENŐ (1935), Az önt ige családjához: MNy. 31: 149-50.
- KERTÉSZ MANÓ (1939), A magyar helynévadás történetéből: Nyr. 68: 38.
- KISS LAJOS (1963), Etimológiai és szótörténeti jegyzetek: NytudÉrt. 38: 186-7.
- KISS LAJOS (1973), Szlavisztika és magyar nyelvtudomány: Nyr. 97: 258.
- KISS LAJOS (1991), Földrajzi nevek a magyar középkorból: Nyr. 115: 256.
- KISS LAJOS (1997), Korai magyar helynévtípusok. Honfoglalás és nyelvészet. Főszerk.: GYÖRFFY GYÖRGY. Bp.
- KMHSz. = Korai magyar helynévszótár 1000-1350. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN. Db. 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1928), A magyar helyesírás a tatárjárásig: MNy. 24: 194.
- KNIEZSA ISTVÁN (1934), Szó- és szólásmagyarázatok. MNy. 30: 105.
- KNIEZSA ISTVÁN (1959), Magyar jövevényszó-problémák: NyK. 61: 277.
- KNIEZSA ISTVÁN (1974), A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I-II. 2. kiadás. Budapest.
- KÖRÖSI SÁNDOR (1884), Olasz kölesönszók: Nyr. 13: 546.
- KÖVI IMRE (1913), Magyarázatok: Nyr. 42: 284.
- KRISTÓ GYULA (1976), Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Szeged.
- LIGETI LAJOS (1935), Mongol jövevényszavaink kérdéséhez: NyK. 49: 215.
- LIGETI LAJOS (1960), Néhány megjegyzés úgynevezett altaji jövevényszavainkról: MNy. 56: 296.
- LOSONCZI ZOLTÁN (1927), A magánhangzó-illeszkedés történetéhez: MNy. 23: 30.

- MELICH JÁNOS (1904), Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez: NyK. 34: 139.
- MELICH JÁNOS (1914), Keresztneveinkről: MNy. 10.
- MELICH JÁNOS (1916), Német jövevényszavainkról: MNy. 12: 291.
- MELICH JÁNOS (1926), Kisebb közlemények: MNy. 22.
- MELICH JÁNOS (1928), Elnöki megnyitóbeszéd: MNy. 24.
- MELICH JÁNOS (1932), Néhány szó az -ár, -ér képzőről: MNy. 28.
- MIKLOSICH FERENCZ (1882), A magyar nyelvbeli szláv szók: Nyr. 11: 513, 320.
- MOÓR ELEMÉR (1964), Szó- és szólásmagyarázatok: MNy. 60: 97.
- MOÓR ELEMÉR (1965), Malom és molnár: NyK. 67: 131.
- OkI Sz. = Magyar Oklevél-Szótár. 1902-6. Szerk.: ZOLNAI GYULA. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1943), A tövégi ok, ak, uk ~ ék viszony kérdéséhez: MNy. 39: 198.
- PAIS DEZSŐ (1953), Bíbor, búb, bibircsó: MNy. 49: 81.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS (1993), Régi magyar családnevek szótára. XIV-XVII. század. Bp.
- SIMONYI ZSIGMOND (1909), Egy elveszett magyar hangról: Nyr. 38: 293-4.
- SOLYMOSSI LÁSZLÓ (1997), Dusnok-féle helynevekről: Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. Szerk. KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR. Bp.
- SZABÓ T. ATTILA (1962), A magyar »e« és »ä« -féle hangok történetéhez: MNy. 58: 10-20.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA (1941), Magyar szófejtő szótár. Bp.
- TAGÁNYI KÁROLY (1896), Erdészeti oklevéltár I. IX lap.
- TAKÁCS LÁSZLÓ (1981), Helyneveink és a régi életforma kutatása: MNyTK. 160.
- TESz. = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp. 1967–1976. IV. Mutató. Bp., 1984.

TNyt. = A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1991. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1992.

TOLNAI VILMOS (1905), Kisebb közlemények: NyK. 35: 107.

TÓTH VALÉRIA (2001), Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar-korból. Db.

TÓTH VALÉRIA (2003), Helynévkutatás és hangtörténet. In: Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl. Névtani tanácskozás Jászberényben 2003. október 17-18. Jászberény.

ÚMTSZ. = Új Magyar Tájszótár. Főszerk.: B. LÓRINCZY ÉVA. I-IV. Bp. 1979-2002.

ZOLNAY LÁSZLÓ (1968), Vadászatok a régi Magyarországon.

ZSIRAI MIKLÓS (1945), Alapszó-besugárzás a szóképzésben: MNy. 41-42: 3.